

»In memoriam Familie Weifert«

1970

Öl auf Hartfaserplatte

65 x 85 cm

Privatbesitz, Wien

DRAGI BUGARČIĆ • GATALICA

DRAGI BUGARČIĆ GATALICA

Мудрић. Selbst
Рисовање и штампанје

2003
EA
Хавелкина

Čigoja
S T A M P A

Dragi Bugarčić

GATALICA

Dragi Bugarčić
GATALICA

Izdavači
ČIGOJA ŠTAMPA
AUTOR

Za izdavače
ŽARKO ČIGOJA
DRAGI BUGARČIĆ

Na koricama
Robert Hamerštil
Autoportret, 2003.
In memoriam porodici Vajfert, 1970.

Štampa
Čigoja
Š T A M P A

office@cigoja.com
www.chigoja.co.rs

Tiraž
1.000 primeraka

ISBN 978-86-531-0000-1

© 2013. Dragi Bugarčić

DRAGI BUGARČIĆ

GATALICA

HAMERŠTIL ILI MIROVANJE
Roman über Robert Hammerstiel

Čigoja
S T A M P A

Senima Michaela Weiferta

*Ponavljanje i sećanje su isti pokret,
samo u suprotnom smeru. Jer, ono
čega se sećamo jeste bilo, ponavlja
se unazad, dok se, naprotiv, pravo
ponavljanje seća unapred.*

Seren Kjerkegor

Kremerneni. Kremerneni. Fidel, nakostrešen, laje i hoće da uđe u atelje. Tetka Kremer me je pomilovala po glavi dok se miris hleba, ujutro, širio po dvorištu naše kuće u Vršcu, blizu Balate, napuštene ciglane od koje je ostalo malo blatnjavo, mutno, gusto jezero, kao živo blato što je gutalo neoprezne radoznale ptice što su kusale sivu i crnu masnu vodu. Pretvarale su se u siluete nad otvrdnulom jezerskom površinom. Kremerka mi je obećala da će mi za dvanaesti rođendan februara iduće, hiljadu devetsto četrdeset pete, godine, ako ocu budem vredno pomagao u pekari, pokloniti kristalnu kuglu koju godinama, otkako ju je donela iz Beča, čuva u prodavnici u Baštenskoj ulici. Čaroban poklon. Rekla je „Bićeš čarobnjak, ti, malo čudovište, očaraćeš svakog ko ti se približi i obrati, začaraćeš ih, sigurno, videćeš“, i

poljubila me u slepo oko. Fidel zavija kao mali vuk i želi u atelje, da zastane pred slikom i zagleda se u svoju siluetu, biće da je tako, koja je donjom ivicom na podnom ćilimu oslonjena o štafelaj bez platna. Postaviću papir i nacrtati šešir Kremerneni, nešto nalik šeširu širokog posuvraćenog oboda koji sam crtao, tada već zastareli model, rukotvorina poznate bečke modistkinje iz Jozefšteterštrase, blizu kafea Humel u kojem smo juče, na moj sedamdeseti drugi rođendan, ručali moj Vrščanin, romanopisac Dragi Bugarčić i ja. Posle toga, mi vršački dvojac, otišli smo u kafe „Mocart“ gde je pisac popio melanž a ja toplu čokoladu. Uveče će moj mladi prijatelj sa Milom Dorom i Vasom Pavkovićem u prostorijama jugoslovenskog konzulata u Johanagase govoriti o Dorovim izabranim esejima *Srednja Evropa mit ili stvarnost* prevedenim na srpski jezik i novom romanu Vrščanina *Mozart i kugla*. Govori mi o Vršču, kaže da je to lepa provincija idealna za lenstvovanje i velike neostvarive snove, gromade ideja i zavojite puteve lavirinta, a ja mu pričam o Kremerneni koja je bila polužena i poluveštica od čijih mađija niko, ako bi na njega bacila čini, ne bi uspeo da se spasi. Njene sive oči su sveprisutne i užarene. Dragi dodaje da i danas Kremerka u lepršavoj crnini krilima nalik, ili starica njoj slična, nadleće našu rodnu lepu varoš kao na slikama Marka Šagala, preleće vršačke crkve i nove rugobe od zgradurina a šešir, bečki, premešta iz ruke u ruku kao da baja. Nisam ništa rekao o kristalnoj kugli, a nisam siguran ni da li sam je dobio od Kremerneni ni da li sam dvanaestu godinu napunio u V. ili logoru Zičidorf. Danas je Banatsko Plandište,

Plandište sa istim ulicama i mnogim zgradama što se nisu pomerile sa svog mesta kao da su zakovane u sliku ili fotografiju ili metalni reljef, crno-belu grafiku, drvorez oštih linija. Varošica se pretvorila u spomen-sliku, uspomenu Nemaca, iseljenih iz svojih kuća, koji su odatle isterani i sterani u logor, kao svinje u tor, hoću da kažem, kome da govorim, kao da nisu ljudi koji su stanovali, živeli u svetlim, čistim sobama i sedeli za velikim drvenim stolovima, na kojima su bili poslužavnici, činije i tanjiri iz kojih su obedovali, na astalima su pisali i na njima oslanjali laktove ruku kojima su pridržavali glave. Glave, glave. Ako Fidel uspe da uđe u atelje, ne znam šta ću, da li da ga dovedem pred sliku na kojoj poput plamena treperi njegova crna silueta u podnožju sivih, tamnoplavih ljudskih figura, kao u poljskom, uličnom muzeju, na trgu, u ogromnom hangaru. Ne znam šta ću. Fidel maše repom, i kevice. Da ga, možda, dovedem pred sliku – na vršaćkoj krpari prostrtoj po podu – na kojoj je njegova nema crna izvitoperena silueta kod nogu posivelog čoveka čija se glava na obojenom platnu ne vidi. Pas svoju podiže prema kolenu tamne senke, iza koje sam ja ili moj otac Anton, pekar, ikonopisac.

Kremerneni (Angela Krämer) je rođena u Vršcu, ili Deti u Rumuniji u devetnaestom veku. Kao devojka otišla je u Temišvar. Učila se velegradskom, gospodskom ponašanju. Tamo je upoznala Kutričanina, trgovca iz sela Kutric kod V., za koga se udala. Preselila se u Vršac, kao da je u njemu rođena.

Govorila je da je rođena Vrščanka, Nemica. Umrkla je od gladi u vojvođanskom logoru Rudolfsgnad kod reke Tise hiljadu devetsto četrdeset šeste godine. I slikar Robert Hamerštil je rođen u Vršču. Nije bio u logoru Rudolfsgnad. Samo je vozom prošao pored lagera smrti i očaja, ali u nekim lagerima bio je sa tetkom Kremer, majkom Terezom i bratom Alfredom, najboljim drugom Mihaelom Vajfertom, njegovom majkom Magdalenom, sestrom Helenom i bratom Sebastianom, Vastlom. Mali Miši, izgadneo, preminuo je sa materom u Rudolfsgnadu iste godine kada i Kremerneni. Vastl je nestao, prestrašen od samoće. Helena, ranije odvedena u Rusiju na prinudni rad, umrla je tamo iste kobne godine.

Hamerštil, slikar i grafičar, danas živi u Austriji. U Potčahu kod Ternica šezdeset kilometara južno od Beča. U prizemnoj kući oko koje je zasađeno cveće. Njegov veliki atelje je okružen slikama i senima. I senkama drveća što opasuje umetnikovo skrovište. Iz krošnji izleću ptice. Spuštaju se na sims prozora odakle bradati umetnik posmatra svet. Ne vidi ništa. Samo jezgro svojih snoviđenja, prizore i figure iz mašte. Slika ih. Guši se u bojama i terpentinu. Podsećaju ga na brašno, vodu i so od čega je njegov otac Anton bio spravljao hleb u Aleksinoj ulici u V. On je učio pekarski zanat i mesio hleb u malom Potčahu pokušavajući, bezuspešno, da zaboravi rodnu varoš, prvi zavičaj. Iz njega je izganjan skoro tri godine dok se, preko Mađarske, nije dokopao Austrije, hiljadu devetsto četrdeset sedme. I počeo da udiše drugačiji vazduh.

Ja sam umetnik, ja sam slikar, umetnik, mešam boje, mesim slike, i slažem ih jednu preko druge po velikoj, otvorenoj stelaži, mom gelenderu. Zovem se Robert Hamerštil, tako zapisujem u beležnicu, nadimak mi je Robi, pišem u notesu roman o R.H.-u. R.H. Gledam se u ogledalu ili staklu, vidim se i u oknu prozora, naslućujem svoj odraz na zastakljenim drvorezima. Ime i prezime mi je Robert Hammerstiel, zovem se i Nadežda Radović, Dragi Bugarčić koji su pisali o meni, mojim izložbama, slikama i intervjuisali me. Svako ko se zagleda u moju sliku, čita moju knjigu, roman-sećanje, ne autobiografija, samo memoari, dokumentarni roman u prvom licu. Ko to pročita dotakne i postaje ja, to jesam ja. Zovem se pravim imenom i pseudonimom svojih prijatelja kada gatam i dlanom prelazim preko kristalne kugle, ili karte polažem po vezenom stolnjaku. Ja se zovem Dragi Bugarčić, govorim u diktafon, pišem roman o sebi, svojim slikama, jesam i silueta što se razliva na prepariranom platnu i papiru, po hamer-papiru crtam vršačke crkve grafitnom olovkom. Potpisujem crtež srpskom ćirilicom kojoj sam se privoleo kao učenik osnovne škole – srpski ćirilica a nemački latinica, naučio sam. „Za moj dragi prijatelj Nadežda“, pisanim slovima je napisano u dnu grafike. Umetnik sam i veštinom postajem drugi, sa više imena kao da mešam više stvarnosti, dve strane istine, dve proverene a različite priče. Iz jednog u drugi život prelazim, snimam govornu poruku obraćajući se crnom mikrofonu, potom beležim i video-zapis da bih ostavio trag o sebi zagledan u oko digitalne kamere koja me uvlači, upija, i po kojoj lutam kao u bezizlaznom lavirin-

tu. Ona me guta i više nisam R.H. Možda se i Mihael Vajfert u nju uvukao, Miši bledunjava lica i tankih ruku, beličastih i skoro providnih kao kada smo u sepetkama raznosili hleb i kifle i perece po Aleksinoj ulici, i odnosili korpe sa pecivom na gradsku pijacu, izbledelih šaka kao i u logoru u Zičidorfu kada smo po zabitima banatske varošice tražili i prosili hranu, omršaveli i okopneli od gladi, i od uniformisanih se krili u ostavi kuće-barake, logorske barake svirepih zidova dimom osmuđenih, gde smo bili smešteni sa drugom decom, našim majkama i starcima. Miši i ja tananih ruku, mršavih tela i uskih ramena, kretali smo se prašnjavim dvorištima i ulicama kao da leb-dimo, plešemo po smrznutom vazduhu. Sleđenih lica i promrzlih prstiju iz kojih su vreće klizile kao natopljene ledenom vodom. Miši i ja se nismo razdvajali u Zičidorfu kao ni u Vršcu pre no što smo isterani iz svojih domova i dopali golih logora. Zovem se Mihael Vajfert, moja mati je Magdalena, Lenineni, sestra Helena a mlađi brat Sebastian, zovemo ga Vastl. Vastl stalno plače. I u snu jeca. I moj pravi mlađi brat Alfred stalno tuži i cmizdri, u Zičidorfu.

Ime mi je Robert Hamerštil.

Zovem se Nadežda Radović.

Oslovljavaju me sa Dragi Bugarčić.

Nazivaju me Slobodan Santrač.

Govore mi da sam Štefan Bart. Stefan Barth, rođen u Futogu kod Novog Sada, živi u Nemačkoj, u Erlangenu.

Obraćaju mi se: Helmute Braun.

Ja sam Mihael Vajfert. Michael Weifert, rođen u Vršcu, u Banatu u slepoj ulici, Javorskoj.

Mislim da sam Angela Kremer. Kremerneni koja me miluje po glavi i u logoru uči lepom ponašanju, kako se sedi za stolom i pravilno obeduje. Ruke ne smeju da budu pod astalom.

Ja sam umetnik, slikar koji oslikava svoje crne misli, crta snove što me obuzimaju i čvrsto drže.

Ja sam.

Robert je počeo da crta ikone po uzoru na oca pekara. Anton je malao ikone kada bi završio svakodnevni posao u pekari i povukao se u hladovinu sobe, ujutro, posle noći provedene kod užarene pećnice. U njoj se pekao hleb i naraslo testo postajalo naranđzasta topla hrskava vekna. Drvenom lopatom vadio ju je napolje. Mladi Hamerštil se igrao ikonama kao što je od blata pravio topove na ulici. Silazio je na obalu Mesića. Sa Mišijem, Alfredom, Vastlom i malim Srbima i Mađarima gradio je čamac za plovidbu gradskom rečicom. Minijaturnu lađu. Vršac je tonuo u blato, mulj uz Mesićev tok. U gradu se polako budila vrema u krugu oko pijace. Po Aleksinoj ulici vazduh je počeo da treperi. Majstor Anton to nije video zauzet drvenim pločama po kojima je iscrtavao likove svetaca. Sin Robert je o tome kasnije pisao u romanu-sećanju. Otkrivao je da su ga portreti svetih ljudi privlačili.

Robert je pisao dokumentarni autobiografski roman kao knjigu koja se čita i gleda. Svaka duža rečenica je bila slika ili crtež što su pratili poglavlja na njihovom kraju poput konja vezanih za zaprežna kola.

Nacrtao je slikar i potom razderao papir na kojem su se zanele taljige. Zgužvanu hartiju je bacio u korpu za otpatke. Ilustrovao je roman tako da je svaka njegova glava umesto sižea, rezimea imala izvitoperen ctrež tankih uvijenih, jedva vidljivih linija. Spajale su dva sveta, stvarni i izmišljeni. Linije su iz jave uklizavale u san. Knjigu koja se čita i gleda objavio je 1999. godine u Beču. Svaki primerak njen bio je umotan u celofan, da reči i crteži, vinjete, skice ne pobegnu izvan njenih tvrdih korica i plastificiranog omota. Da bi se ona otvorila trebalo je pokidati lepljikavi celofan. Kao što se kida papir na kojem crtež ili grafički otisak ne bi uspeo, sličio žvrljotini ili crnoj mrlji. Robertovu prozu *O ikonama i pacovima* njegov školski drug Aleksandar Bobik preveo je na srpski jezik. Objavljena je u broširanom izdanju Gradske biblioteke u majstorovom rodnom Vršcu. Na predstavljanju u V. govorili su Zoran Žiletić i Dragi Bugarčić. Prisutan je bio i Hamerštil koji je žustro i lomljivim, vrskavim, ne toliko lošim, srpskim jezikom pripovedao o svome detinjstvu i dečjim igrama u Aleksinoj i drugim ulicama lepe varoši ispresecane Mesićem. Govorio je ne mnogo iskvarenim jezikom žitelja srpskog severnog dela varoši. Razumeli su ga svi u salonu biblioteke rešeni da pročitaju knjigu s podnaslovom „Jedno banatsko detinjstvo 1939 – 1949“. Decenija na slobodi i u zatočeništvu, u igri i patnji. Progon pored same zlo-crne iskežene smrti, čijom se ivicom skoro tri godine šunjao, u novi, drugi, da li konačni, zavičaj, u kojem je slikao i pisao. Islikavao je priče a ispisivao slike i grafike i crteže, po sećanju na deset godina što su progutale njegov život, pojele ga u jednom velikom,

mučnom, stravičnom decenijskom zalogaju. Kao u snu. Ne budi se Robert, jasno mi je kada ga ugledam kako mi u Potčahu u Altštrase ispred prizemne kuće nasmešen dolazi u susret. Pita me šta je novo u našem Vršcu. Kažem mu da dolazim iz Beograda.

Od mnogih su ostale samo seni, ne senke, jedino seni, koje ostaju od ljudi kada preminu, kada se živi preobrazu u mrtvace kao gusenica u leptira, i to traje samo tren, od mnogih ljudi su preostale jedino tamne lelujave senke, i one se, žive umesto pokojnika, vuku po papiru, zavlače se i bivaju bezoblične kao što se kap mastila razliva po poroznoj hartiji i upijaču što usisava tamnoplavu fleku, papir je čist. Beličast ili bledožut, ne vidi se jasno, oči su mi osetljive a vid zamućen, iz njega klizi komad papira, beži ispod prstiju i olovke. Od mnogih ljudi, u logorima najviše a i na ulicama i putevima i poljima, nema ni beleški u službenim knjigama, nijednog slova i cifre, datuma njihovog nestanka, nepotvrđene smrti; za Vastla se govorilo da je nestao kada je u Rudolfsnadu ostao sam, otišao je nekuda, u nepoznatom pravcu kao da je propao u zemlju ili mulj mutne Tise, iz konačišta smrti oko kojeg nije bilo žičane ograde, oko sela u kojem su ulice dobile imena po naseljima odakle su doterani vojvođanski Nemci, čije su kuće kao ratni plen zauzete i opljačkane, doveženi kamionima i teretnim vozovima iz ulica čija su imena zamenjena novim, zasenjene, naseljene drugim figurama kao na maketama novih varoških stambenih četvrti na arhi-

tektonskim stolovima novovremenih projektanata. Pojele su providne seni imitacije novih zdanja u velikim višespratnim, stotinu puta umanjenim razmerama, kao da su se u budućim stambenim jedinicama već uselile senke bez imena, siluete sive i crne i tamnoplave i mrke, pre novih stvarnih, živih stanara koji će, uskoro, izabrati svog predsednika, kućnog vođu, poglavicu ukućana, i disati u novim stanovima. Na zidu nekog gnezda možda će se naći uramljena grafika ili mala slika sa raznobojnim siluetama ljudi, žena sa maramama, gologlavih i uniformisanih muškaraca, muzičara, pasa i mačaka što se igraju kao da plešu, tancuju ispred kuća koje više ne postoje ili, ruinirane, propadaju u nemačkom kraju Vršca, žestoko ih glođe ubrzano vreme.

Hoću da naslikam sve nestale osobe koje sam poznao, meni bliske, drage sa kojima sam razgovarao i udisao isti vazduh na Gradskoj pijaci i sporednim ulicama koje se u nju i Temišvarsku aveniju glavni gradski krvni sud ulivaju i kruže oko varoškog jezgra pokušavajući, krive zbog jakih vetrova tokom cele godine, da dopru do srca Vršca, ispod crkvenih tornjeva i zvonika, odakle one naliče gusenicama što će se preobraziti u leptire i, kao mnogi žitelji, odleteti i nestati, izumreti u logorima i na drumovima presahlog Panonskog mora. Želim da naslikam njih i njihove siluete, dvodimenzionalne kojima bih da dodam i treću kao da sam tvorac ali umetnik sam varljiv samo, i izvučem ih iz ništavila u kojem čame, pokopane u neobeleženim zatravljenim masovnim grobnicama pokrivenim koprivom i korovom na iskošenom zemljištu, da ih uselim u nove stanove, galerije, i muzeje

odakle, sa glatkih zidova mogu da posmatraju pose-
tioce u njih, uramljene, zagledane kao da bi da uđu
u sliku, bledocrni drvorez, i da zapodenu razgovor sa
živima:

Odakle ste?

Iz Vršca.

I ja. Rođeni ste u Vršcu ili nekom okolnom selu?

U Vršcu. Moja žena je rođena u selu Kutric, seve-
roistočno od Vršca. Došla je u grad. Tu smo se upo-
znali. Ona i naša dva mala sina nestali su u ratnom
vihoru, u logoru u Bačkoj, hiljadu devetsto četrdeset
šeste.

Silueta, modra, nema više snage da govori. Iscr-
pela su je dva pitanja, za nju sudbonosna, bar mi se
čini, i u pravu sam, ne čini mi se nego je tako, odista.
I ja bih da pitam modrikastu senku u kojoj vršačkoj
ulici je stanovala i preko kakvih zidova je prelazila
dok je osoba bila živa, sad je u okviru po kojem puže,
samo do ivica pravougaonog rama. Slika *Totentanz*,
Igra smrti, smrt pleše i miluje ljudske prilike ogro-
mnih, prestrašenih iskolačenih očiju što ispadaju iz
očnih duplji, kao u Zičidorfu, kolo smrti na čijem je
čelu Kremerneni sa crnim tanjirastim šeširom širo-
kog oboda i s prozirnim tankim velom preko lica ko-
jim prikriva uplašen pogled uperen u uniformisanog
čoveka koga na kompoziciji nema, nije zakoračio u
crtež kao da se nalazi među posetiocima i radoznan-
cima koji prolaze kroz osvetljene sale Leopold muze-
ja. Posetioци su u civilu i samo jedan nosi uniformu
čuvara ili lovočuvara, zelenkastu, ili je to deo mode
kojoj se mladi čovek odao, uniforma je izgleda modni
krik kojem mladić nije odoleo, obukao je sav u grču

da na sebe skrene pažnju, u podsvesnoj nameri da ostalima skrene pogled sa crteža i grafika priljubljenih za zidove ili položenih u vitrinama koje zaobilaze kao da su na poligonu ili zaigrani u malom lavirintu. Šetaju, gledaju, šetaju, posmatraju, šetkaju, u parku su poput dece kojoj je tajna kružno igralište i koja ne znaju kako se zovu, čekaju da ih neko u zelenoj Gradskoj bašti dozove i pokušaju da se sete svog imena. Šetaju a nepokretni su, zaustavljeni u mestu, u trenutku kada će oko foto-aparata, ili kamere, da ih ukoči u vremenu, ili negde van vremena, u vremen-skom bespuću.

Od mnogih su ostale samo senke, bezimene, bledosive, tamnoplave, modrikaste, crnkaste, pepeljaste. U samrtnom plesu su se zaustavili i zakoračili s one strane stvarnosti, u ništavilo, nestali su. *Igra smrti.*

Vrabac cvrkuće pod krovom moje kuće. Iz oluka se čuje cvrkut vrapca Živana Živote. Tako sam ga nazvao. Oglašava se živahnim životom. Mala siva ptica. Vrapče. Vrapčić. Ne napušta grad i njegove ulice. Sleće na kestenovo drvo ili magrivu u Sremskoj ulici u nekadašnjem Nemačkom kraju. Tamo su stanovali Nemci pre no što su izbegli u Austriju i Nemačku ili oterani, izgnani u vojvođanske logore na mukotrpnim, iscrpljujućim prisilnim radom i iznurujućim gladom.

Ulica se do hiljadu devetsto četrdeset šeste godine zvala Thurnberggasse, Turnbergova ulica, po nemačkoj spisateljici Mariji Turnberg rođenoj u Vršcu 1810, preminuloj u Vijeni 1886. godine, iste kada je nacrtan

i odštampan jedan od planova ovog grada, Stadtplan na kojem su imena ulica ispisana na nemačkom jeziku. Turnbergova je u Beču stekla lep ugled kao novelistica i romanopisac. Pre toga pisala je poeziju. Jedno vreme bila je predsednica društva umetnika u tom velegradu, gde su se obrazovali, školovali mladi ljudi iz Srbije i Vojvodine. Među njima je bilo i pesnika. Sa njima, romantičarima, govorila je nemački. Nije im poveravala da je poreklom iz banatskog Vršca, male lepe varoši koju bi Vin u jednom zalogaju proždrazio. Vršac je imao rečicu Mesić a Beč Vin, osim Dunava i Dunavskog kanala. Vin protiče kroz Štadpark kojim je Marija često šetala u suton kada su joj navirale pesme. Zapamtila bi svaki stih koji bi po povratku u slepi stan zapisala u mali notes.

Moguće je da je Marija prolazila ovom ulicom mada se kao dete odselila u Beč gde je zasigurno zaboravila srpski jezik kojim je govorila polovina Vrščana a i ona kada bi se sa ocem našla u Srpskom kraju, u Aleksinoj ulici. Svaki deo grada imao je svoj jezik.

U kući je ranije pekaru držao Nemač. Sećaju ga se susedi koji sada žive u Beču. Hlebar je jedan od mnogih nestalih, od kojih su ostale samo senke u sećanju. Rekla je stara Vrščanka sa stanom u dvanaestom bečkom becirku. Prisustvovala je otvaranju svih izložbi Roberta Hamerštila u Beču. Robert joj je redovno slao pozivnice. Telefonom bi je podsećao na izložbu. Slike, crteži, grafike. Skromni katalogi i raskošne, luksuzne monografije velikog formata. U svakoj publikaciji bio je slikarev autoportret, mahom drvorezi sa oštrim punim linijama što su rezale tvrdo četvrta-sto lice. Portret sa naočarima od kojih se odbijao sjaj.

Iza naočara nije se jasno video umetnikov uplašen pogled dečaćkih očiju, kao i u Zičidorfu, Molidorfu i Gakovu, pa i na teškom, vratolomnom putovanju kroz Mađarsku, preko cele Panonije. Iz dečaka izrastao je u mladića, u austrijskom seocu Potčah (Pottschach), kod Ternica (Ternitz), Donja Austrija. Nojnkirhen je prvo mesto u kojem su se zaustavili mati Tereza, brat Alfred i on, bez oca na prinudnom radu u Rusiji.

U Hamerštilovom ateljeu, oblika ćirilicnog slova Г, bio sam sedam puta. Dok smo se penjali travnjakom od kuće do ateljea pratio nas je njegov pas Fidel, Veseljak. Srećko jer ga je slikar negovao kao svog psa Lonija u Vršcu kog su njegovi roditelji 1944. dali na čuvanje stanarki, Bugarki Magdi Kalapiš, pre no što su zauvek napustili svoju kuću i pekarsku radnju. Jednom sam bio sa Branislavom Lazinom kada je o Robertu, okruženom slikama na raspetom platnu, snimao televizijski film za vršačku TV Panoviziju. Robert je polako hodao po šarenim ćilimima i krparama kao kada se kradom šunjao zamrznutim ulicama Plandišta, tada Zičidorfa, u potrazi za hranom. Branislav ga je pitao šta u životu najviše voli. Koji mu je najveći gubitak. Umesto odgovora umetnik je pričao o svojim putovanjima u Ameriku, na Bliski istok, u Vršac kuda je odlazio svake godine. Lazin ga je pitao da li je ikada bio na stočnom i pasjem groblju Šinteraj na periferiji Vršca pošto se često vraćao u rodnu varoš. Slikar je govorio da se u Njujorku nije lepo osećao kao u Veršecu (Werschetz) i Balati gde mu je ostalo detinjstvo pošto je posle toga naglo sazeo i postao prvo pekar, potom ikonopisac i slikar. Uselio se u atelje. Postao je njegov zatočenik. Atelje-zatvor,

atelje-logor. Radni prostor. Prinudni rad. Govorio je i ugljem po hamer-papiru crtao lice Branislava Lazina.

U moj atelje dolazi mladi fotograf iz Beča, zove se kao i ja Robert ali neće da kaže svoje prezime ni ko mu je dao moju adresu. Došao je nenajavljen. Sedi na malom tronošcu i škljoca foto-aparatom, i pri tom žmuri na jedno oko, napraviće foto-reportažu, kaže, samo da se malo ugreje, sada se zagreva, a treba mu deset minuta da bude u punoj umetničkoj snazi i da napravi snimke koje nijedan časopis neće odbiti. Veliki slikar, jedan od najvećih živih u Austriji, zaslužuje da svojim portretima i figurama, nameštajem, štafelajem, predmetima, sitnicama, čašama, knjigama, plakatima, fotografijama i drugim stvarima iz ateljea napuni glatke stranice časopisa i ostane u istoriji, govori brzo i nadahnuto, i ostane u istoriji koja je mnoge značajne umetnike i druge stvaraoce gurnula na marginu, pa izbrisala ili na neko vreme zaboravila, prosto izgubila iz vida. Kazuje slatkorečivi majstor fotografije, on tvrdi da je majstor fotografije i dodaje da nije samohvalisavac, da su to ljudi bitni i važni u svetu umetničke fotografije rekli za njega i dodelili mu nekoliko značajnih regionalnih nagrada koje nisu podrazumevale veliki novac, ali su ipak bile ugledne nagrade. Ne dobija ih svako ko se lati foto-aparata ili kamere, jer većina jesu amateri i najveći njihov doseg su snimci sa turističkih putovanja posle kojih kroje albume svojih nazovipustolovina kao da su bili u

afričkom divljem safariju, a samo su švrljali pariskim ulicama, londonskim trgovima, rimskim amfiteatrima, venecijanskim kanalima vozili se vaporetom i gondolama, samo su se sunčali na grčkim i španjskim pešćanim plažama. Rekao sam simpatičnom crnokosom bledolikom brbljivcu da ti njegovi turisti i foto-amateri ne znaju šta su logori, gulazi, zatvori, tamnice, kazamati gde više od pola života zaprema smrt i zatočenicima diše za vratom, drži ih kostur-šakom, prstima-koščicama, i to treba da fotografišu a i on mladi talenat, ako je spreman da se posveti pravoj mučnoj zahtevnoj sebičnoj napornoj bespoštednoj umetnosti, mora se opredeliti za takve snimke, i za početak dovoljno je da ode do seoskog groblja, a u Beču na fridhof Sankt Marks, i pogleda ožalošćene koji na grobovima milih i dragih tuguju za njima iščezlim iz ili sa ovog sveta, našeg i jedinog.

Sad sam spreman, kaže mladi pevac i svojim crnim aparatom blistavog sočiva, kao šmrkom, kruži po mojoj radnoj sobi, kreće se po ateljeu pokretima, skoro skokovima tigra kao da je to njegov životni prostor, kao da ga je zakupio i sledećeg časa će u njega da se useli, unese veliku putnu torbu sa gomilom aparata i kamera, filmovima ako foto-aparati nisu digitalni. Šta da radim, razmišljam, da li da ga izbacim, isteram iz svog doma, ili mu dam sto evra i oslobodim se mlade, nadobudne napasti. Pitam se. A on fotografiše. Hoće da me ovekoveči, pa i siluete, figure i senke na mojim platnima i papiru koje sam već jednom izvuкао iz ništavila, da potvrdi njihovu večnost, mislim da to hoće, mali drkadžija koji podiže aparat u visini grudi i maše rukom pokazujući u koji ugao ateljea da

se povučem licem okrenut ka aparatu da bi širokim objektivom moje telo i lice ukleštio u oslikana platna. Hoće da me strpa, stavi, ugura u razapeta platna kao u sanduk, drveni ili metalni, da me zatvori i zakuca tamo, pitam se šta se to dešava sa mnom, starim izveštalim vukom, prepredenim većem, čudotvorcem.

Robert stavlja na lice tamne naočari za sunce oštrim nadobudnim pokretom i čini se da prezire svoj poziv, glavni posao ili prizor koji fotografiše ili umetnika koga će da unese u umetničku fotografiju i tamo zatoči za sva vremena, slikara sličnog zatvoreniku u podzemnom kazamatu. Neki od takvih kazamata, kamenih tamnica pod zemljom, pretvoreni su i prezidani u galerije ili koncertne dvorane gde se okupljaju zaverenici zaljubljeni u umetnost njoj predani dušom i telom. Kosturi ukoračuju u podzemlje, govori mladi Robert, tako treba da izgledate, kao kosturi što hodaju po vlažnom kamenom tlu po kojem sporo curka voda, pritoka ponornice kojoj se izvor ne zna, ističe iz stene u koju su kazamatske ćelije uklesane.

Šta misliš, ko je najveći slikar na svetu svih vremena, pita me zajedljivo ili pokušava da me nasmeje i izmami iskežen osmeh na mojem licu dok snima. Ne persira mi dok prstima grčevito drži foto-aparat, iskrece ga, to malo čudoviše u koje se umetnik-zelmbać preobražava, i dolazi mi da se latim kičice, olovke ili pera, krede, da ga prenesem u drugi svet, pravu svirepu, oporu, sivu umetnost u koju sam se uglubio, zaglubio, izgubio, kažem mu, a on ponavlja dosadno pitanje, ko je najveći umetnik od pećinske umetnosti do današnje neshvatljive konceptualne. Ko zna, odgovaram, moguće je da su svi umetnici u

jednom stvaraocu, tvorcu druge strane života, a ju-
noša se slaže i namešta naočari na licu. Krije pogled
i mislim da je okrenut ka prozoru na čiji sims sleće
vrabac Živan Života, onaj iz Vršca što je obletao Alek-
sinu crkvu kod gvozdеноg mosta na Mesiću, vidim.

A šta ti misliš koji je umetnik ostavio najveći beleg u
svetskom slikarstvu, pitam Roberta, ja Robert, stari vuk.

Leonardo, sigurno. Verujem da je ostavio veliki,
strašan utisak i izvršio presudan uticaj i na umetnike
koji su živeli pre njega, vekovima stariji od čarobnog i
čudesnog čudotvorca Leonarda da Vinčija, koji je bio
i velika gatara, gatalica koji je tačno predviđao bu-
duće događaje zagledan u budućnost kao i u prošlost
koju je proučavao prema tajnim rukopisima i saču-
vanim predmetima što su njegovi i naši prethodnici
upotrebljavali da bi svoj život usavršili i umrežili ga u
neuništivu stvarnost, zbilju koja se iz jedne u drugu
preliva i spaja vremenska doba, u to sam ubeđen.

Ubeđen, uveren?

Leonardo je, uveren sam, izmislio sočivo i foto-
gafski aparat, baš kao spravu za letenje.

Letač?

Letač.

Vrabac Živan Života, dživdžan, prikriven u lišću,
na olistalim granama divlje razbokorene magrive, cvr-
kuće pesmu postojanja. Obraća se sebi. Govori ptič-
jim jezikom ljudima što promiču ispod guste krošnje
drveta. Zaobilaze njegovo stablo kada kreću na drugu
strane Ulice Marije Turnberg. Vršačka pesnikinja je o

drvetu, kestenu zasadenom po celoj varoši, pisala pesme. Recitovala ih je u salonima na prvim literarnim večerima na kojima je učestvovala dok joj još nisu izbledele slike o rodnom gradu i njegovom južnom delu. U njemu je slušala ptičji monolog, tužan, da je opevan u njenoj prvoj pesmi koju je kao dete napisala na parčetu žute hartije. Žuta pesma, žučkasta. List papira i presovan kestenov list odnela je u Beč. U osmi becirk. U ulicu koja je posle njene smrti dobila ime Jozefšteterštrase. Ili je to bilo pre njenog dolaska u Vijenu, car-grad.

Ispred ove kuće, koliko se sećam, nikada nije bilo kestenovog drveta. Možda zato što je u zgradi bila i prodavnica hleba kojoj je pristup bio čist i otvoren. Magriva je zasadena kasnije. Brzo je izrasla u ogromno divlje razgranato drvo. Živan Života pevuši o pekarima i vrućim hlebovima. Testo narasta u saćuricama u koje je preneto sa brašnjavih načvi. Potražiću u Gradskom muzeju fotografiju ili bilo koji trag spisateljice Turnberg, ako ga ima. Živela je sedamdeset šest godina u Vršcu i Beču, činjenica je nepobitna. Ne treba je proveravati.

I u Aleksinoj ulici, na vršačkoj periferiji, na prizemnu kuću u kojoj je bila pekara, hlebara sa prodavnicom Antona Hamerštila sletali su vrapci u potrazi za hlebnim mrvicama. Po dvorištu i ulici razvejavao ih je blagi vetar iz Balate. Tamo su se pravili ćerpiči. Vetar je sušio cigle od gline. Nanosio je vrapce na dom Hamerštilovih sazidan od opeka iz Balate. Malog Roberta je fotografisao fotograf iz Baštenske ulice, nedaleko od radnje Angele Kremer. Za uspomenu i dugo sećanje, govorio je sporo majstor fotograf upi-

rući sočivo, oko aparata u sićušno lice i tanko telo dečaka. On se usiljeno smeškao. Osmeh mu je pod nosom bio nacrtan, poput smeška na pajacu koga je mali slikar izvrljao po kartonu sedmicu ranije. A otac Anton je slikao ikone na drvenoj ploči. Pokazivao ih je gostioničaru Paji Esi Paunovu u njegovoj kafani na uglu dve ukrštene ulice. U gostionici su igrali karte, tablice, pamtio je Robert. On i mlađi Alfred su iz pekare donosili kifle i perece, za kartaše znojavih dlanova. Masne karte su kružile po kafanskom stolu prekrivenom kariranim crveno-belim stolnjakom. O njega su se oslanjali laktovi gostiju kao da će da se odvoje od ljudskog tela, njegovog torza. Video je Robert Hamerštil rešen da partiju karata jednog dana, poput Sezana, ovekoveči. Toga se prisetio u Beču, tačnije Potčahu, pola stoleća kasnije. Ali, nije naslikao omaž francuskom slikaru prema tom umetnikovom remek-delu. Karte u kafani gospodina Paunova u Roševu sličnom Vršcu, krčmi olajisanog patosa nalik Mitrovoj u Bugarčićevom prvom romanu *Sparina* objavljenom 1970, Hamerštil sin nije podnosio kao ni njegova mati Tereza. Masne karte, smrdljivi špilovi, objašnjavao je malom Alfredu koji je zinuo u čudu. Anton se kući vraćao iscrpljen, umoran jer je za stolom i kartama bio pognut, opasivao kecelju i odlazio do naćvi. Hvatao se brašna, vode. Vrhovima prstiju, samo ponekad celom šakom, zahvatao je so. Solio brašno i vodu. Kao da ih krsti. Rekao mi je Robert u kafeu „Mocart“ pre no što smo krenuli na sastanak sa Milutinom Doroslovcem u „Humel“. Luta nas je već čekao. Krstio je hleb i vodu, moj otac, u našem Vršcu, u našem Vršcu, ponavljao je dok smo ukora-

čivali u kafanu. Ulazili smo u prekoran pogled pisca Dora, čoveka od zlata ili bar pozlaćenog. Nije nam prigovorio zbog kašnjenja. Ni reč nije izustio. Pustio je da Hamerštil od konobara naruči kafu a ja ahtl, osminu crvenog vina. Luta je svoje ispijao usporeno, sa uživanjem.

Robert Hamerštil mu je objašnjavao da smo govorili o našem rodnom Vršcu. Priča nas je opila i blago zanela. Malo smo se udaljili od vremena. A sato ve, ručne ni džepne, nismo nosili. U kafeu „Mocart“ zidni časovnik nije na vidnom mestu. Znam, znam, odvratio je Milutin, zato svraćam samo ovamo, ali ne zato da bih video sat nego da bih zaboravio vreme i malo ga potisnuo. Rekao je Doroslovac.

O čemu pišeš, pitao me je.

Pomislio sam da bi prvo trebalo da pita Roberta šta slika ili mu uputi neko drugo pitanje vezano za njegov mukotrpní likovni rad.

Odgovorio sam da pišem roman, kratak roman ili samo novelu, o slikaru Robertu Hamerštilu. Ne samo zato što je moj zemljak. O austrijskom slikaru, dodao sam.

Stvarno, stvarno, obradovao se moj zemljak ili mi se pričinilo.

Stvarno.

Naslikaću tvoj portert mada ti lice nema karakteristične crte. Kazao je slikar i srknuo kafu.

Umetnik umetniku radi o glavi, promuklo je rekao Dor i prozuklo se nasmejao. Gutao je dim cigare koju je držao pod bradom.

Jedan moj prijatelj pisac, nedavno preminuo, imao je mnogo zanimljiviju životnu priču no književ-

no delo. Ženio se pet puta i imao dece koliko i objavljenih knjiga, mnogo. Rekao sam posle prvog gutljaja oporog vina.

Mlad si, još, da tako razmišljaš, promrsio je Luta Dor kroz dim tompusa.

Mladi su strašni i nestrpljivi, nadovezao se slikar i maramicom protrljao stakla naočara. U atelje mi je pre neki dan banuo mladi fotograf, moj imenjak, i privoleo, tačnije prinudio me da me fotografiše za ugledni nemački mesečni časopis specijalizovan za fotografiju. Uleteo u atelje i jedva sam ga se ratosiljao. Juče uveče me je opet posetio i rekao da je urednik odlučio da njegove fotke objavi u narednom broju.

Lepo, rekao je Dor, lepo.

Lepo, ponovio je Hamerštil. Trebalo bi neko da napiše tekst o mojim slikama i ateljeu u kojem nastaju a koji bi povezao fotografije drčnog Roberta, možda pisac.

Milutin je pokazao na mene. Do tebe sedi pisac.

Robert Hamerštil je vratio naočari na nos. Pogledao me je kroz debelo staklo.

Ništa nisam rekao. Dovoljno je što pišem roman o njemu i što je više mojih zapisa o njegovim izložbama objavljeno u beogradskim i vršačkim novinama.

Mladi Robert je tamne naočari podigao na čelo i nastavio da kruži po ateljeu poput kopca spremnog da kljun zarije u naslikano platno i raspara ga, da mi je došlo da ga uhvatim za lakat i zaustavim njegovo hitro, gipko kretanje da se čini da će uzleteti i pre-

tvoriti se u ptičurinu sa crnim naočarima za sunce, crnu ptičurinu što će se zalepiti za veliki papir pričvršćen za policu a na kojem je bio gavran, siv i crn, gigantskog orijaškog otvorenog kljuna nalik kleštima, sličan makazama, što se posmatraču može dopasti ili mu izgledati odvratno. Robert je napravio najmanje deset snimaka podivljalog gavrana kojeg sam nacrtao pošto sam pročitao Poovu poemu *Gavran*, na nemačkom jeziku, ne u originalu na kojem je čarobna, a u prevodu slični vradžbini ili gatalici, proroštvu koje obuzima i izjeda dušu. Gavran je sen. Upamtio sam dva stiha iz prvog dela poeme:

*„To je putnik“, ja prmrmljah, „koji beži ispred kiše“
Samo to i ništa više.*

Kazivao je Edgar Alan Po i gavrana uneo i u moju kuću a možda je baš knjiga njegovih izabраниh dela meni na putu od Vršca, preko četiri logora i Mađarske, preko Panonije, iščezloga mora, nedostajala mada sam se na putešestviju dokopao desetak knjiga koje sam usamljen mada okružen bliskim osobama brzo pročitao sluteći da će oni iz mog okoliša nestati bez vidnog traga u senku što širi raspeta šuštava krila gavrana, crne ptice, zloduha, i na papiru nacrtanog, tamnog. Robert se nadneo nad ptičurinom i njenim staklenim šljaštećim okom, stenjao je i uzdisao opsednut raščepljenim kljunom. Pobojavao sam se da će me zapitati nisam li inspiraciju za crtež dobio čitajući Poovu poemu, ali na sreću to pitanje mi nije postavio jer je bilo očigledno da raspusni majstor fotografije nije odmakao dalje od sočiva, objektiva foto-aparata, i nije čuo za velikog čarobnjaka, američkog pesnika Poa koji je svojim gavranom obleteo našu planetu,

majku Zemlju. U aparat je uneo odraz mog dela i na pitanje kako će da potpiše tu fotografiju u znamenitom magazinu, odgovorio je kratko: *Crna ptica*. Samo crna ptica kao da su sve ptice iste i sve potiču iz jednog gnezda, s jednog drveta odakle poleću na sve četiri strane sveta svojim krilima šireću tamnu tmurnu senku po svetu. Ponudio sam mu čašicu lozove rakije, odbio je, ponudio sam ga kafom, odbio je, pitao sam hoće li da popije čašu soka, odbio je, ponudio sam mu čašu vode, odbio je i nadnosio se nad nacrtanim gavranom kao da je živo biće čija će krila zalepršati i ptičurina će da odleprša kroz zatvoren prozor umesto da pravi, živi gavran dođe do ateljea i:

*Jednom jedne strašne noći, ja zamišljah u samoći,
Čitah crne, prašne knjige, koje staro znanje skriše;
Dok sam u san skoro pao, netko mi je zakucao,
Na vrata mi zakucao – zakucao tiho – tiše...*

Vešti, snalažljivi fotograf nije ni pokucao, samo je otvorio vrata i rekao da se zove Robert, prezimenom me nije udostojio, a možda je Robert bilo samo njegovo umetničko ime kojim su ga oslovljavali u svetu umetnosti i kojim je potpisivao svoja dela, i dodao da je majstor fotografije, videćete, završio je rečenicu. Videćete, šta ću da vidim, baš me zanima šta ću da vidim, a da sam vidovit znao bih da od mladog pokvarenjaka neće mnogo toga da se vidi. Kosa mu je bila kao gavran crna, uočio sam i uzdržao se od nepristojnog pitanja da li farba kosu i koju boju koristi, jer mi je u prvi mah ličio na izgubljenog, zalutalog, zabludelog, poludelog slikara, imitaciju likovnog umetnika užagrenih očiju ludog pogleda koji sagoreva u groznici. Nije hteo ni čašu vode kao da bi kap tečnosti narušila

sklad u njegovom telu ili ušla u objektiv i preokrenula sliku i fotograf bi ne svojom voljom dospeo sa njene druge strane, iza, iza gde je tama, crna mrlja, fleka. Crne su i pesme Edgara Alana Poa. Čije pesme, izgovorio je šuštava glasa mladi Robert. Čije pesme? Ponovio je naivno pitanje. Jednog američkog pesnika koji nikada nije bio u Beču i Ternicu, ni u Austriji, ni u mome ateljeu u koji ti ulaziš kada ti se prohte, a Edgar Alan bi pristojno pitao da li može da uđe i pogleda moje slike i crteže, sa rukama na leđima da ne padne u iskušenje da umetnička dela dodiruje jer on poštuje umetnost i umro je zbog nje, opsednut njome i crnim čudovišnim gavranom što ga je pratio celim životnim putem, zgrčeni, smrdljivi gavran koji je s mukom širio krila i od kojeg se rasprostirala ogromna teška, sumorna senka, kao nezaustavljivi plač, nekontrolisano ridanje.

Pisao je poeziju?

Prišao je knjigama u policama poređanim bez reda. Izvukao je, da li namerno ne znam, knjigu Poo-vih odabranih dela u kojoj je bio i *Gavran* i crni zgrčeni gavran i stavio je pod mišku i tako nastavio da šestari po ateljeu i ostavio je na peći koja nije gorela tako da se videla prednja korica sa pesnikovim portretom, mršavim, isušenim bledim licem, široka čela i sitne brade, s brkovima koji su pokrivali gornju usnu da je donja izgledala još tanja. Po je bio crnokos, kose slične Robertovoj koja je i njemu pokrivala uši, fotograf bi mnogo bolje izgledao s repićem vezanim na potiljku pošto su mu pramenovi upadali u oči i ometali ga u igri sa foto-aparatom, pa je slobodnom rukom sklanjao crnu ulepljenu kosu sa očiju i vraćao je iza ušiju. Počeo je da

se znoji kada je fotografisao knjigu položenu na tučanoj peći, nadnosio se nad njom kao nad mojim crtežom gavrana, i možda je Robert pomislio da bi moj crtež bio dobra ilustracija za naslovnu stranu pesnikove knjige ili bar samo poeme *Gavran* koja bi mogla da se štampa kao posebno izdanje, da je pesnički genije duže poživio, ili da se nakratko vratio iz smrti, onako kako sam zamišljao da Miši, preminuo u Rudolfsnadu, dolazi u Nojnkirchen da zajedno hranimo, čuvamo i timarimo konje u velikoj štali. Miši nikada nije došao. Sanjao sam ga kako mi trči u susret kao, davno, u krivudavoj ulici Zičidorfa kada smo se zaplakali, od radosti, a moguće je da je on slutio da ćemo se uskoro zauvek rastati i da će sa majkom i bratom otići u kobni logor Rudolfsnad u kojem je dvanaest hiljada nesrećnika ostavilo svoje kosti i isušena tela. Vastl ih je ostavio negde u okolini ili je uspeo da pobegne iz Vojvodine tako što su ga stariji zaštitnici izbacili iz logora i odveli ga u lepše krajeve, da i on malo oseti sreću. Nije bilo dokaza da je umro, jednostavno je nestao, govorilo se, tugovao je kada su mati i brat preminuli od gladi, čučao je, ćutao je i nestao. Vastl, Vastl, Miši, Miši, šta o vama zna nadobudni Robert fotograf koji ne zna, mada je o njima čitao, šta su koncentracioni, sabirni logori, konclageri u kojima se zlostavljani i ponižavani ljudi u stradanju i očaju upoznaju do srži i iz kojih vode dva izlaza: smrt ili sloboda, za one koje posluži sreća. Možda zna, kao što se, moguće je, pretvarao da nije čuo za velikog američkog i svetskog pesnika čije pesme mnogi ljubitelji poezije znaju napamet i recituju ih na priredbama, deklamuju u školama, salonima ili na malim prazničnim porodičnim skupovima. Po, Po, Po.

Kremerneni, u Zičidorfu, blago izgovarajući kratke rečenice nagovorila je Roberta i Mihaela, dečake-logoraše, da na Badnji dan po julijanskom kalendaru, srpskog božićnog praznika, odu do Vršca po hranu. Njihove porodice tamo imaju prijatelje i rođake koji nisu dopali logora. Naselja je povezivao drum preko Margite dug sedamnaest kilometara a u januaru zbog vejavice i snežnih nanosa duži. Pustolovina na koju su se otisnula dvojica malih muškaraca, da se izbave od gladi. Stražari su se pravili da ne vide dve senke kako klize po snegu.

Dok sam čekao osnovno rešenje o penziji koju sam stekao posle četrdesetjednogodišnjeg lagodnog i spokojnog, povremeno i mučnog i odvratnog, pisanja romana i pripovedaka, ništa nisam pisao. Iščekivanje tog rešenja oteglo se godinu dana. Za to vreme nisam hteo da napišem nijedan redak, ni pismo prijateljima, niti elektronsku poruku. Mrzelo me je da napišem. A onda sam pisao pripovetku, objavljenu 2009, iz koje prepisujem delove, ili ih prepričavam u prilagođenom obliku.

Držao sam rasklopljenu knjigu i samo gledao dve otvorene strane. Mogao sam da je stavim na glavu kao kapu nalik kacigi. Zazvonio je telefon. Iz Austrije je zvao Robert Hamerštil. Javljao se iz svog atelja. Rekao je da je bašta pod snegom, kao hiljadu devetsto četrdeset pete u Mariolani na Badnje večer, šestog januara. Miši Vajfert i on sa majkama, i Kremerneni, smrzavali su se u maloj kući u selu-logoru. Jedva sam razumeo šta govori. Vikao je u slušalicu kao da želi da priguši plač. Spominjao je izložbu u Beču, u Leopoldmuzeumu. Zimsko putovanje, ponavljao je,

zimsko putovanje. Slika-priča, crteži olovkom u dva-
deset četiri četvrtasta okvira. Mariolana je Zičidorf i
Banatsko Plandište. U svakoj priči ime varošice, ve-
likog sela, menjalo se zavisno od pripovedača, usme-
nog i vremena u kojoj se pripovedala. Obećao sam
Robertu da ću doći u Beč sa Branom Lazinom, da ću
otputovati iz Vršca, i da ću početi da pišem. Zaklo-
pio sam knjigu. Sutra ću uzeti Hamerštilov roman-
hroniku *O ikonama i pacovima*, o jednom banatskom
detinjstvu 1939 – 1949, u Jugoslaviji i Austriji. Pisao
je, mnogo, o Mihaelu Vajfertu. Knjigu sam pročitao
za jedan dan. U jednom poglavlju dvojica dvanaesto-
godišnjaka pešače od Mariolane do Vršca, po snegu
i vetru, u potrazi za hranom i toplinom. Pozvao sam
Roberta. Rekao je da spustim slušalicu i da će me on
nazvati. Govorio je, opet, o snežnim smetovima kroz
koje su se on i mali Vajfert probijali, kilometrima, do
Ribolova i preko Gumna i Šinteraja, do Balate u Vrš-
cu. Čuo sam njegov napukli, prozukli glas i šištanje
vetra. Pitao sam ga da li duva vetruština u Potčahu.
Rekao je „duva i duvao je“. Kao da vetar priča. Govo-
rio je Hamerštil. U njegovom atelju je uvek bilo toplo
i osim slika, crteža i knjiga u njemu bi se našlo vino,
roze. On bi se obradovao svakoj boci vina donetoj iz
njegovog prvog, banatskog, zavičaja.

„Doneću ti vino“, rekao sam. Završili smo razgo-
vor. Slušalicu sam još uvek držao kada se veza pre-
kinula. Zaboravio sam još nešto da kažem starijem
prijatelju. Više puta sam mu bio kazao da je on moj
stariji veliki brat.

Sama pomisao da moram da idem u Austrijski
konzulat po šengensku vizu za putovanje u Beč bila

je mučna. Olako dato obećanje trebalo je ispuniti. Dok sam čekao da predam pasoš i druga dokumenta pokušavao sam da uverim sebe da se to ne događa meni, nego nekoj drugoj osobi, i da ja tih trenutaka jesam neko drugi u redu za vizu. I to će proći. Svako sećanje prolazi, kao i događaji iz kojih je proisteklo, i dešavanja postaju nestvarna. Nisu više moja. Ni sobe sa malim prozorima i slamom.

I to sećanje je prošlo. Spremam se za put u Beč. Dvoumio sam se da li da putujem vozom ili autobusom. Ta mala neizvesnost mi je održavala volju, tačnije potiskivala mučninu. Putovanja mogu nekom da budu mrska, shvatio sam još pre nekoliko decenija. Napokon u Beču. Uzdahnuo sam. Čekao me je Miša Radak i odvezao u svoj stan. Odahnuo sam. „Sutra je izložba“, rekao je Miša. „Prekosutra“, rekao sam. „Sutra idemo u njegov atelje. Spremio je bocu rozea za nas.“ Kazao sam da vino u ateljeu sagrađenom u obliku ćiriličnog slova Г ima poseban buke. Vince je pitko.

U dnevnoj sobi Radakovih, u stanu u dvanaestom becirku Majndlingu, ima mnogo knjiga. U polici, među njima, jesu i mojih desetak, i prva *Sparina*. Iz nje ispadaju listovi sa sitnim latiničnim slogom, kao da žele da polete, da raspolute knjigu. Listovi među sobom, kao i reči, čine odabir. Selekcija po ratnim ili sportskim ili umetničkim merilima. Mali roman koji nastoji da uzleti. Knjiga-ptica. Sa knjigama treba da se prekрати vreme i da se čas otvaranja izložbe primakne. Sutra ću otići u Robertov atelje, a pre ulaska u dvorište njegove kuće napraviću snimke u Ternicu i Potčahu. Fotografije sa putovanja. Možda će se na

nekoj pojaviti i deo moje senke koju će na nju naneti iskošeni sunčevi zraci.

Robert i ja opet razgovaramo telefonom. Kažem mu da ću sutra doći kod njega. On kaže da je to nemoguće jer mora pre podne da bude u galeriji zbog konferencije za novinare. Videćemo se na izložbi, kaže on. Videćemo se na izložbi, kažem ja. Otići ću u Kunstforum da razgledam izložbu Žorža Braka. I ja bih sa tobom, izvinjava se Robert, ali ne mogu da izbegnem tu dosadnu konferenciju. Dobićeš moj katalog, videćeš kako lepo izgleda, u njemu su reprodukcije svih crteža i drvoreza, sedamdeset šest, onoliko koliko godina punim osamnaestog februara.

Prošla je još jedna noć. Spavao sam u sobi okružen knjigama i ništa nisam sanjao. Ili sam počeo da zaboravljam snove. Godine me izdaju. Uhvatile su me i bacaju u polumračan tunel. Ipak, februarsko jutro je bilo vedro. Dan, sunčan, brzo je prošao. Uveče sam otišao u Leopold muzej i dugo, zbog mnogo posetilaca, stajao u redu pred garderobom da bih predao kaput. Bilo je zaista mnogo zvanica. Čim sam ušao u salu sa crtežima i drvorezima Robert mi je dao katalog. Smeškao se. Oči su mu pod staklima naočara svetlucale. Sijala je i njegova seda brada. Ništa nije govorio mada su mu se mnogi obraćali.

Dobio sam rešenje o penziji. Postao sam penzioner. Počecu da pišem novi roman. *Zimsko putovanje*.

Možda sam prigušio jecaje dok sam govorio u telefon, onom piscu. Pozvao sam ga da bar na nekoliko

dana ode iz Vršca i dođe u Beč, na izložbu. Nije upoznao mog Mišija Vajferta. Nije se ni rodio kada je Miši umro u logoru. Na izložbi će biti i minijature crteži sa Mišijem. Dvadeset četiri, u olovci. On i ja od petog do sedmog januara gazimo po snegu od Zičidorfa do Vršca i nazad u logor, sa darovima. Da vidi šta je zimsko putovanje i čuje muziku Franca Šuberta. Romanopisac treba da izađe iz kuće, iskorači iz svoje kože i bar neko vreme bude neko drugi... Sasvim druga osoba, potpuno. Najzad, i Miši je sa mnom, zajedno letimo iznad polja i velikog gumna. Čak je i moj pas Loni ovde. Hteo bih da ga pomilujem, osetim njegovu gustu dlaku.

Hteo sam da mu ispričam kako je Miši voleo da spava na slami i pre nego što su nas isterali iz naših kuća i zatočili u malim seoskim kućama, u sobama hladnih oljuštenih sivih zidova i u štalama, u stajama, i kokošinjcima. Spavali smo na prostrtim džakovima i izgužvanoj, izlomljenoj slami, kao konji, kao koze. Bilo bi mi lakše da je sa mnom bio i moj ker Loni, kojega je bila sakrila naša stanarka, Bugarka Magda, kod sebe, iz straha da ga vojnici ne ubiju, pre nego što smo izašli iz kuće. Dok smo se udaljavali, čuo sam kako cvili.

U Lepoldmuzeumu se osećam kao kod kuće. *Zimsko putovanje*, moja druga izložba u njemu. Kustoskinja Sandra Treter je pregledno, razložno rasporedila crteže i grafike u dve sale. Na udarnim mestima su *Ples smrti* i *Noćni odabir*, logorski prizori, kada su uniformisani stražari razdvojili Mišija Vajferta i mene, jer je bio viši od mene i po proceni čuvara sposobniji za rad. Selekcija po ratnim ili sportskim merilima. Sandra me pita. Ne čujem šta me pita. Ne čujem jer sam se nad izglačanom vitrinom u kojoj su izložena moja dvadeset četiri crteža,

olovkom, na temu zimskog putovanja iz Mariolane do Vršca, po snežnoj mećavi, sa Mišijevim izvitoperenim senima koje nazirem pod izložbenim staklom. Sandra nešto govori. Njeno lepo lice je u magli. I Mišijevo omršavelo, ispijeno, bledunjavo lice sa krupnim zubima u poluotvorenim ustima je u izmaglici, a ipak ga jasno vidim kao da sam i ja zaronio u magluštinu. U isparenja, možda. To je neko drugi nacrtao. To nisam nacrtao ja, siguran sam. Miši nije imao tako izražene, oštre zašiljene jagodice, kao dve kosti. Miši i ja hodamo po snegu, ili smo malo odignuti od tla.

Elizabeta Leopold je stala pored mene, kod vitrine sa dvadeset četiri crteža. „Kao da ih je nacrtao dvanaestogodišnjak“, kaže gospođa Leopold, „a to je rekao i moj Rudolf“, kaže gospođa Leopold. „Jeste“, slažem se sa njom, „to je nacrtao dvanaestogodišnjak na putu Mariolana – Vršac, i nosio je iscrtane papire sa sobom, one iscepane je slegio i sada je pod staklom mala kolekcija, strip od kojeg se nisam odvajao šezdeset četiri godine i mesec dana. Izračunao sam.“ Ona misli da se šalim. Ne, ozbiljan sam, sa crtežima se nisam nikada šalio, ni pomislio da se sa njima poigram. Umetnost je surova. Slikanje i crtanje je sirepo, briše lica, prste, ostaju samo siluete... „Zaspaću“, kažem... „Sve smo bliži gradu. Naziru se tornjevi crkava.“

U Beču sam. Od Fotifkirhe, kroz park Sigmunda Frojda, u kojem su u svoje vreme sedeli bečki studenti Miloš Crnjanski i Vasko Popa, ulazim u Šotengase na putu ka galeriji Kunstforum i slikama Žorža Bra-

ka. Hladno je. Duva februarski vetar, ne znam sa koje strane sveta jer ne mogu da se orijentišem u krivudavim ulicama sličnim lavirintu.

Sutra je otvaranje izložbe Roberta Hamerštila. Muzejska četvrt. Zagledam se u Brakove slike a mislim na Hamerštilove, umesto da sam danas u njegovom atelju, sa njegovim delima i vinom na niskom stolu. Umesto da razgovaram sa njim u galeriji Kunstforuma došaptavam se sa slikama Francuza i pazim da neko ne uoči moje ponašanje jer bi mogao da pomisli da sam sišao s pameti. Na sreću, malo je posetilaca u svetlim salama. Kaput nisam ostavio u garderobi. U njemu raskopčanom ne zadržavam se dugo u galeriji. Hoću da odem do kafea Humel i pre odlaska u Leopold popijem geser pivo, za koje je Milo Dor tvrdio da je najbolje u Beču, a Goran Miletić me je ubedio da je najbolje, ipak, baslbir točeno u kafeu Ajnštajn u Gradskoj kući gde sam ga kusao.

Sutra je *Zimsko putovanje*.

Sutra.

Urednik Austrijske državne televizije, visok i vitak čovek, lelujava hoda i zalizane kose želi da me snimi dok razgledam svoje crteže iz ciklusa *Zimsko putovanje* inspirisanog muzikom Franca Šuberta i stihovima Vilhelma Milera. Za televizijskog gledaoca je zanimljivo kako izgleda umetnik kada se nađe u koži običnog posetioca, kada želi da iskorači iz svog tela i useli se u telo drugog čoveka, posetioca galerije, radoznalog ljubitelja umetnosti. Uživam, misli, dok

gledam svoje delo, a ne sluti da ga se plašim, strepim da će me uvući u sebe, progutati me i povezati, splesti sa figurama od kojih su neke mračne spodobе ni u životu ni u smrti. Negde. „Negde“, govorim mladom uredniku, „negde su nestali ovi likovi, pa su se opet pojavili, iskrsnuli kao reka ponornica, star sam, za deset dana punim sedamdeset šestu“. „Obični ljudi to vole“, tvrdi novinar. Znam. Tu je Kremerneni, veštica i čarobnica. Poznata vračara. Gatara. Gatalica.

Ona je znala šta će da se desi kada je Mišija i mene uporno podgovarala da se po navejanom snegu otisnemo da našeg Vršca, do Balate. Nije slutila, znala je kakvo će naše dečaćko putešestviје između varošice i varoši na Badnje večе biti.

Osamnaestog februara Robert će da uđe u sedamdeset sedmu godinu života punog tvrdih ožiljaka, neizlečivih i nezalečenih i dubokih rana. Kao u melodrami kada bi se snimao film za plačljive i sentimentalne gledaoce, filmsku publiku koja cmizdri i malim povodom. Dovoljno je da premine profesor muzike i da pas, koji ga je uvek verno dočekivao na lokalnoj železničkoj stanici kada se profesor iz grada vraćao kući u obližnjem selu, zauvek ostane ispred staničnog ulaza. Uzaludno je očekivao plemenitog gospodara, i uginuo. Pretvorio se u bronzani spomenik. To je bilo u jednom američkom filmu. I ja sam skoro zaplakao mada je reč o keru, a mačkaroš sam. Mislim da mačke, kao filozofi, ljude više vole od pasa. Ili se varam. I Hamerštil je imao psa Fidela u Potčahu, a u Vršcu Lonija. Slikao je siluete pasje i mačje. Na prvi pogled

one su bile iste, crne, razigrane odignute od tla, u skoku u nebesa.

Vetar nam je nanosio sneg u lica, bacao ga na nas, zasipao oči. Žmirkao sam i suzio, jedva video prtinu kojom smo se kretali senkama nalik. Usne su mi se smrzavale, mislio sam da su ispucale i nisam se usuđivao da ih obližem. Natukao sam kapu na čelo, a šalom prekrio usta. Rekao sam Mišiju da to isto uradi. Odgovorio je da je to već učinio i nije čekao moj savet koji je vetar razvejavao kao snežne pahulje što su poput insekata obletale oko nas, i svetlucale na slaboj mesečini. Ulazili smo u sneg kao u tunel.

Vršac je bio daleko. Da bismo mu bili bliži govorili smo, uprkos vejavici, o našoj varoši, Aleksinoj ulici i Aleksinoj crkvi u čijoj smo se porti igrali dok nisu došli uniformisani i prekinuli igru. Govoriti o Vršču to je skoro kao da smo u njemu, vidimo obrise kuća i zavejane ulice, Mesić po čijoj se vodi, kod obala, uhvatio tanak, providan led. Miši je kazao da treba da pričamo o gradu, o Bregu, Kuli, i tvrdio da će to da nam skрати putovanje, i olakša ga.

Moj mali sadrug Vajfert i ja letimo nad poljanom, iznad aerodromskih hangara u kojima smo bili zatvoreni, ponad našeg prvog logora od lima. Kao na slikama. Senke prolaze kroz zidove, Miši se smeje, i dok smo u sepetkama raznosili kifle, perece i lepinje po kućama gušio se od smeha kada bi se pomenule senke. Senke i siluete. Zagrcnuće se, uplašio sam se. Držimo se za ruke i letimo, nekoliko metara smo

odignuti od tla na putu ka Vršačkim planinama, plavičastim u daljini. Plava boja se preobražava u zelenkastu. U odabiru između plave i zelene zapadamo u nedoumicu, obuzima nas strah, strepimo.

U Vršcu smo darovima napunili dve vreće. Marišneni stavlja Mišija i mene da legnemo iza tople zemljane peći. Kaže da moramo da se odmorimo, oporavimo, povratimo snagu i dobro se ispravamo. Jer, večeras nas čeka nov, težak put. Dobila je od suseda za nas mnogo poklona. Već je napunila dve vreće. Biće teške za nošenje. Ali, danas je pravoslavno Badnje veče, pa će u toj svetoj noći biti mnogo lakše da se sve to nosi i u velikom poduhvatu izdrži. Niko nam ništa nažao neće učiniti. U polusnu čujem kako Marišneni govori da ne treba da se plašimo. Jer, danas će se pojaviti Anđeo, pratiće nas i čuvati na putu. Miši i ja ćemo uzleteti. I brzo ćemo stići u našu malu sobu u Mariolani.

Na prednjoj crno-belom korici monografije *Winterreise* Roberta Hammerstiela, izložbenog luksuznog kataloga u tvrdom povezu nalazi se detalj drvoreza: stari bradati čovek sa pobeledom šubarom nataknutom na zasenčene oči, sa štapom u desnoj ruci i torbom, prebačenom preko ramena, probija se kroz sneg mašući levom rukom. Pognut je u crnom kaputu. Iza njega su kuće sa krovovima belim od naslaga snega. Putovanje, pešačenje, tumaranje po zimi. Listam katalog, nekoliko godina posle izložbe u Leopold muzeju. Dvadeset četiri crteža iz 1995. godine na kojima su Robert i Miši, i sneg, autor je naslovio:

Meine Winterreise, nemački, i srpski ćirilicom
Мој Зимски Пут, 1945, 5 – 7 Januar

Von Zichydorf nach Werschetz

Од Мариолана на Вршцу

Tako, baš tako, grafitnom olovkom je napisao umetnik. Na prvoj slici je prizor u maloj logorskoj sobi. Tri sive figure kleče i pognute su nad posteljom u kojoj leži žena sa maramom na glavi, a jedna ženska figura, zgrčena, sedi u uglu prostorije. Odgonetam da su tri figure Miši, Robert, Vastl. Leži gospođa Vajfert a u uglu čuči Helena. A na poslednjoj, dvadeset četvrtoj koja zatvara krug zimskog putovanja jeste, opet, mala soba u logoru. Na crtežu dečak Robert u šaci drži veliku olovku kojom bi da nešto nacрта a iza njega leže, u belom, pokojnici, Kremerneni, Miši, Vastl, Helena i njihova majka koje Robert Hamerštil ne može da zaboravi. Niko ne može da ih izbriše iz njegovog sećanja. Na pravougaoniku dvadeset dva, Marišneni u okviru vrata ispraća dvojicu malih pobratima koji, pognuti, nose otežale vreće pune božićnih darova prebačene preko ramena.

Rudolf Leopold je ušao u muzej i gledao je, osvrtao se, oko sebe kao da traži poznato lice iz svog detinjstva, kao da bi da se susretne sa Egonom Šileom čije je slike i crteže poklonio muzeju koji nosi njegovo ime – Leopold, po ugovoru sklopljenom sa državom, kojom državom, ko zna kojom, gradom Beč ili s Austrijom, i nije siguran da li je ikad upoznao mršavog, uskog, tankog, vitkog slikara koji je

preminuo u dvadeset osmoj godini, od teške, galopirajuće bolesti i svirepe umetnosti u koju se udenuo i nestao, Rudlof je govorio nepovezano kao da je slutio da će za koju godinu praviti društvo mladom Šileu, on starac i kolekcionar, obični sakupljač, kako je on skroman i nenametljivi čovek govorio, slika i crteža i papira Šilea koji se na umetničkim berzama tada nije visoko kotirao, ni približno kao njegov pokrovitelj Gustav Klimt od koga se udaljio, kazao je Rudolf Leopold. Slepario je, poluslepi, štrkljasti slikar užagrenih očiju, grozničav, sav groznica i boja i grafit. Poluslepih očiju, kao, polutelesan, kao, vazdušast, izvitoperen, dolutao u loša bečka vremena. Elizabeta je mužu prigovorila da preteruje, da se o umetnicima mišljenja razilaze, utisci se međusobno isključuju i stavovi se suprotstavljaju kao da nije reč o jednoj ličnosti u jednome slikaru nego najmanje dve što se proždiru za mesto na platnu, a slika i crtež beže od njih, dve poremećene osobe, stvarne i izmišljene, i hteo sam da podržim Elizabetu ali sam se ipak uzdržao jer me je Rudolf pogledao žmireći, ne trpi ni najmanju šalu kad se govori o umetnosti što ga je prožderala.

Robert Hamerštil je sa ostalim izgnanicima iz porodičnih kuća, uhapšenima, majkom, bratom, Vajfertovima, uguran u avionske hangare izvan grada. Sa aerodroma se u daljini mogao videti put za Temišvar. U jednom hangaru su bili zatvoreni i žene i snena deca smešteni na rasprostrtim džakovima i raširenim

perinama koje su brižne majke uz veliku sreću ponele iz svojih domova u gradu i okolnim selima. Ispred hangara šetale su uniformisane žene u pantalonama, koščatih lica i povijenih, ptičjih noseva s kožnim torbama prebačenim preko ramena, na kukovima. Povremeno su otvarale vrata na hangarima. Nakratko su ulazile. Ili bi dovele nove logoraše, kako su nazivale zatočene u hangarima. Robert, možda zbog blizine matere i ostalih, nije ni slutio da je u lageru. Noć u hangaru je bila hladna.

Ujutro bi u hangar svakog sata ukoračila tri naoružana vojnika. Jedan, sa revolverom o pasu i svežnjem listova papira u rukama, sricao bi imena i prozване pozivao da istupe iz grupe. Neispavani, iznureni logoraši su se poluglasno odazivali i pogrbljeni pogruženo, bledih lica na kojima se nisu mogli očitati ni nada niti strah, izlazili polako napolje. Nisu se vraćali. Niko se nije usuđivao da glasno nagađa o njihovoj sudbini. Zlehudoj? Jedan čovek s naočarima na uveličanim očima, Mihael Hamerštil Robertu poznat iz Aleksine ulice što je vodila prema plandištanskom putu, ka Zičidorfu, nije bio njegov rođak, nije se odazvao. Ili nije mogao da otvori usta. Zatim je u ogroman hladan prostor odsečnim koracima stupio jedan civil. Prepoznao je Nemca i prst upro u njega. Silom su ga izvukli i povelili prema aerodromskoj pisti. Nekoliko trenu potom začuli su se pucnji. Uniformisani su se ponovo pojavili. Zapovedničkim glasom zapretili su strogom kaznom svakome ko se pri sledećoj prozivci ne bude javio.

Miši i ja smo dobili priliku da izađemo iz hangara, na pet minuta, i udahnemo svež vazduh i pogledamo prema Kuli na bregu koja se presijavala mada je sunce bilo slabo, a nama je ona bila sveta i lepa, Miši je otirao nos nadlanicom, pružio sam mu maramicu, on je odbio i rekao da ga pustim da rukom briše nos, tako se bolje oseća, i gledao je prema Bregu, kao da je došao u napast da skoči na njegovu padinu nalik ligeštulu i popne se do vrha, dovoljno daleko od aerodroma, da se oseti sigurnim, malo srećnim, rekao je da čezne da se ispne na Kulu, što dalje od uniformisanih koji su pušili i posmatrali nas, sažaljivo, i sa razumevanjem kao da su hteli da nam saopšte da nisu svojom voljom hangarski stažari, čak se jedan vojnik nasmešio i rukom pokazao prema uzvišenju poručujući da možemo slobodno da posmatramo Kulu i uživamo, bar malo, u pogledu na srednjovekovni spomenik Vršca, pružila nam se lepa šansa da osmotrimo Vršačke planine čiji se jedan deo prelivao u Rumuniju, i došapnuo sam Mišiju, iz opreza da vojnici ne čuju šta govorim, da su se u pradavna vremena kada je na ovim poljanama bilo more za zidine Kule vezivali čamci i splavovi, lađe, prošaptao sam, lađe, kao ona koju smo u Mesiću gradili pa su je preko noći nepoznati razbili i ostali smo bez svog plovila koje nam ni sada ne bi bilo od pomoći jer se Panonsko more isušilo, ulilo se i potonulo u zemlju, plodnu oranicu a na padinama Brega ona je ostala peskovita, po njoj je zasađena vinova loza, u predelu Kozluka koji smo sa aerodroma videli, a vreme je da se vratimo u hangar, Miši je klimnuo glavom i pošao za mnom u naš lime-ni, plehani zatvor.

Robert se u prostranom avionskom hangaru probijao kroz gomilu ćutljivih, snuženih, klonulih logoraša. Svaki je bio zauzet svojim mislima i polusnatrenjem. Slep za druge. Jedva se micao i trudio da sve vidi, uoči svaki detalj. Da je imao beležnicu i olovku mnogo šta bi zapisao i sačuvao za čitaoce budućih vremena. Uneo bi u knjigu, dokumentarni roman. Skicirao bi lica i figure potuljenih zatočenika u hangaru. Crtežima bi upotpunio svoje delo. Nacrtao bi i njihove senke. One se izdužuju kada se vrata na limenoj baraci otvaraju i unutra stupaju uniformisane muškobanjaste žene sa zategnutim bluzama. One su u dubokim vojnim čizmama. Opasači su čvrsto vezani. Na ilustracijama u knjizi siluete, senke, i seni, bile bi sive, crne i bele boje. Stvarao bi se utisak da se pomiču i međuzastim pokretima prekrivaju logorski prostor. Da su žive, mislio je.

Iscrtao bi table stripa prema svom kratkom scenariju. Šta kažu stražari, uniformisane partizanke. A šta potihom kazuju ojađeni logoraši, prestrašene žene i prestravljena deca na rasprostrim vrećama i prljavim perinama. Položene su na betonu hangara po kojem su ranije kružili i manevrisali na točkovima mali avioni. Jedrilice su nekada tuda klizile. U uglovima mokre, ili čuče, naprežu oslabela tela i zamućene misli. Nadimaju se. Lica su im bleđa i bolesno rumena. Hvata ih dremež. Veruju da se to ne dešava njima nego drugim osobama što šetaju oko njih. Ili samo lebde lake kao senke koje bi i povetarac podigao i oduvao u nebo.

I knjiga i sveska bili bi čitani. Išli bi iz ruke u ruku. Prsti bi podrhtavali. Ostali bi zapisi i crteži o

strahotnim zbivanjima u hangarima. Odatle su prote-rane letilice, ptice zloslutnice. Kao krda stoke dotera-ne su kolone skrhanih ljudi, jata žena i dece. Ko zna koliko je takvih logora, prinudnih smeštaja i prihva-tilišta u Vršcu preko noći osnovano. Koliko je niskih baraka podignuto. Koliko su pohvatanih banatskih Nemaca, koji se nisu sklonili pred najezdom vojske i oblaka prašine, Titovi partizani i oslobodioci crveno-armejci u njih strpali. U tim dušegupkama predali su ih bespoštednom, užasnom, goropadnom mraku. Da ih pojede.

Robert Hamerštil se gušio u hangaru-dušegupki i uznemirena srca čekao da bude prozvan. Na pomen svog imena istupio bi iz smlavljene mase. Bio bi od-veden u neki udaljeniji logor. Ili pogubljen u okol-nim poljima gde će mu se zatrti svaki trag, pa i ideje o romanu i stripu. Uniformisani nisu prozivali decu. Dvanaestogodišnjak je drhtao od straha.

Iz Vršca smo sedamnaest kilometara pešačili do Zičidorfa, pešačili smo sedamnaest kilometara, i pitao sam se neće li nas opet zatvoriti u hangar ili fabričku halu, ali u selu nije bilo velikih građevina pa su nas raselili po kućama u kojima smo živeli sa stanarima koje uniformisani nisu iselili iz njihovih domova, novembar je bio pri kraju, osećao se dah zimskog decembra i očekivali smo prvi sneg što je dolazio sa severa, Kremerneni nam je govorila kako da jedemo i da polako pijemo vodu, ne halapljivo i pored jake žeđi koja nas je morila kao i u vršačkom

hangaru, pa smo do bunara u dvorištu kuće išli lagano, lelujava hoda, ili mi se samo prisnilo da je u avliji bio bunar, vedro na gvozdenom lancu, a na bunaru je bio mali krov nalik kapi, kao što je Kremerica na glavi nosila nešto nalik šeširu što je pokrivalo njeno čelo, govorila je da jedemo polako, zelje ili kuvani kukuruz koji smo mogli da uberemo na napuštenoj njivi, da pazimo da se voda ne prospe iz metalnog vedra, svaka kap je dragocena, govorila je ili mislim da nam je rekla da je voda vredna kao život, iz vode sve nastaje, život se rađa, kazala je a ja sam je zamolio da nam ispriča neku bajku, skasku o vodi, reci ili jezeru, moru o čemu smo u selu-logoru sanjali, bar da smo mogli na Ciglani da se okupamo, probrčkamo u bari i blatnjavom vodurinom namažemo lica kao leti, poslednji put tog leta hiljadu devetsto četrdeset pete, a valjda ću i ove godine da prošetam do veštačkog jezera i prođem Temišvarskom ulicom kojom su se jednog oktobra odvozila tela ubijenih stanara Drajlaufergasse, kolima, taljigama, špediterima, traktorskim prikolicama i kamionima, u predvečerje kada je sunce iznad zapadnih oblaka plamtelo rumeno i topilo se, slabo, i zalazilo na drugu stranu našeg sveta, biće prilike da i ove godine, kada napunim osamdesetu, omirišem jezero i rečicu Mesić koja ispod svog trinaestog mosta izlazi iz varoši kod Balate, napuštene ciglane, a Kremerneni mi je prigovarala, ne mnogo grdila kao moja baba, što idem u Balatu na kraju grada, na periferiji periferije u kojoj se gasila Aleksina ulica, na šta sam je u našoj logoraškoj sobi podsetio i pitao da li može da mi nabavi papir i olovku da bih crtao prizore iz naše sumorne mučne jadne okoline, da li naši

prinudni domaćini ne manje nesrećni od nas, starica i njena kćerka ili unuka, imaju pribor za pisanje i crtanje, a Kremerneni je pitala da li imam neku drugu, skromniju želju na šta sam joj rekao, ne u šali, ima li u Zičidorfu tuš i pero pošto je u varošici škola.

Nisam uspeo da navedem Roberta da ispriča neki svoj san ili bar nešto kaže o svojim snovima. Sanjali, ulaze li mu u san osobe iz prošlosti. Iz ratnih i poratnih godina. Neko ko se našao na putu preko Mađarske, do Austrije, Ternica. Pitao sam ga da li iz sna ponekad izvuče neki lik, prizor, izvitoperenu senku. Siluetu, crvenu ili plavu, koja promine njegovom slikom. Pretvarao se da me ne čuje. Jednom me je pitao o čemu sanjam. Kakvi su moji snovi? Ne sanjam, rekao sam, kada spavam. Sanjam, sanjarim budan pre nego što se latim pera, nekada pisaće mašine a ovih godina kompjutera. „Ne volim kompjutere“, kazao je, „a neki slikari kompjuterima prave svoje slike, koncepte umetnosti. A to je smešno“, tvrdio je. „Oni su kao mala deca koja ne umeju da odole bombonama. Brzo ih izgrizu i pojedu.“

Čeznuo je za bombonama i čokoladom kada je bio u logorima. U kući u Aleksinoj ulici slatkiši su bili na trpezi svakog dana. Baba mu ih je davala. I Kremerneni, mati Tereza zbog dobrog uspeha u školi i lepog crtanja. Predmet: lepo pisanje i crtanje. Miši Vajfert se nije snalazio. Robert je sa vršnjakom delio svoju čokoladu. Davao mu je i kolače. Uveren sam da je mali Hamerštil, kao i mali Vajfert i njihova braća

sanjao kolače, kada ih već nije bilo na javi. Sigurno su osetili i njihov zavodljivi, izazovni zanosni miris. Između svirepe jave pre no što bi utonuli u san videli su male čokolade okačene na božićnoj jelki. Priviđale su im se pre no što bi zaspali nemirnim, lakim i praznim snom. Sivim snom. Rekao je da su mu snovi bili prazni, sivkasti, i da nikada nije sanjao, kada su mu dojadila moja pitanja o snovima. I ti ne sanjaš, rekao si, i to nije čudno jer mnogi ljudi ne sanjaju ili zaborave snove čim se probude ubeđeni da nisu snivali. Kao što nisu hodali u snu za vreme punog meseca. Nisu bili mesečari. Rekao je. Snovi se istope. Ispare kao magla. Izgube se. Ni u sećanju ne ostaju, mala ljudska priviđenja.

Zašto mi nije ispričao nijedan svoj san? Tištalo me je. Kada sam čitao njegova sećanja, male memoare, lične, sticao sam utisak da se mnogi opisani događaji nisu dogodili, nego su plod umetničke uobrazilje. Veština, umeće, prosto rečeno. Tečne rečenice, iskričave, kao da nisu imale veze sa zbiljom u kojoj su nastajale. Kao da ih nije pisao nego slikao, crtao. Snovima je davao pečat jave. Nestvarno je dočaravao kao da je realno. Činilo mi se dok sam čitao njegovu knjigu. Ilustrovana je bila crtežima, svako kratko poglavlje je imalo svoj koji je priču svodio na likovni izraz. Da li je umetnički ubedljiviji bio tekst ili crtež? Poređenje kao između jave i sna. I niz vinjeta je imao svoju priču. A knjiga *O ikonama i pacovima* ima posvetu: „Mojim živima i mojim mrtvima“. I pokojni su u njoj nastavili, produžili svoje živote. Zadržali su se u sećanjima. Bivovali u tajnim, prećutanim snovima. Mislim.

Pokušavao sam da privolim Roberta Hamerštila da priča o svojim snovima. U njima je, kao u bunaru, skrivao svoju drugu, sporednu priču.

Probudio sam se znojav, srce mi je lupalo, damari terperili, kada sam dotakao slepoočnice bile su vlažne i tople, kosa mi se na potiljku ulepila, pod dlanom sam osetio da potiljak trepti, valjala se teška senka pod njim. Otežala senka, tamnosiva zver se zatresla i probudila me iz dubokog, teškog sna koji me je držao i kada sam se razbudio i dok sam pokušavao da se podignem iz kreveta i odem do kuhinje po čašu vode, hvatao me je za stopala kao mengele pa nisam mogao ni pokrivač da zbacim sa sebe i iskobeljam se iz postelje, iz grozomornog sna u kojem su se skupile siluete nepoznatih ljudi, čudovišta bez lica, da nisam razaznao da su to bili mladići, sredovečne osobe ili stare, prastare što su me držale i nisu puštale da se probudim mada sam nastojao da razbijem san, to snoviđenje koje me je morilo, cedilo znoj iz moga uzdrhtalog, nemoćnog, odjednom oslabelog tela, kao da sam bio svilena buba iz koje će izleteti leptir, koja će se u leptira preobraziti i na dnevnoj, pa i veštačkoj, svetlosti sagoreti, što se i dešavalo u strašnim, grozomornim bajkama koje mi je pred spavanje pričala staramajka. Pre padanja u san pričinjavala mi se kao Kremerneni, gatalica, stara gatara i moja dobra draga proročica koja je vidovita predvidela da ću preživeti sve logorske strahote i nadživeti sva teška iskušenja, još na vršačkom aerodromu i logoru Zičidorf, rekla je

da ću proći i provući se kroz tri logora i izbeći crnu prokletu smrt kojoj se ona neće odupreti jer je mnoge decenije ostavila za sobom, ishlapela umorila se od života, zasićena njime, i priča i gledanja u kristalnu kuglu i karte što su joj ispunjavale turobne dane i ulepšavale poslednje godine življenja u Vršcu i lageru.

Zaspao sam u ateljeu okružen slikama, opružio sam se na divanu sa stopalima na ćilimu i zatvorio oči, potonuo u mrak kao uhvaćen u kalupu što mi se obmotao oko tela, udova i glave pritiskujući slepe oči, mrveći čelo, osećao sam da se rapadam, ceo trunem i visim nad ponorom u uzaludnom pokušaju da uzletim i izbegnem pad u prazno bezdno, u ništavilo koje me je usisavalo i odnosilo s one strane stvarnosti za koju sam na javi smatrao da je prednja strana ogledala a iza nje je bilo onostrano, izmišljeno, poput priviđenja ili priviđenje samo, pravo. A nisam mogao da opipam, i dodirnem ništa nalik na zid ili kamen, leteo sam dole, ne padao, leteo praveći krugove koji su se smanjivali, da bih konačno nestao u tački, na koncu sna odakle neko vreme nije bilo povratka, ni najmanjeg izgleda i mogućnosti da se promeni smer snovnog putovanja. Preznojio sam se i čupao iz snoviđenja i silueta što su jurile prema mom telu koje sam video izvan sebe, kao strano telo, kidao svilenu paučinu oko sebe, a pristao bih i insekt da budem, leptirić, samo da se iskoprcam iz čemerne tame obavijene oko tela koje više nije bilo moje, san me je razdvojio na telesnost i misaonost, i samo je minula pomisao da naslikam prizor moje rascepljenosti, držao sam se za glavu i video, u isparenjima da je glava

u mojim rukama, udaljava se od mene, mog pogleda i gledam svoje oči a one posmatraju mene, i nisam znao da li one postoje ili ja, dvoumio sam se, dvoumlje me je uklopilo, zapravo užlebilo, uklesalo, šta li, u kolo lelujavih bledih senki, kroz koje sam mogao da proguram i ruke i glavu, a sâm sam ostajao izvan njih, u njihovom talasavom kolu.

Naslikao sam *Ženu za stolom*, stolnjak je bio beo, stolica sa druge strane stola plavičasta, ljubičasta, boje su se prožimale, prolazile jedna kroz drugu a žena je u tamnoljubičastoj i crnoj odeždi sa crnom maramom pod kojom se hvatala, a pod njom i stolom i stolicom širila senka i razlivala kao lokva vode do odškrinutih vrata sobe čiji se samo deo, oko astala i žene na stolici, video, kako sam ja to sveo na detalj slike, tako bi svako u prvi mah protumačio. Žena s levom rukom na belom čaršavu je imala senku koja se uspuzala uz zid, i za koji trenutak, ako nastavim da sanjam, za njom će i ženska figura krenuti, i nisam mogao da odgonetnem ko je ta osoba, Kremer-neni, gatalica, čarobnica ili moja majka od srčanog udara preminula hiljadu devetsto šezdeset četvrte godine ili njena sen, duh zaustavljen, ukočen za stolom iskrsnulim u mom snu, koji sam naslikao hiljadu devetsto osamdeset četvrte. Slika *Žena za stolom* formata devedeset sa sto santimetara, koja više nije bila u mom ateljeu, prisnila mi se i zakucala u moj san da me je glava zbolela, i vlažne kose sam se probudio, kao da sam isplivao iz močvare, zelene bare, i izbavio se iz živog blata u mom ateljeu, uzdrhtala tela, zalepljen za mali otoman i stopala zakucanih za krparu na podu, kao skulptura koja ne može da se pomakne

i samo uz pomoć ljudi može da se pomeri i s jednog na drugo mesto prenese. Stajao sam, zapravo ležao u mestu, prikovan za ležaj, leđa su me zbolela ali nisam mogao da se maknem, a uspevao sam jedino da pomičem glavu i pogledom prelazim preko slika raspetih na ramovima i započete na štafelaju, i uokviranih crteža, sklopljenih mapa grafika. Ali za niskim stočićem, na kojem je bila načeta boca rozea i čaša, niko nije sedeo, ni duh kojeg bih, u tom polubudnom, polusnenom stanju video, na pletenoj stolici nikog i ničeg nije bilo, samo jastučić da bi se na njoj udobno sedelo dok se pijucka vršačko vino koje mi je doneo moj prijatelj iz Vršca, romanopisac Dragi Bugarčić, mlađi umetnik, ne dosadan kao fotograf Robert koji bi me ulaskom u atelje opseo i gnjavio, a Vrščanin je rekao da će napisati roman o meni, pošto je već više zapisa o mojim delima objavio u srpskim novinama i časopisima.

San je bio težak i tvrd i posle nekoliko minuta omekšao je, kalup popustio, i mogao sam da ustanem i dohvatim čašu, iz boce u nju naspem vino, da se okrepim i povratim od dugog, mukotrpnog ronjenja u bari i mulju i živom blatu na njenom dnu.

Vrabac Živan Života malim kandžama je čeprkao po trulom mokrom lišću opalom u oluk, tek što je sleteo sa grane magrive, i procvrkutao početne stihove svoje ptičje poeme *Epilog*:

*Mrtvi su ljudi najbolji ljudi
samo mrtav čovek je dobar čovek
divna stvorenja nikom ne mogu nauditi
ni zlo pomisliti
najbolje se osećaju
to to to to
ukokan čovek ne jede
kad je likvidiran
ne diše
ne vidi
ne pamti
a da li peva
a što bi pevao kad mu pevanje ne ide od ruke
ne peva
ni usta ne može da otvori ni usta
da pokaže zube ne može
to to to to
da kaže ne ume ni reč
da ga ceo svet razume
ne mrda
smrću je sve rečeno
smrt sve kaže i kaže
sve je dobro što se dobro svrši
Kad ptica ispeva pesmu.*

Vrabac Živan Života u oluku pod krovom moje kuće pevao je pesmu postojanja ili smrti, vrabac, ili njegov predak koji je ispratio malog Roberta iz porodičnog doma u Aleksinoj do Altštrase, Stare ulice, a dočeka u novome zavičaju, u krošnji drveta nad

krovom ateljea-barake. Vrapčeva poema. Vrabac je ključao zrnelje na granama magrive u Vršcu, koštunjave plodove drveta u Potčahu. Jedno vrapče ili ptičji hor. Hamerštil je crtao i ptice, vrane i druge divlje ptičurine, vrapce što su se skrasili u lišću i njegovim zelenim senkama.

Kao što su vrapci obletali atelje slikara su proganjali novinari. Mahom reporteri, a ređe oni koji su sa njim pravili iscrpne intervjuue u kojima je umetnik otkrivao, polovično, tajne alhemije svoje veštine. I foto-reporteri, fotografi koji su tvrdili da je fotogeničan. Bili su ubeđeni da je sujetan i narcisoidan. Na svako njihovo prosto pitanje davao je isti odgovor. Izvolite, slikajte. Na molbu da im se nasmeši, Robert bi ih pogledao skamenjena lica, čvrstih vilica, stisnutih usana. Skinuo bi naočari i netremice gledao u objektiv aparata. I u fotografe koji su kao kopci kružili oko malera. Snimate moje slike, govorio im je, na njima ima mnogo toga što će zainteresovati vaše čitaoce. Njih ne zanimaju umetnici sami. Samo njihov život ako je ispunjen skandalima i dela koja su odraz, drugo lice slikara. Znate, Vršac je moj grad. I na mojim slikama. I na mojim crtežima. Imam ga u džepu, ako hoćete da znate, izgovarao je brzo. Štektao je. Fotografi bi se nasmejali i prozujali da je fotogeničan, kao magnet privlači sočivo kamere dok govori. O varoši u džepu. Zadnjem džepu na pantalonama ili malom prednjem u kojem drži posrebreteni džepni sat. Pitali su, poskakivali i spuštali se na kolena, čučali i mahali foto-aparatima. Da li ste sklapali, slagali foto-montaže, pitali su kao novinari. Ne, nikada, odsekao je. Foto-montaža, šta je to? Nije podnosio aparate, kamere. A oni su bili sigurni da je

narcisista i uživa u slikanju. Voli bljesak blica koji ga zaslepljuje. I šum kamere što snima. Kruži oko njegove glave poput roja muva ili pčela. Oreol. Kamere, kao Kremerneni, zaustavljale su ga u vremenu. Njegov lik, kao i njegovih desetinu autoportreta, ulja, crteža i drvoreza, uvodila su u bezvremeno stanje. Van vremena. Izbegavao je njegov žleb, razjedajući zub. Zub vremena što je glodao nazubljene zidine srednjovekovne Kule nad Vrščem.

I fotograf Robert, bečki uljez, nadareni gamen i uobraženi samouvereni genije, ušao mu je nenajavljen u atelje. Uzalud se Hamerštil branio i tvrdio da mu je mladi nasilni gnjavator smetnja na životnom putu. Dobar razlog da prestane da slika, ratosilja se i oslobodi mukotrpne umetnosti od koje je zatrudneo, dobio pozamašni zaobljeni trbuh i povuče se iz javnog života. Imao je mnogo objavljenih monografija, bogatih, iscrpnih kataloga, da bi mu jedan crnokosi klinac određivao pravila življenja. Žalio se Robert H. na Roberta bez prezimena. Ipak je od njega imao neke koristi, kako će se kasnije pokazati. Saznao je detalje, događaje važne za njegovu prošlost, baš u vreme kada je dletom dubio i rezao, rezbario ploču za grafiku-portret francuskog egzistencijaliste, filozofa i razrokog pisca, Žan-Pol Sartra, sa okruglim naočarima debelih stakala na širokom licu. Možda je Sartre bez brade malo ličio na Hamerštila. Na očima je imao sočiva, blistava. Odsjaj svetiljke u njima je bio zaslepljujući. Da je uradio deset grafika na svakoj bi filozof imao drugačije naočari. Kao na svojim autoportretima na kojima se i lice, sa bradom i brkovima ili bez njih, menjalo i starilo. Iz desetleća u desetleće.

Robert je fotografisao Roberta.

Robert me je fotografisao, očekivao je da budem miran, smeran, ne pomeram ruke, ni da koraknem unazad, nalik manekenu, lutki koju oblače u izlozima prodavnica konfekcije i robnih kuća, samo što me nije naterao da uzmem u ruke jednu svoju minijaturu i držim je na trbuhu dok on okida dugme na aparatu, pritiska ga kažiprstom, samo što ne naredi da ispred sebe u rukama držim drvorez sa portretom Sartra, tvrdi da nas dvojica sličimo kao braća, Francuz i Nemač, baš interesantno, to je velika i značajna podudarnost. Srknuo sam malo rozea, da se saberem i ne kažem nešto ružno drčnome junosi koji je kružio oko mene kao hijena i samo što nije skočio na mene i zgrabio me za grkljan, taj smešni fotkić, foto-šegrt, da se priberem i ne izbacim kvazimajstora fotografije iz ateljea i kažem mu da zagađuje moj umetnički prostor. Sklonio sam se od ljudi, a on me između mojih slika proganja, tobože pravi foto-album o meni i mome likovnom stvaralaštu: slike u meni, u slikama ja i moja prošlost, crteži i priča se stapaju u jedno biće, delo. Govori, govori, trabunja. Šta će mi još reći, mali nalickani mudroser.

Ispričao je da je njegov deda, zvao se takođe Robert kao nas dvojica, stanovao u bečkom sedamnaestom becirku, u dvorišnoj zgradi u Otakringerštrase broj osamnaest, na prvom spratu u malom stanu do kojeg je vodilo zavojito kameno stepenište. Preminuo je pre pet godina od srčanog udara a nikada nije bio

u muzeju ili galeriji na izložbi, ni unukovoj kada su njegove umetničke fotografije bile izložene u galeriji gospodina Blesa, u trećem, nedaleko od Jugoslovenske ambasade. Na izložbi su bile okačene fotografije, portreti emigranata koji su u austrijsku prestonicu i sedište Austrougarske monarhije, srce Srednje Evrope, došli u drugoj polovini dvadesetog veka, posle Drugog svetskog rata, a među njima i deda Robert koji je čitav život u Austriji proveo kao radnik u livnici, a u Vojvodini, odakle je došao, živeo je na selu, u Perlezu gde je bio zemljoradnik i posednik. Dopala mi se priča o ocu njegove majke jer je starac bio poreklom iz Vojvodine i sela o kojem sam čuo mnogo, ne samo zato što je bilo blizu Rudolfsgnada, danas Knićanina, već i zbog toga što je u Perlezu živeo i jedan moj dalji rođak koji se prezivao Hamerštil i bio kovač. On se ubio kada je nemačka vojska ušla u Jugoslaviju kao što se moj ujak Artur Šif u četrdeset prvoj godini života hiljadu devetsto četrdeset prve godine od tuge obesio pošto je Hitlerova soldateska umarširala u Vršac i pred Gradskom kućom razvila zastave sa kukastim krstom, nacističkim znamenjem. Ujak Artur to nije mogao da preboli. Mama Tereza, njegova rođena sestra, mnogo je tugovala, videlo se po okopnelom licu i zacrvenelim očima, ali ništa nije govorila iz predostrožnosti ili čak bojazni od uniformisanih koji su okupirali grad i sejali strah i paniku među njegovim usplahiranim žiteljima smatrajući varoš svojim zasluženim i neprikosnovenim plenom. Nisam voleo uniforme ni ljude koji su ih nosili i kada sam ih crtao i slikao pod šlemovima, njih simbole zla

i patnje, osećao sam muku i nagon za povraćanjem. S velikim naporom bih izvukao i njihov kroki.

Vrabac Živan Života i njegov, vrapčev poj, poema:

*Vojnici dolaze i posle dva dana odlaze
Uniforme ostavljaju da bi se po njih vratili
Uniforme postaju vojnici koji poštuju stroga
vojna pravila
Ljude bez uniformi takozvane civile gledaju kao
lutke*

*Lutkama možeš da prelomiš ruke
Prelomiš noge
Slomiš vrat
Iskopaš oči da te se sećaju
Vojnik ostaje vojnik i kada je go i bez kože
Bez ruku bez nogu
Uniformu ostavlja kao zalog
Mešinu koja se puni i postaje gojazno telo
Rascvetava se u vojnika
Ne u cvet
Ne ni u vojnikušu
U vojničinu velikih užarenih svetlih očiju
Da uteruje strah u kosti mirnim žiteljima
gradova
Onima što ne vole vojsku i preziru ratove
Uniforme – vojnici dični
Plamenim pogledima spaljuje mačke pse ptice
Vrapce u krunama drveća
Na granama na listovima i u njima*

*Vrapce čiji poj vojska ne čuje i da čuje ne razume
Truba je truba
Trubi se za ustajanje trubi na juriš
Za povećerje kad u san dolaze vrapci i čuje se
njihov poj
Trube gore gori trublje
Nosi vojnike uznosi ratnike i uniforme
Vojnike koji ne znaju na koju stranu se kreću
Gde će nestati*

Roberte, proganjaju te novinari i fotografi. Fotogeničan si. To mu kažem. U romanu, ne dokumentarnom ali sa primesama i tragovima dokumenata, ne požutelih ni iskrzanih papira, izbledelih fotosa, opisaću te kao fotogeničnu osobu. Rođenu za fotoaparate, kamere i reflektore. Za fleš. Za svetla. Prirastao si za njih, govorio sam mu. Napisaću knjigu. I predlažem mu razmenu. Ja njemu roman, on meni moj portret, u ulju i olovci. A ako bude darodavac, iskreni, i jedan drvorez, kao što je portretisao Rudolfa Leopolda i Gintera Gajera, svoje odane stare i bogate mecene. Oni su se zalepili za njegovo čudesno, očaravajuće, ošamućujuće, obesvešćujuće delo. Čini mi se, kada otvorim monografiju sa Hamerštilovim reprodukcijama, da nema drugog likovnog umetnika na svetu, majstora senki, seni i silueta. Samo on lebdi nad beskrajnom poljanom i nad oblakom. Prema nevidljivom horizontu gde se zemlja i nebo spajaju. Tamo počinje carstvo ništavila. Robert je odmahnuo rukom. Šta ništa, šta ništavilo. Nacrtaću te, nacrtati

ću te. Ima vremena, nemoj mnogo da žuriš. A fotografi, maneš ih, samo mi prekidaju misli, jedu ideje. Ne mogu da razmišljam kao da me drže u šaci i stežu prstima. Cede vodu i krv iz mene. Dođem im kao sapun, da operu znojave dlanove. Da znaš, da znaš, nikada se ne šalim. Nema šale, nije đavo odneo šalu, nema šale, šale nije ni bilo, da znaš. Uvek slikam, uvek. Stalno. Stakla naočara brisao je papirnim salvetom dok sam pijuckao njegov roze. Gledao me je ispod oka. Zaćutao je. Maramicu je ugurao u džep pantalona. Seo je na stolićicu. Tu gde sada sediš sedeo je mladi junac fotograf i držao aparat kao mrtvu beskorisnu stvar.

Robert je o svome dedi pričao skoro ceo sat i nije ni primetio da je foto-aparat stavio u krilo pošto je seo na nisku pletenu stolicu i zaboravio zašto je došao u atelje, priповest o vojvođanskoj izbeglici ga je obuzela pa je torokao, torokao, i ništa nije moglo zaustaviti bujicu njegovih reči od kojih se sklapala kugla kristalnoj nalik, bleštava, puna plavičaste boje u kojoj se ogledao čitav mikrokosmos, mali, ljudski svet, video je svoj život ceo, i budući, do konca njegovog, taj mali vašljivi mangup koji je dohvatio čašicu sa lozovačom i lizao rakiju vrhom jezika čega nije bio svestan dok je pred očima imao lik deda Robija, i čuo ga u ateljeu, slušao njegove monotone priče o zemlji što rađa kukuruz i pšenicu, kod obala reke Tise, osluškivao njegov glas iz dubine prohujalog vremena, izdigao je glavu i dok je pio alkohol, nakrenuo je tako

da je desno uvo bilo okrenuto, nahereno prema vratima kao da će iz tog pravca dopreti zvuci starčevih tromih, umornih koraka. Nije gledao prema ulazu, samo je ušima upijao zvuke, šumove koje nisam čuo, koncentrisan na priču o vojvođanskoj izbeglici.

Deda Robert, ironije li života, odveden je bio, oteran, najuren, u logor Rudolfsgnad u kojem je svaka ulica, pa i najmanja slepa, dobila naziv po naselju, selu ili gradu, odakle su dovedeni logoraši. U svakoj kući je bilo desetine izgnanika koji su se upoznavali, sticali prijatelje i jedni druge sažaljevali i tešili dok ih teška bolest, glad i smrt ne bi rastavila. U kući, beloj sa dugim dvorištem i velikom baštom video je staricu sa nečim šeširu nalik na glavi i sivkastim velom kojim je krila lica i potiskivala strah i patnju. Sa njom je bio bledunjavi trinaestogodišnji dečak oštarih jagodica i usplamtelih očiju grozničava pogleda, kao da je tuberkulozan, mršav i tananih ruku, s kojim sam se sprijateljio, zbližili smo se – govorio mi je deda kao da su se događaji u lageru zbili nekoliko dana ranije – jer mi je, iznemoglom i gladnom, doneo kuvano zelje i kuvani kukuruz što me je povratilo. Bio sam premoren mada nisam ništa radio, bio sam pošteđen poljskih radova, verovatno otpisan od uniformisanih stražara i komandanta logora u kojem su se sjatile hiljade beskućnika, i bilo je sigurno da su iščekivali moju smrt, da moj leš odnesu do Telečke i tamo ga pokopaju bez opela i molitve, kao pseto, strvinu, crv, crkotinu.

Dečak se zvao Miši Vajfert, a ime starice nije znao niti je Miši hteo da kaže njeno ime, kao ni ime malog brata koji je stalno bio sa njihovom majkom u maloj

sobi u dnu seoske kuće gde je deda samo jednom otišao i kada je video ženu iskolačenih očiju i sparušениh grudi pod izanđalom haljinom i ogrnutu istegljenim vunenim šalom, brzo se udaljio i rekao Mišiju da više neće da dođe, a za njim je pošla stara žena sa čudnim šeširoм i na ulici mu rekla da su Miši Vajfert i njegovi, kao i ona, iz banatskog grada Vršca i da ih je zlehuda sudbina dovela u Rudolfsgnad, u logor smrti, logor smrti jer su u njemu svakodnevno umirale desetine izgladnelih iznurenih iznemoglih namučenih zlostavlјanih logoraša čija su telesa potom zaprežnim kolima za mrtve odvožena tamo odakle nema povratka, prema blatnjavim ritovima zaraslim u trsku i šipražje čim bi se sumrak spustio na selo i prikrio transport mrtvacа. Starica koja je ličila na vešticu imala je ispiјeno, zborano, žuto lice, videlo se uprkos velu, i s toplinom je govorila o varoši pod Kulom u koju je došla iz Rumunije i јednog sela nedaleko od grada. Govorila je da su njena velika briga Miši i njegov prestrašeni mlađi brat jer im je mati bila na ivici nervnog sloma i јedva se kretala, iscrplјena i sasušena od teškog rada u polju i iznurena glađu. Matora žena je mnogo govorila o Vršcu kao da se u njemu još uvek nalazi, i Gradskom parku po čijim je šljunkovitim stazama svakog popodneva šetala i uživala pod senkama gustih krošnjа drveća donetih sa svih strana sveta i zasađenih u pravoj botaničkoј oglednoj bašti.

O Vršcu? Pitao sam.

O Vršcu pod Kulom, o kojoj je govorila starica sa nečim šeširu nalik na glavi i sivim velom na licu. Nije se vratila tamo jer je isceđena glađu, sasušena kao kukurzna stabljika na užarenom suncu i vrelom

vetru, umrla u logoru ne skidajući šešir i veo. Kola su je s prvim mrakom odvezla i Miši je ostao sa deda Robertom i malom porodicom i sugrađanima iz Vršca.

Nisam mu rekao da sam i ja rodom iz Vršca i da sam još hiljadu devetsto četrdeset šeste saznao da su u Rudolfsgnadu izdahnuli i Kremerka, Mihael Vajfert, mali Vastl i njihova mati, umrli su od gladi, nisam mu otkrio da je Miši moj najbolji brojnik iz detinjstva s kojim sam se između vlažnih vrba spuštao do rečice Mesić, koji je moje drugo ja, nešto kao alter ego, Miši čiju smrt nisam preboleo. Nisam ništa kazao. Samo:

O Vršcu?

Fotograf Robert je ispraznio čašicu i pitao da li može da dobije još jednu i ne čekajući odgovor nalio je rakiju u malu čašu i lizao je.

Ko zna šta bi se dogodilo Robertu Hamerštilu da je sa porodicom dopao u Rudolfsgnad. U selu jedna ulica je bila Vršačka. U njoj su bili Vajfertovi i Kremerneni, Maricineni, i desetine žitelja nemačkog kraja u Vršcu. Neki od njih imali su razglednice na kojima je njihova rodna varoš, izvitoperena objektivom foto-aparata, u koju se skoro niko neće vratiti, pa ni oni preživeli pošto ih je bilo strah i sram da ponovo prođu ulicama po kojima su gonjeni posle izгона iz svojih kuća. Izgledi da preživi stradanje u tom logoru bili bi mali. Skoro ništavni. Hrane gotovo nije bilo. Izgladneo bi. Postao bi proziran kao staklo, meko staklo. Umro bi, sigurno. Ne bih ni čuo za njega. Ne bih pisao roman o vršačkom i austrijskom sli-

karu. O njegovoj bradi i naočarima. Siluete i senke bi sa njim bile odnete kolima za mrtve. Kola i leš dečaka Roberta, sa Mišijem, vukla bi dva konja sa ocrtanim, ispupčenim, zašiljenim rebrima nad oklembesanim stomacima. Konjske rage. Dve izmučene gladne životinje. Dva živa strašila.

Hamerštil je nerado govorio o Mišiju i Vastlu. Nisam navaljivao da mi ispriča sećanja, lepa i turobna, što je vukao iz detinjstva kada se sa malim Vajfertom igrao u Vršcu. I kada se na Badnje večer iz Plandišta, Mariolane po snegu zaputio u Vršac, po hranu. Samo je jednom rekao da su na nekim njegovim slikama siluete. Njegova, Robertova, i drugog dečaka sa kojim se igra. To je Miši, viša silueta. Kada sede na ulici iste su visine. I više o tome nije govorio. Dok sam čitao srpski prevod *O ikonama i pacovima* shvatio sam zašto je malo govorio o svom detinjstvu i logorskom iskustvu. Gorka sećanja, gadne uspomene. Valjda. O tome mogu da pišem i samo pretpostavim kakav je odnos između njega i dečaka-pobratima, sa kojim se više zbližio nego sa rođenim bratom Alfredom. On i Mihael su bili jedna osoba. Čovek sa dva potiljka. U mom romanu. Jedna misao bi istovremeno prostrujala kroz njihove glave. Znali su šta drugi misli. Čitali su uzajamno misli. Nisu se usuđivali da sadruga slažu. U mojoj noveli, malom romanu u kojem ima mesta samo za Roberta i Mihaela, a ostale ličnosti kruže oko njih kao sateliti oko planete. Dolaze, munjevito, iz dubokog mraka, zasvetlucaju i vrata se u čemernu tamu, mračnu kuglu.

Sve je lepo
Sve je lepo
Treba ga uhvatiti za vrat
Okrenuti naglavačke da glava bude dole
Da oči od dole lepo gledaju nagore
Lepe oči lepo naopako
Samo ga treba okrenuti i zaći mu s leđa
Da vidi šta je lepo naopako
Slepo vidi
Jasno vidi ništa mutno ne vidi
Kao da se igra posle kaže da sve lepo vidi
Prst zabija u oko sebi da ništa ne vidi
Okreće se lepo se okreće da sebe otpozadi vidi
Lepo vidi
Jasno vidi da ne može da skoči iza potiljka
Obleće oko glave
Ispred očiju koje sebe ne vide
U igri su lepe slepe oči
Vide iznutra i neće da kažu šta su ugledale
Ispred očiju je bleštava kristalna kugla
Svetlost se prelama u svetlucavim bojama
I ništa se ne vidi
Lepo se ne vidi jasno je
Samo ga treba okrenuti naopako
Da se ne govori
Da se ništa ne kaže
Da ostane iza očiju u očima u kugli u ničemu
Sve je lepo

Ispevao je ljudima vrabac Živan Života, u svojoj kolevcu-levku. Ptićima i žiteljima Vršca. Da čuju i počuju.

Deda Robert je Robertu unuku ispričao da je u Rudolfsgradu Kremerneni preminula ne odvajajući se od šešira širokog posuvraćenog oboda i vela po čemu je bila poznata u Vršcu i logorima u kojima je provela godinu dana, boreći se uporno sa glađu i bolestinama, a meni je to preneo Foto Robi. Nekoliko nedelja pošto su njeno telo po mraku odvezla tandrkava kola sa upregnuta dva živa konja-strašila na kojima je bilo više kostiju nego mesa i čiji se kostur jasno nazirao kao na času anatomije i veterine, umrli su Miši Vajfert i njegova mati, gospođa Vajfert, u malenoj sobi u kojoj su spavali i životarili njih petoro. Naišao je Robert, da vidi kako je Miši pošto nekoliko dana nije dolazio u njegovu kuću-baraku ucveljen zbog smrti stare veštice – plakao je kada su iznosili njeno izmoždeno, istanjeno telo na Vršačku ulicu i ubacivali je između kolskih šaraga među zgomilane leševe – i imao je šta da vidi. Miši i mati, preminuli, počivali su na slamarici, čekala se noć da ih iznesu iz sobička na sokak i do večeri tog dana izdahnuli nesrećni logoraši ostali su u svojoj bednoj ćeliji oljuštenih izgrebanih zidova, a mali Vastl je klečao pored njihovih ohlađenih ukočenih tela na odru od slame posutoj po podu, zurio je, i nije se pomicao kada mu je Robert rekao da ustane i pođe sa njim, uhvatio ga je za ramena ali se mali Vajfert otrgao i pogledom nagovestio da ne želi da napusti majku i brata, izgubljen u bolu i otupelost žalosni, činilo se da ništa ne oseća, da istupa iz vremena i male sobe smrti, i nipošto neće da ih ostavi same u sobici sa malim kvadratom od prozora, ona bi bila slepa da nema prozorčeta, neće da ih prepusti na milost i nemilost krvožednoj smrti.

Idućeg dana Vastl je nestao iz logora, otišao nekuda a da se nikom nije javio, niko nije primetio njegov odlazak, nestao je i vodio se kao nestali, a pojedini logoraši koji su odlazili do Tise da gledaju reku, kazali su da su videli malog mršavog ćutljivog ili nemog dečarca, lelujava hoda nalik barskoj trsci, preplašenog ali rešenog da stigne negde kako ulazi u reku, gazi po mulju ruku pripijenih uz telo, i tone u vodu, nestaje u blatnjavoj vodurini, mali, mršavi, musavi uplakani dečak koji je nestao. Robert je rekao da se udavio.

Slušao sam kako Robert raspreda o Mišiju i Vastlu, nisam pomerao ruke skupljene u krilu, gurnuo sam ih među kolena da fotograf ne vidi da se tresu, da ne mogu obuzdati šake i da ga ne bih izazvao da se lati svog glupog aparata, idiota koji snima sve što mu izbije pred sočivo, slušao sam ga pažljivo, netremice i žmirkao da me pogled ne bi odao da sam iz Vršca o kojem je Kremerica pričala njegovom dedi Robertu iz Perleza, da sam rođen u Vršcu u koji sam ponovo došao četrdeset godina posle golgote po vojvođanskim logorima a tada sam se užasn timer kada sam video rodnu kuću, zelene fasade, koju su budzašto dobili Romi iseljeni u Ameriku, kako su mi rekli bivši susedi iz sporedne ulice što se ulivala u Aleksinu, glavnu, koja je vodila do Uspenske crkve ponad Mesića i pored gvođenog mosta na rečici. Ni reč o Vršcu nisam rekao fotografu zanetom svojom ubrzanom i preglasnom pričom da sam u jednom času pomislio da sve što govori izmišlja i krivotvori dedina sećanja.

Vid je počeo da me izdaje i uzalud sam naočare protrljao jelenskom kožicom, dunuo sam u stakla i opet ih trljao kožicom, ali vid me i dalje nije slu-

žio, pretrnuo sam od straha da ne slepim od velikog uzbuđenja što me je preplavilo i stezalo, ruke su mi drhtale dok sam brisao naočari, a to mladi napasnik nije uočio, i dalje je verglao o Rudolfsgnadu, Tisi i pokojnom Robertu, nije mogao da se iščupa iz stare pripovesti.

Miši se pojavio među uramljenim slikama i pitao me kako sam i crtam li.

Da, crtam, prošaputao sam ili mislim da sam se obratio Vajfertu.

Miši:

O čemu drvi ovaj mazgov?

Ja:

Nije mazgov, nije loš. On je fotograf i slika me za neki časopis o umetnosti.

Miši:

Nemoj da mu veruješ...

Ja:

Neću. Nisam naivan. Stari sam vuk, iskusan, znaš i sam. Kad god razgovaramo jasno ti je da nisam neiskusno jagnje, ni guska, ni pile. Ni vrabac.

Miši:

Znam da nisi vrabac. Znam da nikada nisi bio vrapče.

Miši i ja smo često razgovarali, ne samo u snu. Gledao sam prema prozoru, ili prema vratima, ili sliku na štafelaju, i obraćao mu se i slušao njegov piskav glas, dečji jer nije stigao da odraste, uvek je ostao dečarac, visok za svojih trinaest godina i uskih ramena, dugih tankih ruku, nije prešao trinaesto leto, u njemu se zaustavio, i ostao dete, ni glas mu nije mutirao, a ponekad sam mu se obraćao kao vrapcu, on meni ta-

kođe kao dživdžanu kao da smo pesmu vrabaca pojali i smejali se, nas dvojica prepušteni ishlapelim uspo-
menama.

Ja:

Uvek se pitam gde se sada nalaziš, i kroz koja vrata prolaziš. Kroz kapiju?

Miši:

Ne prolazim, ne mičem se. Uvek sam na jednom mestu. Nepokretan kao drvo. Ne mogu da povučem svoje korenje iz zemlje, blata, živog peska, mulja, potoka...

Ja:

Našeg Mesića?

Miši:

Ne Mesića. Nikako Mesića. Ne znam koja je to voda. Bara, laguna, ponornica. Ustajala vodurina mi je do kolena. Imam osećaj da trnu.

Tom njegovom rečenicom razgovor se završio i više ga nisam video, nisam mogao da ga gledam jer je Robert povisio glas dok je tvrdio da je logorski kompleks Rudolfsgnad bio selo nakraj sveta, tamo gde život prestaje a hara svirepa grozna smrt presvučena u bolest i glad što hvata ljude kao divljač u lovištu. Lovište-logor. Na licu mu je zabljesnuo osmeh kao Mišijev, i samo nekoliko svetlucavih časaka Robert je bio moj Miši Vajfert, moj.

Mali dečak se udavio tvrdili su očevici koji su se zatekli na obali reke Tise često su tamo odlazili pred veče da gledaju vodu kako mutna teče i tamni kao što i noć

prekriva drveće rastinje zatvara prirodu videli su sitnog mršavog dečaka kako zuri u vodu pre no što je zakoračio u sporohodnu reku zagazio je u plićak i šake gurnuo u vodu nije ih vadio dok je odmicao od obale prema sredini Tise ukočena tela malo pognute glave i nije se stresao od ledene vode nije ni osećao da je hladna u predvečerje sve hladnija kako je bivala dublja nije osetio da mu stopala mrznu vukao ih je po mulju i jedna izanđala cipela je ostala u njemu i bosonog je nastavio da odmerenim korakom hoda tonuo je u vodu kada mu se muljevito dno izmaklo ispod nogu i voda ga je povukla prema sredini reke odakle nije bilo povratka i da je hteo da se okrene ne bi video ništa jer je obala ostala u sumraku a slaba mesečina je bila prekrivena oblacima koje je vetar jedva pomerao da se malo svetla uvuklo u polutamne oblačine što su je pojeli i dečak ništa nije video počeo je da pluta po površini vode održavajući telo iznad dna glavu i usta iznad pocrnele površine dok nije počeo prigušeno da jeca pomislio je na nesrećnog Mihaela i majku čija je ukočena mrtva tela odnela zaprega za mrtve dobro poznata svim logorašima u Rudolfsnadu suze su se iz ugla očiju spuštale kotrljale niz jagodice i obraze do nausnica i upadale u usta u usta je prodirala rečna prljava voda i u oči i u nozdrve Vastl je oseća da ga snaga izdaje misli ga napuštaju i ne može da se nosi sa moćnom vodom koja ga je usisala i povukla prema dnu prekrila ga poklopila i odvukla u grmlje na sredini reke odakle se njegovo telo iskobeljalo otelo se i nestalo u dokumentima ili onome što je trebalo da bude izveštaj pisalo je da je otišao iz logora vodio se kao nestali pogrešno je zapisano i njegovo prezime Vajf

Strvoder je bio poznat u Vršcu. Danju je po ulicama hvatao napuštene pse. Preko dana je bio uspešan šinter od poverenja. Naredbodavci su ga cenili jer je svaki iskrslu problem lako i spretno rešavao. Nije se libio da i najdivljijeg psa uhvati i otpremi u kafileriju na periferiji varoši. Noću je obilazio periferijske kafane, u Temišvarskoj, Aleksinoj, i okolnim ulicama koje su se sa glavnom ukrštale. Na skoro svakom uglu nalazila se krčma koju je Dimitrije Jovanović Mita posećivao. Pio je crveno vino. Uginule pse i mačke danju je odvezio kolicima na Šinteraj, stočno i pasje groblje na kojem je zemlja bila vlažna i meka. Noću se nalivao vinom. Posle ponoći izgledao je kao mešina naduta trbuha i rumenkasta podbula lica, mesečastih sjajnih podočnjaka i sjaktećih gorućih očiju sa velikim beonjačama.

I za vreme rata prilježno je obavljao svoj posao, delatnost za koju je bio izuzetno nadaren i pohvaljivan od starešina. Prijateljima u bircuzu pričao je o uzbudljivom lovu na pse beskućnike, hvatanju psina za koje niko nije mario. Nigde nije mogao da ih udomi, pa ih je, kao uhapšenike, sporovodio u kafileriju koju su neki varošani nazivali azilom za životinje. Tamo jadni psi nisu dugo ostajali, nisu mogli da izdrže neuhranjeni i gladni. Bolesni i besni. Nisu preživeli. Ljudi su ih potamanili. Poslednje njihovo odredište bio je Šinteraj levo od drumu za Rumuniju, preko puta Fabrike čokolade i bombona. Zacrtana i konačna, neizmenljiva sudbina. Na ponekog psa, koji nije mogao da izbegne mučnu zlehudu sudbinu, Strvoder bi se sažalio, da mu je, kada bi mu se oči u krčmi zamutile od kiselog vina, padalo na pamet da na

Šinteraju, na neobeleženim kerećim grobovima upali sveću, kao što je bio red kada se radilo o ljudima.

Oktobra hiljadu devetsto četrdeset četvrte kada je Crvena armija iz Rumunije ušla u Vršac, blizu granice, Mita je tvrdio da je tokom Drugog svetskog rata bio u pokretu otpora. Borio se protiv okupatora i njihovih neljudskih zavojevačkih zakona i propisa kojim su ugrožavali živote Vrščana i žitelje okolnih sela. Likvidatori. Gledao je kolonu zaprežnih kola, špeditera i jednog kamiona kako prolaze Temišvarskom ulicom i pored kafane na uglu sa Bregalničkom prevoze leševe streljanih stanovnika parne strane Drajlaufergase u kojoj je bio ubijen pijani major Crvene armije. Karavan mrtvaca. Iz kola je kapala krv. Iz slame na njima izvirivale su ukočene i krvave ruke i noge ubijenih građana. Kao da će da ustanu iz kola za mrtve.

Strvoder je upao u kuću fotografa Nemca i uhvatio ga za vrat. Bio je ubeđen da je fotograf bio nosio uniformu nemačkog vojnika, čak podoficirsku i da je zlostavljao Srbe iz Vršca. Fotograf je tokom okupacije samo fotografisao nemačke vojnike koji su fotografije čuvali i slali svojim kao dokaz da su živi i zdravi i da veruju da će preživeti rat. Vukao ga je od Herengase do Šinteraja, kao četvoronožnu životinju. Vezao mu je gvozdeni lanac oko vrata, kao velikom psu, i naterao ga da se kreće četvoronoške. Mita ga je vukao dok je nesrećni čovek ječao posred Temišvarske ulice, a zbunjeni prolaznici su to gledali. Nekolicina je odobravalala to što Strvoder radi. Među njima nije bilo gostiju kafana koje je Jovanović posećivao. Jovanović se cerio i govorio da to nije osveta, nije oko za oko, to je pravda, čista i neporeciva. Trzao je lanac

i ubrzavao hod da bi se uhapšeni na smrt prestravljeni Nemač u lancu više koprcao i što pre našao na prekom sudu na Šinteraju. Govorio mu je kroz hihot kakva je sve zlodela pre oslobođenja fotograf činio, koliko je civila likvidirao i koga je sve iz partizanskog pokreta predavao gestapovcima. Zverski je mučio čestite ljude samo zato što su hteli da budu slobodni. Sada je kucnuo čas, vikao je, da se svedu čisti računi i da pravda progleda i izrekne zaslužene kazne.

Na Šinteraj se spuštao sumrak. Ljudske prilike, nalik siluetama kopale su jame pored stočnog groblja. Sa vrha gomila iskopane zemlje koja je zaudarala na plesan ubacivali su tela ubijenih, zalivali ih krečom i zatrpavali vlažnom crnicom. Uniformisani vojnici su nadgledali prinudne pijane grobare koji su smrdeli na rakiju. O ramena vojnika bile su okačene puške. Od jednog uniformisanog Mita je uzeo pušku, repetirao je i dok je fotograf kao silueta onemelo bespomoćno klečao na mokroj zemlji pucao mu u potiljak. Cokulom ga je poluživog odgurnuo u sveže iskopanu veliku raku gde su već ležala nabacana ljudska okrvavljena tela. Pljunuo je za ubijenim.

Slike oživljavaju, video sam kako slike oživljavaju, i sa njih silaze siluete izduženih udova, dugih, predugih nogu i dugačkog koraka kojim u dva maha prekoračuju atelje i nalaze se nad mojom glavom, a nisam siguran da li ležim na divanu ili ćilimu na tvrdom podu. Sve siluete i senke su crvene i crne boje, bez očiju su, ruku slepljenih za telo. Laktovi ne mogu

da se odvoje od rebara, prsti su spojeni, šake jedno-prste kao da su na njima rukavice. Njima mi dodiruju glavu, podižu pramenove kose kao da žele da me probude, nateraju da ustanem i verovatno su naumile da me isteraju iz ateljea, prinude da napustim svoje slike, crteže i grafike, i njih. Vidim ih, ne nazirem, jasno gledam kako klize sa platna i hartije i približavaju mi se ogromne, kao aždaje, aspide, rumene i tamne senke-ale. Sa druge strane zida, prozora čuje se Fidelov lavež, moj verni pas sprečava nemani da me isteraju iz gnezda ili progutaju, besomučno laje, i grebe po zidu – kao da ga vidim – a ne može da dopre do prozorskog okna niti da uđe kroz vrata i odbrani me od čudovišta što iz slike na štafelaju izlaze i oko mene zgrčenog na tvrdom ležaju prave krug iz kojeg ne bih mogao da izađem kada bih pokušao da se odatle izbavim i priđem prozoru odakle je dopirala mutna slabašna svetlost nastala između noći koja je gasnula i jutra još bez dovoljno snage da moja naslikana čudovišta izbriše, poništi, satire.

Dlanovima sam pokrio uši ali siluete, izvijene i naoblačene, nisu puštale zvukove, ni slabašan šum se nije čuo, bešumne vukle su se po ćilimu i krparama i stolu i stolicama i presi i policama i i i po svemu čega je u ateljeu bilo. Pomislio sam da bi bilo dobro, spasonosno po mene, da se uvučem u mali orman, u njemu sklupčam i sačekam jutro da se lelujave drhturave senke povuku i zatvore u svoja skrovišta koja sam im davno izmislio, projektovao i sagradio olovkom i bojama. Jedna silueta je obukla moj beli mrljama boja isflekani radni mantil i, naduvavši ga svojim izobličnim oblinama, delovao je kao duh, jedro koje će pasti

ne mene i ugušiti me. Preznojio sam se kao u teškom snu kada sam gazio po glibu i s mukom odizao stopala zaglavljena u živom blatu, uspaničen od svojih oživelih modela, uzora po kojima sam slikao i crtao, i svi su oni verovatno bili mrtvi ili užasno ostareli, živi kosturi, strašila što su se klatila zatvorena po sobama i kućama-logorima odakle ih mlađi ukućani nisu puštali strepeći da će se stari i izlapeli roditelji izgubiti u lavirintu ulica i trgova, odakle oni zaboravni, dementni neće umeti da se vrate, izgubljeni u svojim ustalasanim divljim uspomenama, pomerenom sećanju na detinjstvo i mladost koje ih je davilo kao otežala zver. Pomislio sam načas da to sanjam, ali nisam mogao sebe u to da ubedim jer sam video siluete kako mašu onim što je trebalo da budu njihove ruke ponad onog što je ličilo na glave, bezoblična čudovišta su se proširila celim ateljeom, dodirivala mi kosu, prelazila hladnim patrljcima preko očiju u nameri da me oslepe i izbrišu mi vid, naočari nisam imao na nosu a nisam mogao ni da ih dodirnem na malom stolu gde sam ih ostavljao kada sam premoren od slikanja legao na stari otoman, da predahnem. I mene su stigle godine, i bilo je krajnje vreme, pa sam sa velikim naporom sastavljao pisma rođacima i prijateljima dok konačno nisam prestao da ih pišem kao i svoj drugi autobiografski roman, memoare pomoću kojih sam hteo da zadržim svoj život i oduprem se svemu zlom što me je u životu zadesilo i stalno pratilo kada bih ostao sam, i logorima u kojima sam patio i bolovao, i plašio se i užasavao crne smrti što je kružila oko logoraša, po sobama i avlijama ukletih vlažnih oronulih prizemnih kuća potleušica.

Silujete su plesale po ateljeu u čudovišnom ubrzanom ritmu, da je izgledalo da će se slomiti ali one su bestelesne, vazdušaste u ogrtačima pod kojima se činilo da su telesa onih što su se u seni preobrazili i produžili život u vanvremenu, ništavilu, verovao sam, i na mojim slikama s kojih su me posmatrale, osećao sam, iako očiju nisu imale. I na leđima sam slutio njihove poglede. Činilo mi se da mi gule kožu nepostojećim kandžama, zverski i besomučno, a besni lavež Fidelov ih nije zaustavljao, lajao je, lajao i on nemoćan da se odupre zlim silama što su nahrupile u moje skrovište kuda sam se povlačio kada bih se zasitio svakodnevice i dosadnih ljudi koji su po njoj krstarili i govorili gluposti i o smešnim stvarima raspravljali kao da nisu imali pametnija posla uporni da ometaju druge. Nisam podnosio te rasprave i prećutao bih svaku primedbu upućenu mome slikanju ili sinu Robertu Francu koji se strasno, bespoštedno predao rizičnoj umetničkoj fotografiji koja je postala smisao njegovog života mada puna neizvesnosti kao i svaka umetnost uostalom.

Silujete su kružile po ateljeu i zalepršale poslednjom snagom dok se sunčevi zraci nisu pojavili i zasvetlucali na prozorskim oknima, i nestale. Do podneva se nisam usuđivao da se latim kičice, olovke ili dleta, premoren, iscrpljen.

Dimitrije Jovanović Strvoder je posle rata samo jednom čoveku poverio šta je uradio na Šinteraju. Znalo se samo da je ubogog fotografa vezanog lan-

cem vukao kroz grad i pokazivao ga kao što su odrpane skitnice činile sa olinjalim, ostarelim, bezubim medvedima terajući ih da plešu uz zvuke malih doboša, bubnjeva i daira kojima su kružili po prisutnima i primali novčanu nagradu za medveđi ples. Prijatelju je rekao da je od mladog vojnika pozajmio pušku i metak ispalio u glavu Nemca koji se srušio u iskopanu raku, plitku da je tanak sloj zemlje pokrивao ubijene, a humka je bila kupasta i visoka. Po njoj su krezubi grobari gazili ne bi li utabali rastresiti humus i izravnali tle na Šinteraju. Boca rakije je kružila među njima. I Strvoder je otpio veliki gutljaj i zagrcnuo se. Maljavom nadlanicom je otirao kapi sa usana. Priču o ubistvu fotografa Jovanovićev poznanik je raširio po Vršcu i ona je išla od uva do uva, od usta do usta, a meštani nisu verovali da je Strvoder takav podlac. Šetnja sa lancem je trebalo da se shvati kao šala i opomena, nauk za neprijatelje. Pouka. Mala igra. O pucnju u oznojeni potiljak prekriven retkom mokrom kosom godinama se govorilo u banatskom gradu. Mita Strvoder nije znao o čemu se šapuće iza njegovih leđa dok je u krčmi pio vino nalakćen na šank i možda razmišljao o oniskom fotografu koga je ubio. Ne znam da li je Jovanović sanjao o tome, i da li je imao košmarne snove u kojima se hvata u koštac, guša, rve, vodi očajničku borbu sa likvidiranim fotografom koga u snu ne može da ubije.

Dimitrije Jovanović nije pričao o svojim snovima. Nikome nije govorio šta je snivao. Ni kćerci koja je sa nezaposlenim mužem i dvoje dece otputovala u Nemačku, hiljadu devetsto šezdeset sedme godine, na privremeni rad. Ostala je u okolini Hamburga, u

Groshansdorfu. Deca su tamo pohađala škole i savršeno govorila nemački. Starija ćerka je studirala germanistiku i postala sudski tumač i stručni prevodilac sa srpskog i ruskog na nemački. Strvoderova unuka se udala za Nemca i dobila nemačko državljanstvo. Rekao mi je Stevan Radak njegov bliski prijatelj od detinjstva. Njemu je Dimitrije bio priznao da je ubio Nemca na vršačkom Šinteraju. Svake godine penzionisani šinter Mita je tri meseca provodio u Nemačkoj sa unucima. Čuvao ih je dok su ćerka i zet bili na poslu. Kuvao je ručak, prao sudove, radio sve kućne poslove i išao u kupovinu. Kada bi se vratio u Vršac, u Groshansdorf je putovala njegova žena Kata. Među sobom nisu prosloveli ni reč o Šinteraju, ukletom vršačkom masovnom pasjem i ljudskom groblju.

Šinteraj je priča o kojoj se ne priča nepričava vršačka i ljudska i neljudska kako ko gleda na to masovno groblje rasejane neobeležene grupne grobnice tela se pretvaraju u zemlju raspadaju u prah i nestaju kao da nisu tu ubijeni i pokopani nikakav trag ne ostaje od njih i presuditelja njihovih nisu ni postojali i ništa se na Šinteraju nije dogodilo prokleta ukleto mesto postoji i po utonuljoj zemlji iznikli su kopriva žara čkalj kukuta čičak pelen žabljak kukurek kopitac žalosna vrba paprat jedič navala rastavić kandilka livadski ljutić različak bulka ledinjak bunika miloduh među koprivama i divljim biljem iskrivljenim grmljem pokapaju se zgaženi i udavljeni uginuli psi njihove telesine šinteri dovoze i bacaju u plitke jame seju pseće lešine strvine po korovu i između bagremova

seju ih kao da će iz njih niknuti drugi gigantski golemi psi orijaški iskeženih krvožednih zubetina i vratiti se na vršačke ulice sokake i podivljati zbog hrane čiji miris ne osećaju jer je nema osećaju samo zadah ljudi i njihov dah ubrzan od straha da će biti rastrgnuti od podivljalih psina okoćenih na Šinteraju gde su se sastajali okupljali zaverenički šinteri strvoderi likvidatori pasa ili su se sa-vesnim prilježnim likvidatorima umesto ljudi pričinjavali kerovi koje su bacali u iskopane rupetine

Otpevušio je vrabac Živan Života u limenom oluku moje kuće.

Putujem u Beč, iz Ternica, sa male železničke stanice na čijem su peronu o visoke stubove okačene korpe sa šarolikim, raznobojnim cvećem, prisetio sam se pesme koja se često pevala *O groblje, ti bašto šarena* pevala se i na svečarskim priredbama povodom jubileja, pevala se i u horu, miris cveća nisam osećao, nos mi je bio zaptiven jer sam u ateljeu pret-hodne večeri zaspao samo u gaćama, i spavao čvrstim snom, nisam čuo Gretu koja me je dozivala iz dalekog sna i kada je uvidela da je ne čujem, pretpostavljam, prebacila je cebe preko mene ali bilo je kasno jer sam već nazebao i cebe nije moglo da me zgreje pa sam kijavičav ušao u voz. Dolazim u Beč. Na Vestbanhofu, Zapadnoj stanici, subotom su se okupljali Vrščani i uvek su nekog sačekivali a onda istim vozom, koji je saobraćao između Beograda i Beča, druge ispraćali. Gledali su kako se kompozicija voza gubi u zavojitoj daljini, zatim su stajali za stolovima bifea i pili kafu,

ispijali pivo ili vino iz čaša, za dobrodošlicu ili srećan put, povratak u Jugoslaviju odakle sam došao pre više od šest decenija i razgovarali o Vršcu a pojedini su tvrdili da je on lepši i zanimljiviji i topliji i prirodniji od austrijski ledene Vijene. U torbi sam imao blok za skiciranje pa sam crtao studije iznurenih zemljaka koji su se zatekli na stanici između dva voza, njihova ispijena i suva, bleđa i žuta, izmučena lica kao da su skoro izašli iz logora, a uveče sam u ateljeu slikao veliku kompoziciju „Moji Vrščani u čekaonici na Zapadnoj železničkoj stanici“ koja se sastojala od nanizanih glava, u stvari to je bila kula od ljudskih glava, lica osoba koje nisu znale gde se nalaze i kuda su se zaputile, litalice, zalutali pustolovi, izgubljeni u vaseljeni.

Hamburg, veliki lučki grad, očarao je Dimitrija Jovanovića. Nedeljom je iz Groshansdorfa dolazio u jezgro velegrada sa planom grada u džepu mantila, do Alstera. Sa klupe na njegovoj obali posmatrao je jezero i patke kako plovuše po vodi. Ne haju za ljude koji su nagnuti na ogradi fotografisali plovke. Šetao je u senci Alsterskih arkada pored kanala Alster koji je delio gradsko jezgro i ulivao se u jezero pored kojeg je na zapadnoj obali bio luksuzni bleštavi hotel „Četiri godišnja doba“. U njemu je Strvoder samo jednom bio, sa ćerkom, a sam se nije usuđivao da ukorači u hotelski hol. Odlazio je i do Reperbana prestonice javnih kuća, svetlucavih šljaštećih bordela i osvetljenih izloga po kojima su šetkale i prekrštenih nogu u

svilenim čarapama sedele razgolićene mlade guzate devojke u tangama, napadno nakarminisanih usana. Posmatrao je pohotno jebozovne prostitutke i govorio u sebi „kurve, kurve belosvetske, da mi je, da mi je“. I samo ih je gledao, goreo iznutra. Plamen mu je lizao usnu duplju, nepca i sušio pljuvačku. Došlo mu je da pomiluje jednu fufu ljubičaste kratke kose i zelenih očiju. Kada je pružio ruku ona se izmigoljila ispred njegovog dlana. Savijenim kažiprstom pozvala ga je da uđe u kuću označenu crvenim fenjerom. Nije se usudio. Zverao je po izlogu bordela kao hipnotisan. A onda, razočaran i uplašen, otišao do Starog grada i javnog toaleta. Ostavio je pedeset centi, pola evra. Od novčića se teško rastao. Morao je da uđe u klozet koji, na njegovu veliku žalost, nije bio besplatan kao u vršačkim kafanama.

U Groshansdorf se vraćao pred večer podzemnom železnicom. U stanu na prvom spratu odmah, ne izuvajući se, sedao je ispred televizora. Zgrčen u niskoj fotelji zurio je u aparat, zverao, opčinjen njegovim svetlucanjem i senkama koje mu je ekran baca na lice. Mislio je da će da zaplače kada se prisetio Reperbana i goluždravih, guzatih, sisatih bludnica. Sa smeškom, poluzatvorenih očiju, nudile su se. Našmin-kane fanfulje, funjare od bisera blistale su iza stakla u velikom izlogu. Piljio je u ekran i video razvratne, razbludne, sablažnjive, raspusne, lascivne, izazovne izloge Reperbana. Kao u raj u paklu.

I sledeće subote poneo sam blok za skiciranje na Vestbanhof i sa poznanicima – od kojih su mi neki postali prijatelji pošto smo se često u velikom zastakljenom staničnom holu sretali i razgovarali o poznatim Vrščanima – pio kafu stojeći, pa sam na okruglom drvenom stolu iscrtavao studiju čoveka koji je od ranog jutra čekao voz za Beograd, odakle će, rekao je, autobusom otputovati u Vršac. U Beč je vozom došao iz Hamburga gde živi njegova ćerka i unuka, Srpkinja udata za Nemca, unuka je sudski tumač i prevodi sa srpskog i ruskog na nemački, perfektno vlada nemačkim jezikom, studirala je germanistiku i primila nemačko državljanstvo, a i njena deca će se roditi u Nemačkoj i biti Nemci mada je ona rođena u Jugoslaviji ali se kao mala sticajem okolnosti sa nezasposlenim roditeljima odselila u Saveznu Republiku Nemačku, na sami sever do reke Elbe, u Hamburg velegrad iz snova, megalopolis nade.

Ja sam Dimitrije Jovanović, nadimak mi je Strvo-der, svi me tako zovu jer sam penzionisan kao šinter što je mnogima služilo kao povod za svirepi podsmeh, kazao je na šta sam utešno rekao da je šinteraj pošten zanat, i da neko mora da skuplja uginule životinje po ulicama, hvata besne pse i sa ulica ih skloni u bezbednu kafileriju, rekao sam i crtao njegovo grubo lice, na kojem je kao ožiljak uočljiv bio nervozni osmejak, pomislio sam da je nožem urezan u njegovu suvu, žućkastu kožu, kožurinu, ispucalu pod bradom. Njegov lik je bio idealan za skiciranje i za drvorez jer je svaka linija njegovog lica bila izražajna i jaka. Nadlanice su mu bile dlakave i na crtežima bi ih svaki posmatrač prvo zapazio, kovrčave crne malje, kao da su presađene vlasi sa potiljka njegove glave.

Spomenuo sam mu da sam rođen u Aleksinoj ulici u kojoj sam i živeo do dvanaeste godine, a on je dodao da ta ulica sada nosi ime Žive Jovanovića narodnog heroja koji je u borbi dao život za slobodu svog naroda i rekao sam da mi je to poznato i da se Aleksina podelila na dve ulice, Žive Jovanovića i Vojvode Putnika koji je komandovao srpskom kraljevskom vojskom u Prvom svetskom ratu, Velikom ratu. Govorio sam malo srpski i pomalo nemački a Strvoder je kazao da razume nemački jezik da čak priča na njemu jer je u Vršcu u osnovnoj i zanatskoj školi učio nemački, a onda je došao rat, okupacija i sve se istumbalo i čovek prosto nije mogao da se snađe, tvrdio je, da vidi gde se nalazi i opredeli se za pravu stvar, a da bilo šta izabere pogrešiće, prevariće se i nastradati, govorio je jedva pomičući usne kao da grize reči, a takva je sudbina običnog čoveka jer ratovi su pljačkaški i oni su grozna odvratna prokleta stvar, verglao je dok sam njegovo lice zašiljenom olovkom prenosio na papir, lepio za hartiju. Ovo ste sada vi, gospodine Dimitrije Jovanoviću, i iz ovog bloka nema vam izlaza, u njemu ste zakatančeni, zarobljeni, nasmejao sam se, rob ste, i on se slabašno smejaio skupivši oči i klimajući glavom, na Vestbanhofu kada je beogradski voz „Avala“ ušao na sedmi kolosek odakle će sat kasnije krenuti put Beograda sa putnikom Dimitrijem Jovanovićem, zvanim Strvoder, penzionisanim šinterom iz Vršca.

Robert Hamerštil je video Strvodera u Beču na Zapadnoj stanici. Tamo se šinter zatekao na propu-

tovanju iz Hamburga preko Austrije, za Srbiju, i Beograd. Robert ga je nacrtao. Jedan Mitin portret je imao u mapi. Drugi anfas, na kojem je glava bila bez vrata i ramena, samo glava, okačio je u ateljeu. Nikome crteže nije ponudio za prodaju. A šinter Jovanović, šinterajski likvidator, kada su se sledeći put sreli na Vestbanhofu pitao je slikara da li je završio crtež. Može li da ga vidi i kupi? U Hamburg je putovao popodnevnim vozom. Bio je uzbuđen jer će opet biti sa voljenom ćerkom i premilom unukom.

Iste godine, kada se vratio u Vršac, samo nekoliko dana pošto je autobusom doputovao u rodnu varoš, umro je od srčane kapi, u svom krevetu u kojem je sve duže ostajao. S mukom je ustajao iz postelje. S teškim naporom se osovio na iznemogle, drhtave istanjene noge. Suve noge. Prevalio je osamdeset petu godinu. Onemoćao je. I misao mu se istanjila. Ali, dan pre no što je umro, Stevi Radaku se utišanim glasom poverio da je sve zaboravio ali ne može iz sećanja da izbriše Šinteraj, lanac, pušku. Ni oznojenog fotografa koji je prestrašen, uspaničen i preznojen klečao na ivici rake. Na korak i jedan pokret do smrti. Skvrčili su se pod njegovom lobanjom, u glavi, kao gvozdena kugla. Nije mogao da je istisne ma koliko se naprezao. Kristalna kugla je šetala u glavi. Zanosila telo kada je Strvoder hodao. Sedao bi na stolicu ili prvu klupu, ivičnjak na pločniku da smiri čudovište. Crno pseto je u mozgu skakutalo kao da bi da izađe iz šinterove glave. Glava ga je bolela. Otežala je, narasla. Sabijala mu je stopala u zemlju ili asflat po kojem je koraćao. Osećao je metalni težak zardali lanac oko vrata. Osećao je kako ga odvlači dalje od sebe, nekuda.

Jovanović je sahranjen u krugu porodice. Na sahrani su bili ćerka, unuka i dvojica zetova, i dvanaestoro poznanika i suseda. Nekolicina mlađih nije ni znala o njegovoj stravičnoj, užasnoj ulozi u šinterajskim događajima s kraja Drugog velikog rata. O istrebljenju sporedne ulice u južnom delu varoši. Stariji, i dvoje Strvoderovih vršnjaka, odavno su, mučeni prokletim kobnim uspomenu, prestali da govore o poratnim zbivanjima i likvidacijama. O sramnim potajnim sahranama na strvoderskom groblju kao da se to nije desilo. Nekome se samo pričinilo. Ili prisnilo. Šinteraj je bio pitomo plodno zemljište mada zakorovljeno. Na njemu su nicale i bujale kopriva, kukuta, žabljak, kukurek, navala, rastavić, čkalj, čičak, livadski ljutić, žara, šaša, jelenak, spora. Zarastao je u smrdljivo prašnjavo divlje bilje, pod prljavim sivim oblacima prašine. Doletali su sa međunarodnog puta izgrađenog pored fabrike čokolada i bombona, i keksare.

Pred pokojnikovim kovčegom iznetim iz kapele i postavljenim na grobljanska kolica oproštajni govor održao je Stevan Radak. Dok ga je čitao jedva je suzdržavao jecaj. Kazao je, zastajkujući u govoru, da je Dimitrije Jovanović bio uzoran otac, plemeniti deda. Brinuo je o porodici i potomcima, o mlađim naraštajima. Doprineo je na svoj poseban način, istina skroman, Vršcu i njegovoj čistoti. Ekologiji, higijeni na ulicama, trgovima, u parkovima. Sklanjao je bolesne i zaražene životinje. Besne pse. Razularene psine. Nije se libio i stideo nijednog posla. Svaki zadatak je prilježno izvršavao. Nije ostajao na pola puta. Bio je predan i pošten, ugledan i skroman žitelj našeg gra-

da, cenjen u celoj opštini i susednim sa kojima je Vršac bio u dobrim odnosima i sa kojima je sarađivao. Tome su nesebičnim zalaganjem i velikim požrtvovanjem doprineli ljudi kova Dimitrija Jovanovića. Oni su sagoreli u izgradnji svoje zemlje i grada, u očuvanju naroda, stvaranju lepše i bolje, perspektivnije, nove budućnosti na čemu smo mu večno zahvalni. Slava mu!

O dečaku koji je nestao u Tisi nije napisana nijedna priča nijedna pesma komponovana zabeležena nije ni jedna rečenica i skrojen bar mali zapis da bi ga se neko setio i spomenuo u razgovorima bio bi to mali spomenik nesrećnom detetu zagazio je u mutnu i crnu reku po čijoj površini je klizio povetarac i kapljice vode sitne kapi bacao u lice mališanu koji se nije plašio nje nije ustuknuo kada je zagazio u vodu razgovarao je sa vodom kao sa živim bićem što će mu pokazati put do majke i brata nestalih iz slepe sobe u logoru odnešenih iz turobnog sobička kroz širom otvorena vrata čim se mrak nahvatao po dvorištu i kući do zaprežnih kola do taljiga što su odtaljigala do Telečke ledine nedaleko od Tise jedino o čemu je mislio je da li će mu voda otkriti kuda su oni odveženi tražio je odgovor od reke vetrić ga je prskao po licu Vastl je zažmurio i potonuo nije ni osetio da mu se noge smrzavaju bile su tople vreline se pela do struka i zaspao je pre nego što je glava potonula osetio je na šiljatim zubima u ustima i u nosu vodurinu nije mogao da je grize kao slamu u logoru tu nemu groznu svirepu sebičnu podlu vodurinu koja nije govorila nije ni šiškala

gušio se u snu iz kojeg nije izašao nije se probudio nošen sporom lenjom ledenom strujom reke dalje od obale zarasle u trsku i šiblje ka sredini njenog toka na kojem se nahvatao gust mrak poput paučine tama je zaronila u vodu i kao spretan ubrzani pauk oplela telašce mršavog mrtvog dečaka i vukla ga kao muvu slabašnog nemoćnog insekta prema dnu gde su pomislio je ili ja mislim da je to bila njegova poslednja očajna pomisao da su se u mulj bili ukopali brat Mihael i mati Magdalena i da ga čekaju raširenih ruku uplakani da ga pokroviteljski prihvate pre no što upadne u rečni glib brat Miši i mati Lenaneni kako su je zvali Vastlovi i Mihaelovi prijatelji Robert i Alfred Hamerštil u Vršcu i Zičidorfu

Fidel je zavijao, Greta mu je pod njušku stavila plastičnu posudu sa psećom hranom ali on nije ni omirisao grickalice i dalje puštajući svoj šištav lavez kao da ga izbacuje kroz nozdrve poput plamena, kao zmaj, potrbuške se opružio po podu, lizao je ćilim a nije ni pomirisao hranu koju je Greta podastrla pred njega. Nije bio gladan, hteo je nešto da nam saopšti, gledao je u mene, piljio svojim zejtinjavim očima i mutnim pogledom kao da je zaljubljen. Možda je video kuju pred kućom kada smo se vraćali iz šetnje a ja nisam video nijedan živi stvor u mirno letnje veče dok se vrućina povlačila sa ulice i polako je po njoj padao mrak, kao pena, tama još uvek providna dok sam otvarao vratanica na kućnoj ogradi. Fidel je gurao njušku između mojih nogu dok sam stajao u predso-blju i Greta je pitala šta mu je šta je sada sa tim psom

kad toliko cvili kao da plače, cmizdri kao dete, rekla je, i pomilovala kuće a ono je ustuknulo kao da ga je polila hladnom vodom, samo je upirao pseći pogled u mene dok je balavio kao da hoće nešto da kaže, da se izjada, samo što ne progovori, i to je bilo malo smešno, Fidel je ličio na detence koje je izgubilo najmilije a Greta je povisila glas i rekla oštrim tonom da prestane da zavija i da je njegovo ponašanje neozbiljno i nepodnošljivo, nema razloga njegovom cijuku, sve više liči ne na mačku ne na mače nego na miša, zašiljene rumene njuške. Fidel je nije razumeo. Njegov pogled je odavao veliku odanost i paničan strah koji mu se uvukao pod kožu, pomislio sam, vernost i predanost, pa ga je Greta prisno i zaštitnički pomilovala, ponovo, i on je opet ustuknuo podignutog zadnjeg dela tela sa ispruženim prednjim šapama kojima se odupirao o tepih, i povlačio se pred nama, izbegavajući Gretin dodir koja je bila spremna da ga uzme u naručje kao što je činila dok je bio kučence. Kretao se unazad kao da je pred njim brza hučna reka koja će ga, ako se na vreme ne povuče, progutati i udaviti. Fidel se s vremena na vreme čudno ponašao, obično pred veče kada se suton spuštao na kuću i brisao dvorište pred našim pogledima, kao da je strepeo, osećao je to psećim instinktom, da ćemo nestati, otići u ništavilo. U lepo ništa. To je i uznemirilo Gretu, uzalud je pokušavala da umiri psa, i mada je bila gruba, čak je povisila glas pošto nije prestajao da zavija i bali, njen pogled kojim je obuhvatila čupavog mezimca bio je blag i iskričav, pun topline prema malom čudaku.

Fidel je zavijao i prethodnog dana kada sam na Vestbanhofu, u Beču, saznao da je u Vršcu preminuo

Mita Jovanović, nazvan Strvoder, koga sam nacrtao na železničkoj stanici između polaska dva voza, brzo, kao da su se koloseci ukrštali i po njima su se nečujno kretale vozne kompozicije, u strahu da nas ne smrve na zavojitoj pruzi. Umro je u snu, od srčane kapi, zaspao je i nije se probudio kao da nije ni živio, to je ljudska sudbina, spavao je mirnim snom, rekao je jedan Vrščanin sused njegov, Radak čiji je otac sa Mitom prijateljevao i koji je održao posmrtni govor na pravoslavnom groblju na periferiji varoši, kuda su sva gradska groblja preseljena, rimokatoličko, evangelističko, jevrejsko i vojnika palih u Prvom svetskom ratu, da svi preminuli, pokojni Vrščani budu zajedno i u drugom životu, osim onih pokopanih na Šinteraju u brojnim masovnim grobnicama okruženim stočnim i psećim rakama, grobovima strvina koje su na svoj naopak način bile žitelji banatskog gradića i oko kojih je tekao život varošana.

Bilo mi je žao Jovanovića jer se uvek kada se našao u Beču, na putu između Hamburga i Vršca radovalao, nasmejan – nije krio svoju radost, sijao je, nije bio turoban kao likovi na ruskim ikonama kakve je moj Anton slikao, čak je i govorio da mu je srce puno radosti i ljubavi za familiju – povratku u rodni grad ili odlasku u nemački velegrad gde je živela ćerka sa porodicom, navikao se na vozove što su putovali iz Nemačke u Jugoslaviju da bi u idućem životu, da je to moguće, bio železničar, bar konduktar, rekao je u šali dok smo ispijali malo pivo za okruglim jednonogim stolom laktovima oslonjeni o njega. Lepo je pričao o Vršču u kojem je rastao, i upijao varoš, svaki njen ugao, i najmanji kutak kao da postaje deo njegov, a

kada je upisivao zanat u srednjoj školi, ili se upisivao u trgovačku školu, zaboravio sam, nosio se mišlju da napravi maketu, malu kopiju grada kojoj bi dodavao novi element kako se grad bude širio, ali odustao je od velike ideje jer je zbog teške finansijske situacije u porodici bio primoran da napusti školu i sa sedamnaest godina zaposli se u komunalnom preduzeću kao čistač ulica, potom je bio đubretar, da bi vremenom napredovao do mesta, male titule šintera, i tako postao strvoder, za vreme okupacije kada su bila teška, preteška vremena, on već zreo čovek a ja osmogodišnjak kada se stric Artur obesio iz očaja što je počeo veliki stravičan svetski rat. Sigurno je očajavao i patio i Dimitrije Jovanović kada su uniforme i šlemovi premrežili ceo grad, poplavili ulice i lepe trgove i zatvorili sve izlaze iz V. Bilo mi je žao kada sam čuo da je napustio ovaj svet u kojem je ostavio mnogo radosti i dragih i milih najbližih, i prijatelja što su voleli tako otvorene i neposredne ljude koji, iskreni, ništa nisu krili a rado su govorili o svojim željama i nadanjima. Mogao je Strvoder da poživi još koju godinu da je imao malo više sreće i da mu život, šinterski, život lovca na ulične kerove beskućnike, nije bio naporan i pun izazova što su mu uzeli bar deceniju od života. Bog da mu dušu prosti.

Robert Hamerštil mnogo voli ljude. Uživa u razgovoru sa njima, da im priča svoje doživljaje i utiske o gradovima i državama u kojima je boravio. Sa blokom za crtanje. Kao mlađi bio je sumnjičav, oprezan go-

dinama posle stradanja po vojvođanskim logorima i bega iz Gakova. Oslobađao se sumnjičavosti i strahova kako je upoznavao nove ljude. Postajao je prislan sa njima. Sa lica im je čitao poruke koje nisu izgovarali. Ako bi zazirao od neke ličnosti u njoj bi video siluetu ili tamnu senku, onakvu kakvu bi naslikao na platnu razapetom na štafelaju. Kao što bi se prilika-model razmahnula, raspela, širila ruke u grčevitom naporu da saopšti svoje misli mimikom i pokretom, ne rečima, ni uzdasima. Tu veštinu je vremenom uspešno savladao. Pazio je da prikrije svoje interesovanje kada je upoznavao ljude. Pažljivo bi ih posmatrao pre no što bi reč izustio. Lakše mu je bilo da na papiću čoveku do sebe dostavi poruku. Ili kroki, malu vinjetu. To bi bilo sve od njegove komunikacije. Prvi utisak koji je odavao jeste da je zatvoren u sebe, neprilagodljiv, i neljubazan. Samo su se caklila bela stakla naočara koje nije skidao. Krio se iza njih. Upitao sam ga u holu vršačkog hotela „Srbija“, dok smo za niskim stočićem jednog subotnjeg jutra pre odlaska na gradsku pijacu pili kapučino, zašto ne skida naočari sa lica. Krije li se iza njih? Odgovorio je „zato“. Jedna reč: zato. Zato, rekao sam i ja, zato te pitam. Nasmejao se tako da je pokazao samo vrhove zuba. Šolju sa napitkom je prineo ustima. Srknuo je kapučino i zatvorio ih. Zažmurio je na jedno oko. Podsetio sam ga da je na Gradskoj pijaci kao dete, zajedno sa malim Mišijem Vajfertom, raznosio i prodavao hlepčice i pecivo iz očeve pekare. Sepetke su bile velike ali su njih dvojica od Aleksine nosili vruće kifle, perece, lepinje, pletenice. Velike, velike, prozujao je Robert. Jako velike. Kao čamci, na kaldrmi.

Prvi Robertov zanat u Austriji, u Potčahu, bio je pekarski. Debeli pekar, uvek dobro raspoložen, figurom više nalik mesaru nego hlebaru, zaposlio ga je kao šegrta. Računao je na njegovo vršaćko iskustvo u očevoj pekari. Znao je šta je testo, šta su naćve, saćurica, peć, sepetke, pletene korpe u kojima je ulicom raznosio hleb. Lepinje, peciva. Robert je rastao u pekari i prvi jak miris koji je osetio jeste miris vrućeg hleba, svežeg peciva. Miomiris testa, kiselkastog. Zadah znoja slepljenog za kožu obnaženih poprsja i leđa blizu ugrejane furune, pod belom keceljom. Talasala se oko tela zanetog u pokretu koje je lopatom testo guralo u peć a vadilo nabubrele rumene hlebove. Pekar oznojena čela. Mali Hamerštil je navikao na to. Kao petnaestogodišnjak mirno i samouvereno je ulazio u pekaru u Potčahu i dodirivao hleb. Ređao ga je u korpe i biciklom raznosio po selu. Stari pekar nije morao da ga obučava. S lakoćom se mali učenik kretao između hlebova, kao srastao s njima. Imao ih je na rukama, ramenima, na glavi. Vekne hleba u očima.

Drugi zanat u Austriji učio je u terničkoj livnici. Na crno-belom fotografiji, snimljenoj 1958, on je sa sadrugom, livcem Rudijem Ebersbergerom šakama oslonjen o praznu kokilu pridržavanu teškim lancima, o koje je okačena. Tečni crveni usijan čelik samo što nije pcurio u glomaznu posudu. Mladi livci su goli do pojasa, kao pekari u hlebari. Na glavama su im kačketi. Robertov je tamne boje, Rudijev beo. Koža na njihovim licima se presijava jer su oznojena. Na njima se ogleda užareni čelik koji kao da je ispario iz metalne četvrtaste posude u koju su radnici za-

gledani kao u zeleno razbokoreno grmlje. U ptice, u vrapce. Krajolik, predeo u livnici, rekao bi Hamerštil. U svom ateljeu čuva fotografije iz livnice. Napraviće album od njih. Jednog dana.

Osim slikanja najlepše uspomene su vezane za raznošenje hleba po Potčahu. Biciklom. Nema nijednu fotku. Nije poznavao nijednog fotografa a ustezao se da zamoli gazdu da ga neko fotografiše i tako ga ovekoveči u beloj kecelji, za izvesnu sumu šilinga. Robertu je sve bilo skupo, preskupo. Vozikao se po selu, vrludao sa veknama hleba i pecivom, od kuće do kuće. Ulazio u dvorišta. Kucao na vrata, ili zvonio, lupao zvekirom, svakog jutra, pre doručka. Dočekivale su ga domaćice i deca. Upoznao je gotovo sve žitelje Potčaha. A i ono što se u rodnom gradu događalo počeo je da zaboravlja. Zapisao je svoja sećanje u svesci, nacrtao desetinu crteža sa prizorima iz logora u Zičidorfu i pešačenju od Mariolane do Vršca na Badnji dan hiljadu devetsto četrdeset pete godine, po snegu. Zimski put.

Dimitrije Jovanović Strvoder je bio pravi strvoder, pravcati šinter, gulikoža, mučitelj, ubica, zlotvor sa maskom nevinog čoveka koji lako sklapa prijateljstva, a da nije zločinac, ratni, bio bi snalažljivi, vešti prevarant, varao bi na kartama, i na Vestbanhofu u Beču, i u Hamburgu, pa i u Beogradu prodavao lažne vozne isprave i mutio sa falsifikovanim, lažnim novcem, obmanjivao naivne i premorene putnike, zaludivao ih i pljačkao šibicarenjem, jer ništa pošteno i

čestito, osim da po gradskim ulicama i seoskim sokacima, džadama hvata izgladnele, štokave psine, za šta je dobio i odlikovanje od lokalnih vlasti u Vršcu prvih godina po završetku rata, nije mogao da učini. Nisam mogao da proniknem u njegovu dušu, psihi mada sam u logorima, a i pre no što sam tamo dopao, video i prozreo mnogo uniformisanih i onih u civilu, različitih po izgledu a istih po prirodi, koji su i bez posebnog razloga drugim ljudima nanosili zlo, mučili ih, batinali i ubijali, bez naročitog povoda, samo da bi svog zlog duha pustili iz sebe, iz svog tela kao iz boce, iz telesine flaši nalik, oslobodili čudovište koje je proždimalo mirne ljude. Upadali su u kuće bez najave, razvaljivali kapije, udarcima kundaka otvarali vrata soba i odvodili bez objašnjenja njihove stanare u nepoznatom pravcu odakle nije bilo povratka, šutirali su ih i psovali, izdirali se na njih, i kreveljili se kao pobesnele, lude životinje. O ubistvu fotografa na Šinteraju i lancu kojim je bio vezan i koga je Strvoder kao psa vodio Temišvarskom, ispričao mi je prošlog meseca Dragi Bugarčić i još ne mogu da se povratim od muke koja me je obuzela, možda pisac nije trebalo o tome ništa da mi kaže, da prećuti, a možda bi neko drugi o tome progovorio, a romanopisac je rekao da je o Miti Jovanoviću, vršačkom zlotvoru i mučitelju, likvidatoru napisao pripovetku koju će da objavi jedan beogradski časopis. Naveo je nadimak šintera, Strvoder, dovoljno da ga prepoznaju Vrščani i oni iz njegove okoline ako ima još živih koji ga se sećaju kako se potuca po periferijskim kafanama poput periferijske aždaje, bljuvač vatre i smrti, kome je zasmetalo što je fotograf, zanatlija, u svom studiju

fotografisao nemačke vojnike i što su oni fotografije crno-bele portrete ili figure slali porodici i rodbini, snimke koji su svedočili o besmislenom ratu, sulu-
dom sumanutom naopakom dobu, u kojem je život
vredeo manje od šake pšenice i kukuruza ili komada
hleba, pšeničnog, kukuruznog, u kojem je poniženi,
slomljeni majstor fotografije usmrćen jednim hicem
u potiljak i gurnut u jamu među telesa ubijenih. Šta
bi na to rekao fotograf Robert, mladi uobraženi umet-
nik, bi li se uznemirio i uplašio i rešio da se otarasi
foto-aparata, da pobegne od umetničke fotografije,
glavom bez obzira. Njemu sigurno neću ništa da ka-
žem o Strvoderu. Bugarčićeva priča me je potresla, i
nekoliko noći sam proveo u lošim snovima, i ne znam
šta da uradim sa crtežima na kojima je šinterovo lice,
da li da uništim svoje delo koje, posredno, ima veze
sa zločinom na Šinteraju, ukletom vršačkom groblju,
ili da ga sačuvam i krijem kao strašnu tajnu.

Morao sam da mu kažem šta je učinio Jovanović
Strvoder na Šinteraju oktobra hiljadu devetsto če-
trdeset četvrte godine. Robert bi to pročitao u priči
Strvoder, koju će Goran Miletić prevesti na nemački
jezik. Još više bi se uznemirio. Original će biti od-
štampan u pančevačkom časopisu. Pretpostavljam
na ćirilicnom pismu. Hamerštil je na svojim knjiga-
ma i drvorezima posvete prijateljima pisao ćirilicom,
iskvarenom, onako kako ju je upamtio iz detinjstva i
srpske škole. Kako ju je doneo u novi zavičaj severo-
zapadno od prvog iz kojeg je izgnan u drugi u kojem

ga nije dočekala dobrodošlica. Ispisivao ih je gafitnom olovkom. Debelim, punim linijama. Docrtao bi i svoj slamni šešir koji je nosio kada bi se leti u V. došetao do Jezera i Balate, uz tok Mesića. Morao sam da mu ispričam o fotografu i zarđalom lancu koji mu je likvidator vezao oko vrata i vukao ga kroz vršačke ulice do Šinteraja. Mita Jovanović nije bio svetac-šinter. Pri kraju rata nije uočavao razliku između ljudi i pasa. Izveštio se da ih hvata i sklanja sa ulica, izvlači iz kuća. Likvidirao bi ih po kratkom postupku. Nije brojao ni do tri, otkrio mi je Stevan Radak pošto te stravične priče, šinterove ispovesti, nije mogao da zadrži u sebi. Ispjunuo bi ih kao otrovnu vodu kada bi u ustima osetio njen gorak ukus. Povraćao je, povraćao je iskidane priče koje mu je Jovanović pripovedao dok je nalakćen o kafanski šank pio rujno vino. Kao da skida krastu sa kože, sa lakta ruke, i baca je u pljuvaonicu u čošku krčmetine.

Kazao sam slikaru da će priča o Strvoderu i ubijenom fotografu biti objavljena. Kratka pripovetka će biti prevedena na nemački jezik. „Ako“, samo je izgovorio Hamerštil i zatvorio telefon. Nisam znao kako da ga ubedim da sam postupio ispravno, da prošlost treba sasvim da se otkrije, da se razmontira, da bi rane prestale da krvare, tako sam mu i rekao. Ako se događaji iz prošlosti, ma kako užasni bili, potiskuju i zaklanjaju iza lepih sladunjavih sećanja kao iza neprozirne svetle mirišljave zavese, i brišu iz sećanja, posledice su gore i bolnije kada uspomene, kao truli komadi drveta iz reke, isplivaju na površinu i zariju se pravo u oko, u srce. Govorio sam mu preko telefona mada je on već spustio slušalicu. I povukao se u atelje, među svoje

senke, siluete i seni, bio sam siguran. Uvukao se u svoju senku. Navukao je zavese na veliki prozor i žmurio. Žmurio, žmurio. Nije hteo da otvori oči.

Biciklom sam razvezio hleb po strmim sokacima sela. Potčah je bio na maloj uzbrdici nagnut nad Ternic iz kojeg je vodio put od Beča i Nojnkirhena. Ulice su bile kratke i izlomljene, prelazile su jedna preko druge, kao što su kuće rasle na drugim zgradama, poput onih na slikama Egona Šilea, iscepkane na mnogo sićušnih raznobojnih delova crepova nalik obojenim papirićima, pokretnih dok sam vozio bicikl između njih, kao u kanjonu, u useku na brdu do čijih gornjih zdanja sam naporno okretao pedale na starom metalnom dvotočkašu. Škripao je stari bicikl dok sam ja u punoj snazi stenjao. U kratkim pantalonama po letnjoj vrućini koja se već ujutro osećala i narastala poput užarene lopte u koju će se u podne pretvoriti i celo seoce zaviti u plameni ogrtač, žut i beo, na pojedinim mestima crvenkast, riđ kao krovovi na kućama što su klizili sa zidova i gotovo dodirivali travnato tle, vozio sam staro čudovište od bicikla sedeći na uglučanom, izlizanom sedištu. Točak je povezivao ulice, spajao kuće, ljude činio bliskima i sjedinjavao ih, a od Potčaha pravio malu kutiju u kojoj su se svi njegovi stanovnici poznavali i bili prisni, gotovo rođaci. Sve adrese su bile jedna, nadohvat ruke, i dovoljno je bilo da jednu ruku, drugom oprezno upravljajući volanom pazeći da korpa sa veknama ne padne sa bicikla, visoko podignem sa vrludavog kormana i dota-

knem kapiju i kućne ulaze na kojima se razbokorila loza i svetlozeleno grožđe, nesazrelo, kiselo. Čuo bih „dobar dan“ i „da li je hleb vruć“, spominjale su se i perece, kifle, male lepinje od belog brašna. Vozio sam bicikl i pravio se da nikog ne primećujem, tobože nezainteresovan za sve one koji su mi se obraćali, ili su govorili sporohodnom masivnom biciklu, na čemu bi mi pekar, da je to znao, teško zamerio i možda oduzeo belu pekarsku kecalju, za kaznu i nauk, da je znao.

Ispred jedne prizemne kuće bila je podignuta niska drvena ograda od zašiljenih daska, obojenih u zeleno, drveni plot što je u luku okruživao prizemljušu koja je imala samo jednog stanara, zapravo stanarku, mladu plavu ženu uvek nasmejanu, vedru da se činilo da ništa nije moglo pomutiti njeno dobro raspoloženje, poremetiti njen prituljeni utišani smeh što je sijao na pegavom, malo zaobljenom licu oko prćastog nosa. Tim osmejkom je pokazivala poverenje prema svom sagovorniku, odnosno meni kada sam zadihan od okretanja pedala dolazio iz pekare. Svakog jutra kupovala je hlepčić i lepinju, a posle toga sedala bi na svoj bicikl, ženski, i crvenom kožnom torbom prebačenom preko ramena odlazila u krojački salon gde je bila zaposlena ili se on vodio na njeno ime, još nisam shvatao da li je mlada plavuša bila vlasnica ili krojačica u toj radionici. Kao što nisam mogao da odgonetnem, a to mi Kremerneni nije govorila, da li je gospođa Angela Kremer bila posednica prodavnice ili samo prodavačica u radnji kod Gradske bašte, u Vršcu, odakle je svake večeri dolazila u našu kuću u Aleksinoj sa nečim nalik šeširu na glavi, uspravna i čvrstog hoda uprkos poodmaklih godina.

Plavojka se zvala Gertruda Friš, kako je goticom bilo urezano na sjajnoj mesinganoj pločici na vratnicama ograde pred dvorištem u kojem me je sačekivala, čekala da otvorim mala drvena vrata i uđem u avliju sa sepetkom i hlebom i upućivala mi široki blistavi osmeh kao da joj u posetu dolazi dragi mili gost, petnaestogodišnji mali čovek Robert Hamerštil, budući ugledni austrijski i veliki vojvođanski slikar. Verovao sam da je i ona poreklom iz Vojvodine, sa njenog severa, odakle je izbegla na zapad, još tokom rata jer kada sam počeo da raznosim hleb po selu bilo je očigledno da se privikla na atmosferu u njemu i novoj državi i drugom zavičaju. Uvek sam je kada bih zakoračio u malo dvorište zasađeno cvećem, magnolijama i zimzelenim rastinjem, kao što i priliči mojim i njenim godinama, pozdravljao sa „ljubim ruke“ pun iskrenog poštovanja prema njenoj lepoj skladnoj pojavi, pre nego što bi uzela hlepčić i zabacivši plavu kosu sela na ženski bicikl i otperjala u svoj, da, svoj salon.

Jednog subotnjeg jutra – kada sam u Vršcu šestog dana u nedelji odlazim na gradsku pijacu i šetam između tezgi i mirišem sveže povrće i sočno voće i opijam se tim mirisima i postajem, opet, dete iz vremena kada smo Miši i ja sepetkama kružili pijacom, krstarili njome kao po moru – nisam video gospođicu Friš na ulazu u kuću, pristisnuo sam dugme zvona i ušao u dvorište s namerom da pred vratima ostavim hleb za Gertrudu. Dok sam se udaljavao od ograde na koju sam naslonio bicikl ona, zanosna, mirišljava plaviša pegava rumena lica, pojavila se na vratima i nije ih zatvorila za sobom. Bluza na njoj bila je raskopčana

i jasno su se videle, belasale zemičke njenih čvrstih grudi sa ružičastim bradavicama, eh, kakve su to sise bile, ženska devojačka prsa koja je lizao plavičast i beli plamičak zaslepila su me da nekoliko trena nisam ništa video opčinjen svetlošću što je iz beličastog tela Gertrude Friš izbijala, bacala varnice i očarala me. Bio sam slep, slep. Osetio sam kako srsi prolaze niz moju kičmu, kako mi se prepone napinju kao da će se rasprsnuti, noge trnu i lepe se za kamenom popločanu stazu na čijem se kraju Gertruda smešila, obnažena do pojasa skinula je bluzu i hitnula je iza sebe u polutamnu senku kućnog hodnika u kojem nikada nisam bio a maštao sam da kročim u njegovu hladovinu i mirišem devojčinu kožu, svetlu put koju je uvek pokrivala bluzom, košuljom ili majicom kada su vrućine bile nesnosne. To mi je često padalo na pamet pre no što u sobi u našem malom seoskom stanu ne bih utonuo u san i već u polusnu upadao u logor, ili barake, kuće oljuštenih zidova koje su bile verovatno deo lagera, izbledele, prizemljuše kao da su iz zemlje iznikle ili su u nju propadale, teške, sa trščanim krovom, kao u živo blato, živi pesak u koji sam tonuo kao u zamku. Plavuša, prelepa, okrenuli mi je poluprofil, kosa joj je bila podignuta u punđu ili mi se to, dok sam bio u blagoj groznici, i ošamućen, pričinjavalo zaslepljenom munjama, da sam mogao i sa boka da vidim njene okruglaste dojke pod zategnutom svilenkastom kožom, a jedva sam uspeo da usporim disanje, smirim i povratim dah dok sam iz korpe vadio mali reš pečeni hleb i pružao ga devojci koja ga je prihvatila, nehajno, sa smeškom i kosom zanosno podignutom na potiljku. Zapahnuo me je talas vreline.

Pozvala me je da uđem u kuću. Ja sam se poluslep, tih časaka slabovid, pomerena i skraćena vida, spora nesigurna hoda, natraške vratio do plotu, s rukom na leđima otvorio malu drvenu kapiju, seo na bicikl i produžio da raznosim hleb po selu.

Robert mi je isprekidanim rečenicama ispričao svoje prvo erotsko iskustvo što ga je opčinjavalo, držalo celog života. Kao da je bio zarobljen njime, obuzet. Začaran. Kao da je pred sobom imao kristalnu kuglu. Mirisao je blistavu staklenu providnu loptu. Dodirivao ju je dlanovima. Milovao, kao dojku gospođice Gertrude. Hiljadu devetsto četrdeset osme godine, one u kojoj sam se oktobra meseca ja rodio, napunio je petnaest godina, u februaru, i stupio u šesnaestu. Raznosio je hleb po selu Potčah. Učio se pekarskom zanatu i vozio bicikl. Kao pravo čelično čudovište krotio ga je nagnut nad širokim volanom. Ušao je u dvorište lepe plavuše obnaženih grudi i povukao se iz avlije kada je devojka ružičastu bluzu skinula sa sebe i nehajno, kao da se oslobađa svoje kože, bacila je iza leđa u senku kućnog hodnika. Tamnu, u koju se, pošto je zalupila vrata, uvukla.

Iste večeri u malom bloku za skiciranje Robert je nacrtao kroki njenog obnaženog gornjeg dela tela. Popunjavao ga je iskidanim i kratkim polukružnim crtama, da bi dočarao treću dimenziju njenog razgolićenog poprsja. Belu bistu osvetljenu, obasjanu suncem ili noćnom svetiljkom, petrolejkom što je sa stola u kuhinji bez prozora bacala žutu svetlost. Cr-

tež polunage devojke iza čije se figure širila pokretna senka. Tamna i laka. Pretila je da će se nadneti nad skladno oblikovanim telom, obgrliti ga svojim crnim krilima i usisati. Kao zver. Kao neman. Kao ala. Kao zmaj koji guta mlade dame. Rekao je Robert Hamerštil. I nije mogao da iz glave, iz misli, izbije prizor golih zanjihanih loptastih dojki devojke, za koju nije znao, a nadao se, nadao se, a nije mogao znati da je devica. Dve kristalne kugle su ga omađijale. Nije mogao da se odluči koju će prvu da pomiluje. Bile su kao loptaste svetiljke, providne, i tople. Kristalne. Kroz njih se prelamala svetlost devojčina. Crtao ju je tako da su crte njenog lica bile teško uočljive, vidljive. Bile su kao grč. Zgrčene, skupljene, smežurane mada je cura bila mlada. Imala je nešto više od dvadeset godina. Nosila je dobro skrojene suknje, haljine, bluze, blejzere, ona modna kreatorka krojila je, stvarala je geometrijskom preciznošću, sa istančanom merom, ono što bi potom oblačila i uspravna hoda ili dignute glave na svome biciklu nosila kroz selo i Ternic. Gertruda Friš.

Crtao je njenu figuru, sa licem u drugom planu. Crtao je danima, deset godina dok nije razapeo platno na drveni ram. Postavio ga je na pozajmljeni štafelaj. I naslikao je prema studiji prenetoj sa skicenbloka koji je imao u fioci kuhinjskog stola. Izvadio ga je odatle istog dana kada je ugledao dve kristalne kugle lepe Gertrude. Slikao je po platnu uljanim bojama. Istiskivao ih je iz velikih tuba kao da gata. Robert Hamerštil, gatara. Prorok. Gatalica. Uplašio se bio da je izgubio dušu kada je ugledao raskopčanu gologrudu gospođicu Friš. Posle toga, malo posramljen, nije

smeo da je pogleda u oči. Samo je ispod oka zurio u zavodljive izbočine na njenoj bluzi ili košulji uvučenoj u usku utegnutu svetloplavu suknju. U nju su jedva stali devojčini bokovi. Na jednom platnu oslikao je njenu голу zaobljenu kruškastu zadnjicu pod tankim strukom. Već sledećeg dana premazao ju je tamnoplavom bojom i pretvorio u izvijenu plavičastu siluetu koja se sprema da uzleti.

Život je jači od smrti, nadživljava je, u obliku sećanja ili drugoj formi, zapisu ili pesmi, muzici koja življenje prati u stopu poput senke što se izvitoperena pruža iza čoveka ili ispred njegovog tela kada se nađe na osunčanom prostoru. Život traje dugo, dovoljno da nadvlada nadmudri prevari obmane umiranje, agoniju umnogome kraću od celog ljudskog veka, a smrt je užareni tren pre nego što se pretvori u hladan kamen što nestaje u vremenu, nevremenu kroz koje je život, živ čovek, naučen, prošao mnogo puta i ne znajući gde se zatekao, samo bi zaspao i sanjao pustolinu sa koje je nalik ptičurini sletao u bezdnu provaliiju pre no što bi se okrenuo i pao s postelje na pod, i uhvatio u zgrčene šake sklupčanu pticu, polubudan, ni u slatkom snu ni na gorkoj javi koji su se okretali oko njega, centra sveta, svega postojećeg, u tom času, večnom. U odnosu Eros – Tanatos prvi nadmoćno nadživljava, nadjačava i gladijatorski iz očajja pobeđuje, savlađuje drugog, u ovalnoj prašnjavoj areni bez gledalaca, koji se, taj neko drugi, niko i ništa, kao sen topi i isparava na jakoj svetlost života ispunjenog

ljubavlju i erotskim snovima, kojima su kao pčelinje saće puna čovekova čula. Eros, eros, erotika, život u svim oblicima...

Zapisao sam pre nego što sam počeo da pišem autobiografiju, sećanje na deceniju svog detinjstva, *O ikonama i pacovima*, što mi je oduzelo nekoliko godina života, i stavio tri tačke na koncu zapisa koji sam naučio napamet, a u sebi sam ga izgovarao kad god sam došao u iskušenje da podlegnem slabosti, kao svaki živi čovek-stvor, doživim neuspeh u životu koji se protegao na skoro ceo vek, osam decenija, a zakoračio sam u devetu ni ne sluteći da sam proleteo kroz veći deo svog životnog sna, bez krila koja su mi skresana u vršačkom hangaru, Zičidorfu, Sećanjfeldu, Molidorfu i Gakovu, vojvođanskim koncentracionim logorima kada sam se sa bratom Alfredom, musavim i omršavelim, ispijena lica, osušenih prstiju na šakama, i drugima potucao po logoraškim ulicama i barakama, krio se od strašnih senki sličnim ptičurinama u bojazni da će me zgrabiti svojim kljunovima, gavranskim, podići sa zemljanog tla i baciti u prvu reku ili jezero koje budu nadleteli, strahovao sam, bojao se poljskog strašila. I želeo sam da budem strašilo za ptice koje su, gladne i nezasite nesite i proždrljive, obletale oko obranih kukuruzišta i napuštenih vinograda na kojima se sušilo grožđe, po čijim su vrstama ostajala sasušena zrna grožđa, osušeni smanjeni grozdovi oblepljeni svilenom paučinom.

Mnogo godina posle događaja kada mi je Gertruda pokazala grudi a u mojoj se glavi sve zamutilo i strasne uzburkane pomisli izmešale, sekle se, a vid oslabio, taj ptičji poluvid, sreo sam je na železničkoj stanici u Ternicu, na peronu na kojem su bile okačene korpe sa bujnim cvećem dok smo čekali lokalni voz za Beč. Posle toliko godina bila je ista žena, plavuša jakih kukova, sa malo izraženijim pegavim jagodicama, i nekako čvršćim vilicama kojima kao da je grizla reči dok smo razgovarali čekajući vlak na peronu jedan. Predložio sam joj da mi pozira, kao živi model, u mojem ateljeu, kada joj obaveze dozvole i u bilo koje doba dana i noći, prema njenom raspoloženju, da bih naslikao sliku koju ću izložiti na prvoj sledećoj izložbi ili ću je čuvati zaključanu među meni dragim delima od kojih se nikada ne bih rastao i koja nikom nisam pokazao ni izložio. Izgrizla je kratke hrskave reči kao hlebnu koru, odbila je da dođe u atelje i pozira, da bude na mojim crtežima i slikama, i da živi drugi trajni život na njihovom polju, bojama razmazanoj poljani, uklopljena u društvo modela, osoba kojih sam se sećao i po sećanju ih oživeo, oživeo, kako je to smešno rečeno, oživeo i sačuvao za večnost, i posle njihove fizičke smrti postojaće, neko će da ih gleda, posmatra, i pita se u sali galerije ko su, i kakav je bio njihov život u kojem su se zatekli, njime protutnjali i dospeli na sliku, pretvoreni u obojenu senku ili u crnobelu sen. Odbila je i nasmešila se pre nego što se ispred mene popela u vagon, njišući se zavodnički u hodu prošla uskim hodnikom i ušla u kupe. Njena figura, široka i razbokorena, crvena, telesna na platnu, i od mene sakrivena i meni nedostupna mada sam je

naslikao kao osenčenu ženu, zatvorena je u drvenom ormanu i ne pušta glas.

Život je duži od smrti, Eros nadjačava nadmudruje Tanatosa, zapisao sam i upamtio, i posle nekoliko popijenih čaša rozea ponavljao bliskim prijateljima kao polupijani papagaj, zapijen crni, vran gavran.

Vrabac Živan Života je iscvrkutao pesmu, zapisao bi je da je u kandžama imao malu olovku:

*Vrabac voli vrabicu u oluku pod krovom
lastu voli lasta u lastavičjem gnezdu pod strehom
vrabac i lasta se gledaju
obleću gnezdo i nadleću oluk
u ljubavnoj pesmi koja ostaje i posle ptičjeg života
ljudskog života koji produžuju
on vrabac liči na dečaka-čoveka
lastavica na devojk-u ženu
obleću se i sastaju u senci
tamnoj iz koje ne mogu da se izbave
u tamnici zarobljeni
osuđeni na ljubav u tami
ukletoj proklesoj začaranoj
kao u kristalnoj kugli
staklenoj lopti staklenoj kocki
on mali eros ona velika smrti
prolaze jedno kroz drugo
ukršteni prekršteni skršteni
začarani
vrabac robert i lastavica gertruda
gatalica i gatalica*

*dve ptice ljudski par
ptica i ptić isti žena i čovek
gertruda lasta
robert vrabac
u ljubavnoj pesmi
bila bi pesma nad pesmama da je spevao čovek
anonimni autor
sanjalica gatalica
koji je svoje ime zakopao u pesmi
bilo mu je svejedno da li je vrabac lasta čovek
ili žena plave kose riđa lica širokih kukova
leđa izvajanih kao kruška
jabukolika
dunjolika
ni u levku ni u gnezdu
u straćari u kolibi u prizemljuši od blata
čovek od blata žena od blata
blatnjavi vrabac
Kad vrabac Ž.Ž. speva ljubavnu pesmu.*

Gudurica. U Kutricu je živela Angelina Kremer, pošto se udala za Guduričanina koji ju je sreo u Deti. Ili Temišvaru. Verovatno u Deti na sredokraći između Vršca i Temišvara. Iz Gudurice doselila se u Vršac, svoje novo rodno mesto. Često je odlazila u severnu Aleksinu ulicu u posetu Terezi i Antonu Hamerštilu, u njihovu pekaru na uglu dve ulice, glavne i sporedne. Govorio mi je slikar Robert kada smo se upoznali u hotelu „Srbija“, u kafeu na prvom spratu. Posle izložbe njegovih drvoreza u Gradskom muzeju. Kre-

merneni mu je još kao dvanaestogodišnjaku obećala kristalnu kuglu. Nikad je nije dobio od nje. Kremerka je bila bliska sa Šifovima, njegovom babom Treskom iz familije Štadler i dedom Ernestom, mamom Terezom i ujakom Arturom. U Gudurici je posle velikog rata ostala majčina kuća preuređena u seoski dom kulture sa podrumom punim podzemnih voda, zmija belouški, žaba, tamnih vibrirajućih senki i crnih duhova, zloduha. Deca ustrašena nisu se usuđivala da uđu u kućerinu ni na projekcije filmova o Tarzanu koga je glumio legendarni plivač olimpijski pobednik, svetski rekorder u kralju Džoni Vajsmiler, rođen u Kutricu po tvrdnji Nemaca iz tog mesta. Veliki glumac sredine dvadesetog stoleća. Kralj i car džungle. Selom su se širile i pretpostavke da je sahranjen na seoskom groblju gde i Šifovi. Grobni spomenici su bili iskošeni, nahereni kao da će se prevrnuti preko sebe i zemlje. Nestati u njoj tragom preminulih Guduričana. Napraviće krug, mali kolut.

Gudurica je bila okružena zasadima vinograda, prestonica vinove loze, sedište nadaleko poznatih vinarija. Od Milutina Stojšića turista Hamerštil je uzimao vino roze i nosio ga u Austriju. Pio ga je okružen slikama u svom ateljeu. Nazdravljaio je vinogradaru Tinetu Stojšiću koji nikada nije bio u Potčahu. Izneverio je svoja obećanja Hamerštilu da će slikara, guduričkog i vršackog, posetiti u njegovom austrijskom ateljeu, tajnom kutku, čudesnoj radionici u kojoj su oživljavale senke i seni, figure i siluete zatočene na platnu i papiru, ili u njima, kao u logorima, kazamatima utamničeni. Pitko vino roze klizilo je kao ukusno čarobno ulje niz Robertovo grlo i grejalo ga iznutra.

Podizalo tihi plamen. Tine, Tine, ponavljao je. A kada je dolazio u Guduricu silazio je u stari polumračni, hladovinom ispunjen i pod svodom od cigala u tamnocrvenom luku, podrum Stojšića, vlasnika vinarije „Selecta“, gde je mirisao vino iz čaše, i staklenog providnog bokala. U rodno mesto svog oca, davnašnjeg direktora vršačke pošte, dovezio ga je rođak Helmut Braun, rođen i nastanjen u Beču gde je i upoznao slikara. U Oto Bauergase saznali su da su daleki rođaci i da su im dedovi iz Kutrica u kojem su i preminuli do poslednjeg časa verni vinogradarskom selu. Tamo su sahranjeni, nedaleko od groba tarzanske legende Džonija Vajsmilera. Groblje je podivljalo, divlje rasti- nje ga je obraslo i širilo izbušene, rupičaste senke po grobovima i nadgrobnim spomenicima. Ispod jednog, zaraslog u korov, počivao je i Robertov stric Artur, samoubica iz hiljadu devetsto četrdeset prve godine kada su nemačke trupe umarširale u Vršac. Nije do- živeo dolazak Crvene armije iz poljana kojima je grad nadomak Gudurice bio opkoljen, i zarobljen požute- lim, rđama-poljima. Jalovim i izgaženim.

Fotografisao sam zaključane porodične kuće Šifovih i Hamerštilovih. U Gudurici i Vršcu. Foto-aparat je bio idiot. Podešavao sam samo dugme za uvećanje, da bi delovi fasade bili u prvom planu. Detalji. Kod porodice Šif ulični zid je bio žut sa belim okvirima, gipsanim oko prozora i kapije. I dva reljefa izlivena iz kalupa koji su pre više od jednog veka kružili u Bana- tu i Srednjoj Evropi. Predstavljali su žensku glavu sa kapom na glavi, sa kikama, viticama upletene kose s obe strane obraza nalik terazijama. Vaga. U tom zna- ku je sigurno rođen neko iz rodbine. Ili arhitekta koji

je osmislio izgled zdanja. Mustra. Bila je to devojačka glava okrečena belo. Stisnuta nabubrela usta od rapavog maltera. Mali zašiljeni nos. Pod izraženim obrvama sanjalačke oči zagledane u buduća vremena. U treći milenijum, možda. Vidovite. Devojka gatalica zaobljena lica, kao kugla. Od kristala. Od maltera i kreča. Staklena u objektivu aparata idiota. Idiot je snimio kristalnu kuglu. Uvećao sam glavu. Fotografiju ću odneti Robertu u Austriju. Kuću je zidao Ernest Šif u jezgru, srcu gudure, Gudurice. A kuća pekara Antona Hamerštila u Vršcu lepoj varoši na uglu Aleksine i sporedne ulice, bezimene, bila je zelena kada sam je fotografisao. Kapija metalna, zarđala, boja se ljuštila sa nje. Isprana kišama i osušena ozračena sunčevim zracima. Kao u malom porodičnom romanu. To je nova kapija. U okviru ulaza bila je druga osamnaestog novembra hiljadu devetsto četrdeset četvrte godine kada je porodica Hamerštil isterana iz nje i kada je Robert psa Lonija dao na čuvanje stanarki Bugarki Magdi Kalapiš. Ona i njen muž Perobači u Vršac su došli iz Konaka pre rata. Robert mi je rekao da je Loni imao tužan, žalostan pogled kada je sa mamom i bratom izlazio, prinuđen, na ulicu. Napustio je porodičnu kuću sa perinom. Kera tugaljiva pogleda, zasuzenih očiju. To može da kaže samo umetnik koji nikada nije izašao iz detinjstva. Ostao je u dečaštvu. Ostao je dečak. Nije odrastao. Dete za sva svoja kratka vremena. Lepa fraza. Kao fotos koji snimi aparat i ukoči, sledi, skameni stvarnost. Pretvori je u komad kamena, grumen zemlje. Kuća, prizemna, zarđalog krova, pod crepovima obraslim mahovinom i lišajem, slomila se između glavnog i sporednog sokaka, sa dva

ulaza iz dve ulice. Zdanje sa dve kapije. Stan i pekara, za njih četvero Hamerštila i dvoje došljaka iz Kona-ka. Ugnezdili su se u njoj i svakog jutra udisali miris peći i hleba. Istog dana, kada sam fotografisao kuću u Aleksinoj, napravio sam fotografiju u Dvorskoj, u prodavnici hleba. Snimio sam vekne naslagane na polici, kao odojčad uvijena u ružičaste pelene. Pove-zane zihernadlami. Robert je više pažnje poklonio hlebovima nego kućama. Kuće kao vekne, hlebovi kao zdanja. Kao šupe. Progovorilo je ružičasto vino. Malo smo ga pili mi, malo je ono ispijalo nas dvojicu. U rukama smo imali čaše i fotografije.

Fotografije imaju dugačak jezik. Mali rečnik. Po-navljaju reči, okreću ih oko njih samih, vrte ih ukруг. Okreću, vrte. Uvrnuti jezik. Sam za sebe. Fotosi imaju dug jezik, velike zube, proždrljiva usta. Gutaju, jedu rečce i reči. Robert Hamerštil je gledao u njih kao da su ale, aždaje, zmajevi.

U majčinoj kući, koja je njoj ostala posle oca, otvoren je Muzej Roberta Hamerštila sa njegovim uramljenim o zid okačenim, gotovo razapetim, sli-kama, crtežima i grafikama iznad podruma punog smrdljive pocrnele, crnozelene vode i malih vijuga-vih zmija. Zmije slikar nije slikao. Nije hteo ni da ih crta iako je još u detinjstvu sanjao te hladne ljigave gmizavce kako gamižu iz gustog vlažnog zaparlože-nog šipražja. Iz bašti. I vinograda na kraju sela. Na pojavu ljudi bežali su u svoja mokra skrovišta. Robert je svake godine dolazio u Svoj muzej i donosio mu dar, po jedno svoje delo, tog leta završeno, konačno, da živi u napuštenoj, praznoj porodičnoj kući Šifo-vih. Kao njegov talac, rekao sam mu, da tavori. On me

je netremice gledao kroz oštri bljesak svojih naočara. Nije izustio ni reč. Glasno je uzdahnuo i dugo zadržao vazduh.

Gudurica. Kutric. Dva imena, dva prisna imena za jedno selo u Banatu u kojem su rođeni ujak Artur i mama Tereza, ujka preminuo hiljadu devetsto četrdeset prve u Kraljevini Jugoslaviji a mati dvadeset tri godine kasnije u Republici Austriji kuda smo se, kako u šali pričam prijateljima, odmetnuli nezadovoljni la-godnim životom u kraljevini i komunističkoj državi, podeljenoj između monarha i crvenih diktatora, crnih i crvenih vragova, đavola, dijabola. Nacrtaću ih, naslikaću, obećavao sam znancima i nisam ubeđen da li su vražja stvorenja, spodobе kao ogromne crne siluete pune mraka ušle, prosto uskočile na moja platna i tamo ostale zalepljene oštrim orlovskim lešinarskim kandžama kao da slike nisu bile uljane nego kolaži izlepljeni tamnim i svetlim hartijama sa krilima.

Vršački pisac, tek doputovao u Beč odakle je došao u Potčah, pokazuje mi fotografije roditeljskih kuća u Gudurici i Vršcu, u Gudurici pored centralnog parka sa proređenim drvećem i retkim žbunjem, sparušanom travom i uleglim klupama sa kojih su odnete drvene prečage, suve letve sa kojih je otpala poput staračke kože ispucala zelena farba. Neko je ogulio boju sa klupe i u nju upisao, nožem ili britvom, imena a urezao srca i strele koje su ih probile. Jednog dana neko će i klupe da odnese, ne mogu da se prisetim da li ih je bilo u parku kada sam kao dete sa Alfredom

iz grada dolazio u poseti babi i dedi i ulazio u tešku hladovinu velike kuće soba punih senki, mahovina je u dvorištu kao parazit, imela, flegmona obrasla podnožje belih zidova i jela, sisala malter i kreč, glodala ga do cigala na kojima je kućerina sazidana. Alfred i ja nismo hteli da idemo na groblje mada nas je deda Ernest nagovarao i govorio da seosko groblje nije daleko, tamo raste šareno bilje, puno je cveća i mirisa ružinih latica, zborio je uzalud jer brat i ja nismo hteli ni na ulicu da izađemo i uđemo u mali park ispresecan pošljunčenicima, video sam kada sam dolazio u maminu drugu kuću i vraćao se kolima u grad. Kada bi deda spomenuo groblje činilo se da će mali Alfred da zacmizdri i jecajima utuli nagovor starog prepredenog Ernesta koji nam je uveče čitao bajke, čarobne priče iz velike teške knjige koju je s mukom otvarao kao da razdvaja svet na dva dela, činilo mi se, i s naporom je držao na kolenima poput nakovnja. Kovao je bajke dok je izgovarao reči u njoj sakupljene, sabijene da nisu mogle da dođu do daha nagurne, nabijene kao ribice sardine u konzervi sa uljem i limunom, da nisu mogle ni da se pomere i provire iz tvrde kartonske kutije i sa papirnih uvijenih listova jer ko zna kada je knjiga odštampana, valjda još u prepotopsko vreme, u doba prvih štamparija što su iščezle kada i prve ljudske civilizacije koje su ih izmislile i koristile. Knjiga je sve više ličila na korito, kako nam je san dolazio na oči, a Ernestove reči su šumele kao voda, kao vodopad, kap po kap, do gluvog sna. Alfred bi prvi zaspao a ja sam se trudio, napinjao svoje male oči da ostanem budan otvorenih očiju rešen da se ne uspavam i da ugledam ono o čemu je deda

čitao dok nije izgubio strpljenje i odsečnim pokretom zaklopio veliku knjigu.

„Sve svoje senke nosim sa sobom“, priznao sam piscu kada je, po ko zna koji put, spomenuo da će o meni napisati roman, pola stvarnost – pola fikcija, pedeset prema pedeset procenata ako reči mogu da se promere i rasporede u romanu, pripovesti o slikaru razapetom između grada i sela, dve države, prvog i drugog zavičaja a u svakom je sa jednom nogom, kao s jednim stopalom u ateljeu a s drugim u grobu, ostavljam otiske stopa svoje obuće, cipela, patika, u dva sveta, onom u kojem jesam i drugom u koji ću dospeti na krilima ili bez njih, sa senkama, senima, figurama, siluetama što su mi kružile oko glave. Bićeš kao svetac, sveti umetnik, kazao mi je romanopisac dok je u ateljeu sedeo za niskim stočićem i gledao me u oči i držao čašu sa rozeom i pio ga kao da je ružičasto vino sveta vodica. Osveštana voda. Sveti umetnik, malo sutra, pomislio sam, samo piši, piši kao što ja slikam i crtam, „sve svoje senke nosim sa sobom“. Pio je gudurički Stojšićev roze kao da razgovara sa pićem, kao da se njih dvoje ili dvojica, vino je srednjeg roda u srpskom jeziku, došaptavaju o meni, vinu iz Kutrica koje sam nosio celom Srednjom Evropom da bi ono i pisac iz Vršca koji ga je pio govorili o meni, u ateljeu, radionici-košnici, okruženi oni i ja slikama na kojima je, pored drugih zalutalih i namernika, Miši, Mihael Vajfert, siročić, dete bez oca kao i Vastl koje je napustio tata Franc hiljadu devetsto trideset devete godine kada je preminuo, jednostavno je išetao iz njihovih života, kristalno čista sen i kugla, a mama Magdalena, Lenineni, čuvala ih je kao piliće

posle Vršca u Zičidorfu, Rudolfsgnadu, logorima bolesti i smrti, dok se nije izmorena od rada i izmučena od gladi izgubila, istopila, sasušila i na nju pala crna, teška senka, a sinove napustila, ostavila svoja dva ptića ničemu i nikome, grozomornim senkama, da ih ogromnim, halapljivim gavranskim kljunovima pozobaju, da ih prožderu izvitoperene tamne rastopljene bezoblične zveri.

U monografiji o Robertu Hamerštilu, sa kratkim predgovorom autora slikara i jednostavnog naslova *Monografija*, objavljenoj 1997. godine kod izdavača mističnog imena V.M.M. iz Ternica, naišao sam na porodične fotografije iz umetnikovog života. Porodična iskidana priča. U knjizi nema fotosa bebe Roberta. On je na snimku iz hiljadu devetsto trideset četvrte, jednogodišnje dete, u belim kratkim pantalonama napumpanim od pelena ispod njih, u belim soknicama i tamnim, pretpostavljam braon, sandalicama, uspravan, u stojećem stavu na beloj stolici za čiji se rukohvat drži sitnom šakom. Zuri u sjajno oko foto-aparata. Upitno gleda u jednooko malo crno čudovište.

Ovo sve pišem čitaocu. A ne znam ko će to da pročita. Čitalac. Ako pročita brzo će da zaboravi. Porodične teme nisu popularne. Svako bi da iskorači iz porodice. Da je se oslobodi. Ali ona ga kao senka prati. I pokriva. Senka je misterija, neodgonetiva. Neki ljudi imaju i taj nadimak, čak i ime, koje bi Rober-

tu pristajalo. Čovek po imenu tajna. Nadimak Arka. R.H.A. Robert, sin Antonov. I Terezin.

U uvodnom umetnikovom slovu iscrpne monografije pažnju privlače reči Arhaika, Magija i Misterija ukomponovane u jednu rečenicu kojom majstor objašnjava svoje stvaralačko pregnuće. Pogled na umetnost ako ona može da se vidi. Gleda, da. Da se vidi, to je pod znakom pitanja. Nismo to uspeali da rastumačimo ni u jednom razgovoru.

Mali dečak stoji na beloj stolici, pridržava se za naslon i pažljivo, malo uplašen, začuđen, prati pogledom ono što se dešava u aparatu, s one strane sočiva. Posmatra fotografa čije lice ne vidi od malog crnog glavatog čuda na dugim nogarima, sa njuškom nalik harmonici. Vidi, slutim, onoga koji lista monografiju i zaustavlja pogled na snimku jednogodišnjeg deteta. U belim napumpanim kratkim pantaloncima, kao jedro što će ga odići od stolice. Zaploviće po plafonu koji se na fotografiji ne vidi. Da li je tada Kremerneni dolazila u kuću Hamerštilovih? Sa kristalnom kuglom. Robert se nje seća od svoje četvrte godine, februara, kada mu je na poklon donela plišanog psa. Kuće Loni je kasnije u kućnom dvorištu keruša okotila. Ili ga je Kremerka donela objašnjavajući da ga je majušnog čupavog načuljenih šiljatih ušiju zatekla ispred drvene kapije, na kućnom pragu, kako dahće kao da priča. Mače ili kuće nađeno na ulici a done to u kuću donosi sreću i blagostanje ukućanima koji ih prihvate i štite. Rekla je Kremerneni. Loni je bio kućni ljubimac. Robert nema nijednu fotografiju sa njim. Imam foto sa mojim domaćim psom Dunavom snimljen kada sam imao deset godina, rekao sam sli-

karu i pokazao malu crno-belu, sivkastu, fotografiju koju sam nosio u novčaniku na kojoj smo Dunav i ja. On razjapljenih čeljusti balavi. Dahće. Pokazuje jezik i očnjake. Ja se smešim i otkrivam vrhove sekutića. Grlim Dunava.

„Lep je Dunav“, promumlao je Robert Hamerštil. Nije skidao raskopčan beli mantil umrljan bojama, isflekan mrljama od ulja, terpentina, vina. On je slikao kućice i kerove, bar njihove senke i siluete, kao ogrtače, raskopčane mantile preko kojih se prelila razvodnjena, razređena boja. Video sam ih u terničkoj monografiji iz 1997. kao velike obojene rastočene kapi. Barice sa ušima, njuškom i šapama.

Životopis i umetnička biografija Robertova ne bi bila monografija o njemu, ne bi imala srca ni dušu, da na njenom početku, pre sleda porodičnih fotosa, nisu minuciozni crteži. Prvo, panorama Vršca na kojoj su dva dečaka, Robi i Miši, s leđa nacrtana, zagledana u tornjeve vršaćkih crkava od kojih se ističu dva Crkve svetog Gerharda u kojoj su dečaci kršteni 1933. I crtež Gradske pijace sa mnogo prilika, likova, tu je čak i uspravljen otromboljeni plesač medved. Na crtežu ne mogu da pronađem, ni lupom, dva mališana kako utonuli u masu ljudi u sepetki od pletenog pruća raznose hleb i pecivo između pijačnih tezgi. Na trećem crtežu pekar dugom lopatom unosi naraslo, oblo testo u pećnicu u čijem su podnožju o zid oslonjene dve ikone. Anton Hamerštil, pekar i maler. Prvi Robertov učitelj pekarstva i slikarstva. Na četvrtoj ilustraciji je kosa uspravna tesna ulica a u njoj kuća nasadena na kuću u jednom od vojvođanskih logora, Zičidorfu, Molidorfu, Gakovu.

Monografiju sam dobio od slikara bez njegovog potpisa kada sam ga prvi put posetio u ateljeu početkom trećeg milenijuma. Ne sećam se godine. Knjiga sa mnogo podataka iz života Hamerštila i njegove porodice i okruženja pomaže pri pisanju romana o R.H.-u. On inicijalima potpisuje sebe na grupnim fotografijama, na kojima je sa naočarima ili bez njih. Na njima je u centru pažnje, i kada se ne nalazi u sredini kompozicije nego stoji sa strane, kao da se svet u slepom oku objektiva okreće oko njega.

Posle dugo vremena otvorio sam album sa porodičnim fotografijama i snimcima na kojima sam sâm, mahom u ateljeu za grafičkim stolom, presom, ispred štafelaja koji hoće nešto da mi kaže ili okružen uramljenim slikama, koje samo što ne prohodaju donjom osnovom oslonjene o pod moje košnice kao da će dobiti noge, i knjigama čiji me hrbati posmatraju iako kao slepe oči ništa ne vide, zatvorene. Uzaludno hoće da progledaju, zure u mene i moje slike i siluete, figure i senke, odraze ljudskih tela, a ništa ne vide zaklopljene i zaključane u rečima što ih čvrsto drže u svom izmišljenom svetu. Kad bi progovorile kazale bi da su slepe. Listam album, polako. Ranije sam ga češće otvarao a od našeg poslednjeg dodira proteklo je godinu dana i čini mi se da sam na fotosima mnogo mlađi nego pre našeg prethodnog sastanka, randevua u ovoj istoj radionici ispunjenoj omamljujućim mirisom boja i terpentina, isparenjima, kada sam krišom, kao da strepim da ću biti uhvaćen u zabranjenom

delu, razgledao njegove stranice o koje su kao okačene zalepljene fotografije crno-bele, sivkaste boje, svetlosmeđe jer su dugo u albumu kao u tamnici, logoru od tankog flis-papira i kartona. Jednu je snimio fotograf iz Gospodske ulice, Herrengasse, koga je šinter Dimitrije Jovanović Strvoder obuzet ludilom i u nastupu slepog besa zverski ubio, krvoločno i hladnokrvno, na Šinteraju vršačkom groblju bolesnih, obolelih pasa lotalica. Na snimku smo Alfred, ja i moj kum Jozef Bodo posle firmunga u Crkvi svetog Gerharda, 1943. godine. Kum sedi na stolici prekrštenih stopala i sa preklopljenim dlanovima u krilu, ja sam sa desne strane u kratkim pantalonama, a oniži brat, kose svetlije nego moja, isto u kratkim pantalonama. Kaputići su nam zakopčani. U belim smo soknicama i plitkim cipelama. Nisam proveravao, i ne znam, da li je deset godina ranije moje roditelje slikao isti majstor, Strvoderova žrtva. Sećam se da je na prvom pričešću fotograf bio dežmekast, onižeg rasta, ubrzanog hoda, hitrih pokreta kao da vaja, oblikuje vazduh ili nešto što se u njemu valja, vijori, a što mi ispred objektiva nismo videli. Imao je razdeljak po sredini temena, crnu nauljanu kosu, i podrezane brčiće koje je pućio kao i usne. Čutao je i rukama, belim šakama kao dirigentskim palicama postavljao kuma na stolicu a nas, braću, da stojimo pored njega i brzim gestom pokazao mi je da levom rukom zagrlim malo zbunjenog kuma što sam i sam smeten uradio a što je na dvobojnoj fotografiji ovekovečeno, sačuvano za sva vremena, za vekove vekova, mislim. Nisam upamtio njegovo ime iako je on bio prvi umetnik, slikar koga sam posle oca Antona ikonopisca upoznao,

i na koga se moj sin Robert Franc ugledao i posvetio se umetničkoj fotografiji pre punoletstva mada nikada vršačkog majstora fotografije nije upoznao, video niti o njemu čuo od mene, a verovatno da su na njega utisak, maleni trag, ostavile kolekcije mojih porodičnih i ličnih albuma izlepljenih fotosima kao velikim džinovskim, uvećanim poštanskim markama.

Dve izložbe Roberta Hamerštila, od desetak na kojima sam bio a jednu sam sa izloženim drvorezima u Muzeju Vršca otvorio, na mene su ostavile vrlo jak utisak. Živi pečat. Da nisam pisac samo zbog njih bih postao slikar. Zatvorio bih se u prostrani atelje kao u logorsku baraku, i za sobom povukao i svoju senku. Da je crtam.

U Leopold muzeumu, u Muzejskom kvartu, 2009. godine u posebnim zastakljenim vitrinama izložena su, čak prikazana dvadeset četiri crteža urađena u grafitnoj olovci. Ciklus *Moje zimsko putovanje*. Robert Hamerštil i Mihael Vajfert, Robi i Miši, iz logora Zičidorf u januaru na Badnje večer hiljadu devetsto četrdeset pete godine pešače od Mariolane do Vršca i nazad. U potrazi za hranom, gladni i izmoreni od probijanja kroz snežne prtine i vejavicu. Idu od logora do omrklog sivog dalekog horizonta gde se prljavi sneg i olovno nebo spajaju u neprohodni zid. Pešaci su ga preskočili u oba smera. Ili preleteli, poput izgladnelih vrana.

Kinstlerhaus u Beču je dve godine ranije priredio Hamerštilovu izložbu naslovljenu *Omaži Roberta*

Hamerštila (Robert Hammerstiel Ommagen). Pred razdoznom publikom našla se sto jedna slika, sto jedan omaž u svetlim salama galerije. Da nisam roman *Gost* (objavljen u beogradskom Nolitu 1979) napisao u sto jednom kratkom poglavlju, to bih sigurno uradio sa drugom novelom koju bih pisao posle izložbe Hamerštilovih omaža. Razotkrio je svoju dugu tajenu, ne pritajenu, ne znam da li strasnu, neugasivu i tinjajuću, ljubav prema umetnicima Evrope i sveta, među kojima su i dvojica sa jugoslovenskih prostora, Milan Konjović i Boško Petrović.

Na slici kojom je odao počast Amadeu Modiljaniju, naslikanoj dve hiljade treće godine, pored glave žene tamnožutog izduženog lica i crne podignute kose, punde, sa šiškama na čelu i dve senke s leđa ako one imaju leđa, crvene i crne, izmalano je lice dečaka prestrašenog pogleda sa očima kao crnim dugmićima pod tankim obrvama i sa uvetom za koju se zalepila mala kao sasušena šaka turobne tamne senketine. Da li je lišce bilo Robertovo ili Mišijevo, nisam dokučio. Marka Šagala je obeležio slikom koju je potpisao legendom da je Robertu njegov Vršac ono što je Šagalu rodni Vitebsk. Ljudske prilike, odrasli i deca, kao ptice preleću Vršac. Nadleću tornjeve crkava. Lete prema Vršačkim planinama i Kuli, iznad aerodroma na kojem je i tada hangar, davnašnji sabirni logor prognanih vršačkih Nemaca. Varoš je rumena, zapaljena jarkim, ekspresionistički crvenim bojama što se poput plamenih jezičaka valjaju preko njenih krovova. Kompozicija, umnogome nalik kolažu, naslikana je dve hiljade četvrte godine. Jedna od dečjih silueta, ona žuta, u naručju je crvene senke sa oreolom oko

glave. Liči na Mišija raskriljenih ruku. Na svetlozele-
nim smirenim nedostupnim nebesima.

Ne znam zašto na Hamerštilovim slikama i crte-
žima uvek tražim lik, sliku, otisak, senku, siluetu Mi-
haela Vajferta, ili malog Vastla. Bilo šta što na Mišija
podseća. Nisam video nijednu njegovu fotografiju.
Robertove jesam. Miši je bio viši od Robija i delovao
je starije možda zato što je od šeste godine rastao bez
oca Franca, nadničara. Traganje za dečakom Mihae-
lom preminulim u logoru Rudolfsgnad kod Tise. Tra-
ganje za duhom. Neću valjda početi da ga sanjam i pi-
šem o njemu ako mi se bude uvukao u san, i kazivao,
šaputavim jedva čujnim glasom kako duhovi govore,
o čemu da pišem. Da pišem olovkom ili perom. Pi-
saćom mašinom? Ili da koristim kompjuter o kojem
Miši za života nije čuo. Koje reči da upotrebljavam.
Čija imena da ispisujem. Da li da uz imena navodim
i nadimke. Da priču napišem u jednoj rečenici. A ro-
man komponujem u sto jednom kratkom poglavlju.
Da pišem kratke rečenice, svaka da bude jedan pasus.
Kako da opisujem krajolike. Da li da pišem u prvom
ili trećem licu. Da koristim istorijski prezent. Ćirilica
ili latinica? Da li da pominjem životinje i poredim ih
sa ljudima. I koju boju da prilepim nebesima bez Sun-
ca. Kome da posvetim ispisane stranice, priče i velike
novele. Miši bi imao brojne velike zahteve koje ni u
snu ne bih mogao da ispunim. I zašto sam stalno, dok
sam listao Hamerštilove monografije i čitao njegovu
autobiografsku prozu, zamišljao Mišija. Pokušavao
da dočaram njegov izgled. Čujem njegov glas i raza-
berem reči koje bi uputio posmatraču i čitaocu da je
ostao živ. Da je preživeo logorsku golgotu. Stradanje.

Da se suočim sa njegovim sanjalačkim pogledom. Takav je bio i Robertov pod bleštavim bezbojnim, skoro belim, staklima naočara. Kao da je pospan. Kao da će zaspati dok pokušava da saopšti nešto važno. I Miši je hteo nešto da kaže uvučen u senku, u siluetu. Pokušavao je da uzleti i odgore, sa visine, progovori.

Branislav Lazin je sa mnogom bio na izložbi *Zimsko putovanje* u Muzeju Leopold. Zajedno sa Robertom Hamerštilom ušli smo u muzej. Slikar nas je upoznao sa kuratorkinjom Sandrom Treter. Kustoskinja je priredila izložbu kao i prethodnu, dve hiljade šeste, u Leopoldu. Ona je moj autor, rekao je Robert. Sandra se osmehnula, bez reči. Brana se dugo zadržao nad zastakljenim vitrinama pod kojima su bili izloženi crteži ciklusa *Moje zimsko putovanje*. Išao je od prvog iscrtanog kvadrata, do dvadeset četvrte male table, sa kamerom koja je polagano klizila po glatkom staklu. Snimao je Hamerštilove crteže, umetnikovo sećanje. To je bila filmska, digitalna verzija Robertovog stripa koji se odvijao na snegom zasuto Badnje večer. Pahulje su plesale oko dva dečaka i zanosile im se u lice, bole oči. Scenarista je bila Kremerneni u logoru. Lazin se zakašljao kod poslednje ilustracije, crteža u slepoj logorskoj sobici. Kao da su mu pahulje upale u usta. Sandra Treter ga je posmatrala. Branislav Lazin je uz staklo vitrine priljubio lice kada je od nje odmakao kameru i držao je iza leđa. Nije pomerao glavu kao da je deo izložbenog galerijskog nameštaja. Slepio se za vitrinu. Sandra ga je videla kao dela izloženih Hamerštilovih crteža, sjedinjenog s njima kao da je u njih ušao u siluetu pretvoren. Nacrtani strip

bez reči i on celina – umetnička instalacija. Jedan ek-
sponat. Sandra je gledala.

*U čemu je smisao izložbi koriste li one nečemu ili sli-
ke predmeti eksponati izloženi u galerijama i muzejima
imaju svoj život nezavisno od onih koji ih postavljaju
raspoređuju po velikim akustičnim salama šetalištima
imaju život odvojen i različit od posetilaca posmatrača
blejača što prolaze ispred njih kao u mimohodu pored
odra umrlih pokojnih koji ne mogu da čuju njihove uti-
šane korake dok se šunjaju i prigušeni šapat niti da ih
vide skrušene posetioci se trude da budu što bliže izlože-
nim predmetima i da ukorače u njih svrdlaju ih pogle-
dima kad već ne mogu da ih odvoje od zida ili izvuku iz
staklene vitrine*

izložba je nezavršeni krug

izložba je nedovršena simfonija

izložba je nenapisan roman za gledanje i posmatranje

*izložba je skup poređenja skup metafora ples poređe-
nja igra metafora*

ponavljam ponavljam

izložba je Ausstellung nemački rečeno

izložba je sajam slika

*samostalna grupna retrospektiva tematska jubilar-
na godišnja bijenalna*

izložba je postavka

*izložba je cela instalacija u kojoj životare izložene
stvari*

*izložba jednako razni proizvodi postavljeni na mesto
u koje je svakome slobodan pristup da ih gleda ili kupi*

izložba slika
izložba je izlaganje naslikanih misli
oslikanih misli
izložba je slaganje komponovanje skladanje
obojenih misli jednobojnih uslikanih
na izložbi misli pomisli zamisli
kolebanja razmišljanja postaju vidljiva dotad nedo-
stupna oku
izložba je svevideće oko
u zatvorenom ili na otvorenom prostoru izložba je
otvorena i svakome dostupna
dolaze na izložbu da gledaju i da se vide sa ove ili one
strane posrebrenog ogledala
ispred ili iza zida oni ljudi
izložba je preteklo vreme
izložba je nesvirana neizvedena kompozicija
Vrabac Živan Života je samo jednom bio na izlož-
bi. Tada su ga prepariranog pored ostalih punjenih
ptica ljudi pokazali drugim ljudima u sali zoološkog
dela Prirodnjačkog muzeja u centralnoj Evropi.

Na fotografiji sa otvaranja moje izložbe u Nemač-
koj, u Zindelfingenu kod Minhena, 1977, prekrstio
sam ruke na grudima, nosio sam tamno odelo sa pan-
talonama nogavica dole proširenih primereno modi
tih godina kao zvonarice. Okružen sam muškarcima,
njih je osmorica, i jednom prosedom ženom kojima
govorim ali ne gledam njih nego slike na drugom kra-
ju sale gde se, verovatno, nalazi veći deo zvanica na
otvaranju vernisaža. One se na snimku ne vide kao ni

radovi koje uočavam dok prisutnima govorim o njima kao da sam pravio, klesao, stvarao decu. Novi svet, drugi svet, sporedni svet što ima malo dodira, jedva, sa svetom u kojem trnemo i trunemo do konačnog nestanka, iščeznuća sa naše okrugle planete, govorio sam da nas čeka kosmos, beskrajni, neuništivi, u njemu ima mesta i za prošlost i budućnost našu. Tamo ćemo se zavući, mirno govorim ležerno prekrštenih ruku, i desetak puta sam spomenuo vojvođanske logore, moju golgotu, detinju, koliko se sećam, i niko nije aplaudirao ni uzdahnuo, samo su gledali i slušali u Zindelfingenu na otvaranju izložbe koje sam se prisetio tek kada sam ugledao fotografiju reprodukovanu u monografiji 1997, čiji sam jedan primerak dao Bugarčiću.

U Ternicu sam imao prvu retrospektivnu izložbu kada sam napunio pedeset godina, hiljadu devetsto osamdeset treće. Izložba u Ternicu mi nije dala da spavam tri nedelje dok sam je pripremao i smišljao raspored slika i grafika u gradskoj umetničkoj galeriji. Fotografija snimljena odozgo, iz perspektive ptice, vrane, uhvatila me je u crnom odelu i sa brkovima spuštenim kao slapovi vode pored ugla usana, i nalazi se u monografiji *Robert Hamerštil*, na četrnaestoj stranici publikacije. U rukama držim katalog izložbe čija naslovna strana, ili zadnja, ne može da se razabere, ne vide se slova ni ilustracija, pa sada pomišljam da je to neka meni nepoznata knjiga koju držim u šakama da bih prikrrio uzbuđenje, treperenje obraza i prigušio radost što novi zavičaj lepo obeležava pet decenija mog života, i s malo tuge, tištavog razočaranja što se to ne dešava u mom rodnom Vršcu, u Gradskom mu-

zeju. Zagledan sam u objektiv okružen ljudima koje ne primećujem, piljim, valjda, u oko foto-aparata i nalazim mesto na crno-belaj fotografiji a nadam se da je negativ uništen ili je vremenom propao, pa osim fotosa i reprodukcija u monografijama i albumima nema tragova ove retrospektive koju sam nedeljama iščekivao i imao nemirne snove. Siluete su ulazile u moju spavaću sobu, Gretu nisam osećao mada je spavala blizu mene, ja sam se udaljavao i nalazio u drugoj sobi koja je bila u drugom svetu, paralelnom vremenu što je teklo, nestvarno, uporedo sa onim u kojem je Greta mirno snivala, stvarnim, čvrsto zakovanim pod krovom naše kuće. Prevrtao sam se, rekla bi mi ujutro žena, kao da okrećem težak vodenični kamen i meljem kukuruz, govorila bi mi svakog jutra dok se izložba nije otvorila i u galeriju sjatilo mnogo prijatelja i rođaka, slikara, pesnika. Među slikama su se našli i jedan kompozitor koji je ličio na Franca Šuberta, ili je on bio glavom i naočarima, i mladi romanopisac nalik na Albera Kamija. Foto-reporteri su kružili oko mene, a novinari su me pitanjima mamili i doveli do izloženih grafika i slika da im otkrijem njihovu genezu, kako se uživljam u svoje delo, i da li su ona stvarno deo mene, produžetak mog bitisanje, kao da sam bio stvarao svet podsmevajući se Bogu i kao da sam čarobnjak koji oživljava mrtve stavljajući ih na svoja platna i drvo. U istoj galeriji građani Ternica su ovog februara, osamnaestog, obeležili moj osamdeseti rođendan organizujući prigodnu priredbu, sa muzikom i vinom.

Prve Hamerštilove slike su realistički portreti, sa ekspresionističkim tonovima.

Portret oca i *Nevesta*, 1955. i 1956. godine.

Buketi cveća, jorgovana, hortenzija i drugih u saksijama na stolu.

Slike Roberta Hamerštila me ostavljaju ravnodušnim, reprodukcije gledam iskosa.

Slikar kao da traži put u jezgro umetnosti, pipavo, oprezno, uplašen da ne krene pogrešnom stazom i upadne u lavirint bez izlaza.

Kao što se mnogim umetnicima pre njega dogodilo.

Nisu znali gde se art-suština nalazi ubeđeni da su dotakli srce umetnosti ili u nju, njenu srž, zabili bodež, da je njihova namalana slika simfonija, za sva vremena.

R.H. je hteo da naslika muzičku kompoziciju, u početku.

Svaka slika, grafika, crtež, imali su notu, mozarovsku, koja se vijorila na njima.

Starinski stil.

Mala zastava.

Kasnije je prema Francu Šubertu izdelao ciklus crteža *Zimsko putovanje*.

Monografija *Franc Šubert Zimsko putovanje* sa dvadeset pet reprodukcija originalnih crteža i stihovima Wilhelma Milera.

Prva pesma: *Gute Nacht*.

Prva strofa:

Fremd bin ich eingezogen,

Fremd zieh ich wieder aus.

Der Mai war mir gewogen

*Mit manchem Blumenstrauß.
Das Mädchen sprach von Liebe,
Die Mutter gar von Eh –
Nun ist die Welt so trübe,
Der Weg gehüllt in Schnee.*

Milerove stihove slikar je na svom crtežu ispisao sitnim rukopisom, štampanim slovima.

Jednog januara u Potčahu i svojoj bašti, u ateljeu, Robert Hamerštil je iscrtao mapu, ciklus *Zimsko putovanje*.

Putovao je po svom vrtu i košnici.

Svakog dana po jedan crtež u grafitnoj olovci.

Gledao je u sneg što veje i slušao muziku Šuberta, Baha, Rahmanjinova, Ravela, Debisija.

Zvučnici su bili iza njegovih povijenih leđa.

Na uvodnom crtežu Šubert sa cvikerima na licu grčevito ispisuje note osvetljene petrolejkom.

Samo što ne zasvira nadnet nad notnom sveskom, kao nad klavijaturom.

Simfonija br. 8 u h-molu, D 759 *Nedovršena*.

To je bio muzičar na crtežu Hamerštila sa kojeg nije mogao da siđe.

I kad god bi pogledao svoje delo, zatvoreno u mapi, umetnik je mogao da razgovara sa kompozitorom.

Da ga pita kako mu je.

Nigde nisam pročitao, niti mi je on rekao, da li je Robert bio muzički obrazovan, muzikalan je bio svakako, i da li ume da svira neki muzički instrument.

Muzičar, pesnik i slikar nacrtali su se u ateljeu oblika ćiriličnog slova Г sa dva ulaza zavejana snežnim nanosima na kojima su otisci šapa i psećeg trbuha.

U svojoj početnoj fazi Hamerštil je naslikao i portret sina Roberta Franca, sa gustom kosom, s levim okom i tom stranom lica u senci, i u crvenoj košulji.

Autoportret, format 50x70 cm: slikarev profil i u glavi tri zalelujane figure, glava crvena, ljubičasta, plava.

Tri glave zaglavljene, umetnute u jednoj, umetnikovoj, čije značenje ne mogu da odgonetnem, (a i ne treba, verujem), jer umetnost, veština stvaranja drugog naopakog sveta, sporednog života, ne trpi suvišna pitanja.

U desnom donjem uglu uljane slike mali okrugli pečat a u njemu inicijali RH.

I tako dalje.

Početak sedamdesetih godina prilike i likovi postaju zasenčeni, senka se uvlači u slike i prekriva ljude kao odežda.

Moj grad, Epidemija, Vrisak, Portret sina, Ogledalo, pet slika, uvod u novu fazu Hamerštilovog slikarstva.

Vrisak je ljudsko biće koje se preobražava u crnu senku, ljubičastog desnog savijenog rukava, i osvetljene svetložute desne šake ljubičastih prstiju koja grabi tvrdi vazduh.

Sve slike, osim portreta sina, mogu biti deo lagerske teme, polusveta logora u kojima su zatočeni Nemci posle Drugog svetskog rata.

Grančicu lipe sam uneo u atelje i stavio je u vazuu sa vodom a stočić sa vazom privukao raširenim nogarima štafelaja na kojem je bilo laneno platno. Hteo sam da ispunim Gretinu želju da naslikam cvet lipe

jer sam joj onog dana kada smo se upoznali pričao da u Vršcu postoji Ulica lipa koja u junu, kada lipa cvate, širi zamamni miomiris njenog cveta a taj miris Greta je htela da oseti dok bude gledala lipu naslikanu, na platnu, kao živi cvet u herbarijumu presovan, zatim sasušen u školskom bloku posle mnogo decenija, a kada cvet bude bio na slici dah njegov zapahnuće atelje, spustiti se na knjige i poput čarobnog praha otvoriće ih, rasklopiti na onim strana na kojima je nacrtan cvet, na kojima se nalazi vinjeta ili crtež, i otkriveno, otvoreno cveće, ilustracija imaće poseban, upečatljiv miris, uspavljujući, hipnotički uticaj na fotografa Roberta bez prezimena koji će doći u atelje a čim bude ušao, ne časeći ni časa zapovediću mu, neću ga moliti, da ponovi priču koju mu je u Beču preneo deda Robert koji je u rudolfsgnadskom logoru upoznao Mišija i Kremerneni i nekoliko puta svratio u njihovu izbu u kućici na periferiji sela-lagera, gde ih je video ispošćene, koščatih glava sa isturenim jagodicama i opuštenih usana kao u svetaca sa ikona koje je malao moj otac Anton a na kojima sam se učio slikarstvu, postajuću, danima, vičan tom osobenom, šarlatanskom poslu, veštini da pored stvarnog sveta, tako zdravorazumskog da nije bilo potrebno nikakvo objašnjenje za pojave kojima beše ispunjen, malam, stvaram, osnivam novi, iza njega, kao da je sakriven iza ogledala, a mama Tereza i baba Treska, njena majka, imale su, svaka u svojoj sobi, veliko ogledalo da je u njega mogla stati cela ljudska figura što me je čudilo, pa sam kasnije, kada sam već zaboravljao raspored soba u našoj napuštenoj kući, slikao to ogledalo u kojem su odraz našle moje senke i

čudovišne siluete koje su pokušavale da se izmaknu iz ovog sveta i pređu u onaj drugi, naopaki, izdaleka pun lepih obećanja, divnih prizora, krajolika, što ih je mamio i navlačio na svoju udicu kao ribolovac gladnu, radoznalnu, nezajažljivu rečnu ili jezersku ribu, pošto je naše more, Panonsko, u davnini presahlo i od njega je ostao samo suvi pesak, peščani nanosi, dine kroz koje su ljudi prokopali prolaze i izgradili puteve za zapregu, kola sa konjima, bicikle, a kasnije za automobile, kamione, cisterne, autobuse i traktore sa prikolicom, hteo sam da uobraženom fotografu pod nos podmetnem cvet lipe i navedem ga, pa i pretnjom, da ponovi pripovest o svome dedi koji je prošao kroz pakao Rudolfsgnada čiju je svaku ulicu poznao, nazvanu po naselju odakle su došli njeni stanovnici, stanari naherenih kuća sa čijih je zidova kreč bio pojedan ili bar izgrižen pa su se na njima ocrtavali zubi zveri i groznih spodoba, da mi ponovo utišanim glasom, poverljivim, opiše šestarenje svoga dede po sokacima logora i razgledanje paklenog sela okruženog karaulama u kojima su danju i noću stajali naoružani uniformisani vojnici i odozgo kao sa neba poput nebeskih prtičurina osmatrali logor ispresecan ulicama i malim trgovima na kojem bi se tek pred večer našlo nekoliko osoba skrhanih od napornog rada u polju odakle su doterani u zmijolikim kolonama, da mi kaže sa foto-aparatom u krilu i zagledanom u prošlost u priče koje mu je starac više puta ispričavao misleći da će dečak to upamtiti i nekome preneti, posebno tragičan deo kada se stari Robert našao u sobičku Vajfertovih, da bi se raspitao o malom Mihaelu, i video kako osušena mati dečaka umire, da mi

kaže zašto se njegov deda našao u Perlezu u vreme kada je Crvena armija ušla u Vojvodinu, što nije poslednjim vozovima otputovao u Austriju nego se na Zapad otisnuo tek pošto je prošao kroz dva logora, Rudolfsgnad i Gakovo, da mi kaže u koje vreme je bio u Gakovu, verovatno pošto smo mama, Alfred i ja već bili u Mađarskoj na putu za Beč, i nije mogao da mi kaže kada je iz Rudolfsgnada posle rata preimenovanog u Knićanin prešao u Gakovo blizu Sombora na severu Vojvodine pošto je pomirisao cvet lipe u vazi sa vodom, miris lipe ga je obeznanio i kao drogiran nije mogao ni da me gleda kamoli kaže neku suvislu reč, reči su u njemu bile zgrudvane, progutao ih je kao komade sažvakanog hleba, hleba, opet mi je hleb u pameti i nikada neću moći da izađem iz kruga koji je on ocrtao još u vreme kada smo bili žitelji Aleksine ulice u Vršcu koju je ispunio miris vrućeg hleba i peciva, mali Robert nije mogao da govori kao da je progutao foto-aparat, mislio je da mu je objektiv u ustima i da snima reči, uplašene, i ćutljive, neme, on zvekan fotograf nije mogao ni da otvori usta, pun čudesnog mirisa lipe u junu, mesecu kada sam se najbolje osećao i uživao u životu mada sam rođen u februaru, osamnaestog, zadah lipe ga je ošamutio i brada mu je pala na grudi, nije mogao da kaže ništa o dedi, da ponovi njegovu izverglanu i uglačanu, izlizanu priču, pa ni njen otrcani fragment mada sam ga ubeđivao da govori, i s bradom na grudima nije se pomerao pola sata slepljen za nisku stolicu, a ja sam za to vreme umakao četkicu u boje na paleti i nanosio ih na platno koje nije imalo nikakav miris dok se po njemu nije počela širiti rastočena farba, pa sam onda

uzeo drugu četkicu, umočio je u razmazane boje i ne obraćajući pažnju na smušenog fotografa slikao žuti cvet lipe.

Hteo sam da ga pitam da li može da zamisli kako je bilo u Rudolfsgradu, kako su se osećali logoraši i o čemu su sanjali četrdeset pete, četrdeset šeste, četrdeset sedme godine, i može li sebi da dočara sliku panonske Tise koju sa peščanim tлом spajaju trska i šiblje u plicaku, kroz koje se i čamac teško probija, kao kroz biljni zid. Može li da vidi svog dedu kako tumara ulicama lagera, očajan i turoban u sokacima čije se dve strane sa zarđalim kućama približavaju i na kraju ulicu sužavaju, da kroz prolaz jedva može da se provuče ljudska figura? Foto-Robert, robot, nije ništa čuo ukočen na stolici, i da sam ga pitao da li je u Rudolfsgradu bilo lipe, ne bi mogao da odgovori pa ni da se seti je li mu deda govorio o drvetu lipe u logoru, ili o njemu u rodnom Perlezu, niti da li je spomenuo tu biljku.

Fotografisao sam porodični dom Hamerštilovih u Aleksinom sokaku. Kada sam ga posle dve hiljadite godine snimao ulica je nosila ime Vojvode Putnika. Pokušavao sam da zamislim događaje koji su se u kući i ispred nje odigrali osamnaestog novembra hiljadu devetsto četrdeset četvrte godine. Hteo sam da rekonstruišem izbacivanje porodice iz njihove kuće pred očima stanara koji nisu bili Nemci. Nisu mogli da ih zaštite. Nisu smeli da im pomognu osim da krišom, da vojnici to ne primete jer bi pseto ubili,

uzmu psa Lonija i Robertu i Alfredu obećaju da će ga hraniti i brinuti o njemu do njihovog povratka u porodični dom. Vratit će se brzo, rekla je Bugarka Magda umirujući decu. Njen muž Perobači je uveo pseto u sobu, njihov mali stan. Kuće je kevtalo dok su otvarana sobna vrata i gledalo kako dečaci sa materom kroz širom otvorenu kapiju izlaze na ulicu po kojoj se hvata rani mrak. Praćeni su uniformisanim naoružanim ljudima i mladom ženom sa velikom sveskom u naručju. Nosila ju je kao odojče na prsima, mada se nije materinski, zaštitnički ponašala prema izgnanicima. Upisivala je neke znakove u nju.

Uniformisana nešto govori uniformisanom o čiji je opasač okačena futrola sa revolverom. On nehajno odmahuje rukom. Ništa u tom času nije važno. Samo da se stanari mirno izvedu iz kuće. Bez opiranja. Da za deset minuta napuste stanište. Ženu su savetovali i dopustili joj da iznese perinu. Jedan uniformisani joj je pomogao da je spakuje. Jurila je iz sobe u sobu. Po podu su rasute knjige i odeća. Majka je sina opominjala da uzima samo hranu, a da knjige ostavi na patosu. Da ih prepusti njihovoj sudbini. Neko će ih uzeti i čuvati u svojoj biblioteci. Dete je ipak jednu knjigu, sasvim malu, knjižicu, stavilo u džep, kradom kao što je Perobači zaštitio Lonija. Mama, brat i on su isterani na ulicu.

O tome je Robert pisao u svojim sećanjima *O ikonama i pacovima*. Još čitam njegovu živu autobiografsku prozu ilustrovanu crtežima. Na vinjeti poglavlja u kojem se govori o izbacivanju Hamerštilovih iz kuće žena u crnoj haljini i marami, crna žena, sa dva dečaka čija se lica ne vide, samo potiljak i leđa, nala-

zi se na ulici ispred kuće. Torbe ili rančeve, ili su to zavežljaji, imaju na leđima. Oči su im crvene, vidim, i samo što ne zajecaju. Stišću usne. Grizu ih, da vojnici ne uoče da su uplašeni. Robert misli na Lonija u naručju stanarke Magde. Ona ga je hranila i dok su svi bili u kući, zajedno. Alfred je za glavu niži od Roberta. Hvata brata za ruku. Na ulici sreću Helenu, Mihaela i Vastla Vajferta sa majkom koji su u isto vreme iseljeni. Hodali su svojom ulicom. Ušli su u kolonu kod Male crkve, kao što se rečica uliva u reku. Vijugava, vođena je prema Ulici Stefana Nemanje u istočnom delu varoši i Guduričkom putu, ka aerodromu.

U tihoj koloni žene i deca, preplašeni, iskolačenih očiju kao da ih nešto davi, kreću se izvan grada. Neko u koloni jeca. Rukavom briše musavo lice. Nadlanicu prevlači preko očiju, i šmrkće. Dete koje niko ne vidi. Lebdi nad tlom. Stopalima ne dodiruje zemlju. Stižu do aerodroma na severoistoku Vršca. Uniformisani Hamerštilove i Vajfertove uteruju u prepun mračni avionski hangar. U njima se u neprozirnoj tami teško diše. Ulovljeni sopću. S mukom se okreću. Kao stoka nagurani jedni preko drugih. Sardine u konzervama. Gužvaju se, na gomili. Robert se pita gde su avioni i jedrilice.

Fotografiju sam ostavio u slikarevom ateljeu.

Hangari su skrovište aviona avionske šupe koje se raspadaju vremenom bilo da su građene od lima, opeke, drveta hangari su skloništa za ljude kada kiša pljušti magacini za požnjevenu pšenicu u hangarima na ae-

rodromu čuvaju se čelične ptice popravljaju se njihova sjajna krila i učvršćuju mehaničari se penju na njih glancaju i zataču perje kao da su prave ptičurine piloti se smeju piloti se šale jer metalne ptičurine ogromnog raspona krila ne osećaju ruke majstora koji ih povećavaju naduvavaju da se duže zadrže u vazduhu avioni jedrilice izleću iz limenih skrovišta zaobljenih krovova i tamo gde su bili njihovi točkovi od kojih su ostali tragovi useci dovedeni su ljudi masa usplahiranih stvorova preplašenih pogleda izbuljenih očiju koji ne znaju zašto su dovedeni i zatvoreni u hangarima niti dokad će u njima ostati a ne smeju da se primaknu vratima koja su spolja lancima zakatančena ne usuđuju se da pokušaju da ih provale i izađu napolje na pistu da vide bar da vide gde su letilice isterane iz svojih domova velikih kuća kao što su očajni stanari izvedeni iz svojih kuća i strpani u hangare da sopću u mraku slabovidni kao ptice u kavezu zatočene to su pesme ptica skrhanih krila muzejski eksponati u velikim salama što su ih metalne progutale prelomljene na dva dela

Vrabac Živan Života je cvrkutao tekst o hangarima u svom limenom oluku po kojem je ključao i zobao sitne bobice magrive koje je naneo vetar, ruža vetrova po kojoj je Vršac nadaleko poznat kao raj za jedriličare pa je na vršačkom aerodromu i među hangarima bilo održano svetsko prvenstvo u jedriličarstvu.

Pitao sam se gde su avioni, gde su jedrilice, gde su letilice, nisam ih video na aerodromskoj pisti pre

nego što su nas ugurali u hangar pun ljudi koji su se komešali i pribijali uz svoje bližnje, rođake, prijatelje i komšije plašeći se da ih u velikoj gužvi, gunguli ne izgube i ostanu sami u bezobličnoj, drhturavoj, skrušenoj masi. Tmurne misli su se motale po glavama zatočenih u hangaru, i jedno pitanje je lebdelo ponad turobnih razmišljanja: kada će izaći iz pakla-hangara u kojem se osećala vlaga, noge su zeble i trnule pa smo ih Miši, Alfred, Vastl i ja gurnuli pod perinu da ih zgrejemo, da ne promrznu u velikoj limenoj kutiji, plehanoj, mama nam je perinu prebacila preko nogu, Vastl je cvokotao, on je bio zimljiv i leti pred večer, noću, pa je, kako je Miši podsmešljivo govorio, spavao u soknama, jer su mu stopala bila hladna zbog slabe cirkulacije, i Miši se šalio, malo surovo, da je njegov mlađi brat pekmez zato što je u porodici bio najmlađi, i osim majke i Helena i on su bdili nad njim kada je, odojče, spavao u dečjem krevetu. U hangaru je svima nama cirkulacija bila slaba, krv usporena, sleđena od novembarske studeni i straha da će nam se nešto užasno dogoditi, da nam se sudbina smrkava, tamni, aspide nas oštrim kandžama hvataju za nadlaktice, blizu smo smrti čiji je dah bio leden, osećao se i niko od podle zebnje nije govorio, zanemio, stisnutih usana, stegnutih vilica po kojima su iskakali orasi.

Pisac mi je doneo fotografiju naše stare prizemne kuće u Vršcu snimljenu u trećem milenijumu. Na snimku ona je delovala jadno, smanjena, skupljena kao da su je kiše isprale i vetrovi naherili krov, boje rđe jer fotka je bila u koloru a ona u mom albumu crno-bela kada smo ispred nje stajali nas četvoro opijeni foto-aparatom i začarani glasom nevidljivog fo-

tografa. Bugarčić se trudio, rekao je, da osim zgrade na fotosu ne bude nikog, nijedne ljudske prilike – a kada sam je slikao onako kako sam je pamtio u detinjstvu uvek bi pred njom bile zaustavljene radoznale siluete-ljudi spremne da poput ptica rašire krila i polete – strpljivo je čekao da prolaznici prođu ispred nje u Ulici Vojvode Putnike, jer baš kada je tog dana raspoložen za fotografisanje sa aparatom kružio ulicom, iz sporednih sokaka provrvili su šetači kao da je Aleksina promenada, ona ispred sadašnje Gradske biblioteke u Vršcu, po kojoj su kružili ljudi i u krugu razgovarali tiho, dovoljno glasno da samo sagovornik čuje reči njemu upućene, kao da su hodali u tajnom životu. Ispred kućerine, pre sedamdeset godina bila je zgradurina za mene kao dete koje bi se u njenim sobama izgubilo, kao u lavirintu. Kuća-lavirint, ime potpuno odgovarajuće izgledu našeg porodičnog doma, dovoljno slikovito i ubedljivo. Fotografija je bila formata dopisnice, ilustrovanih karata što se šalju sa putovanja a koje su mama Tereza i tata Anton primali od putnika, svojih prijatelja, vršačke gospođe, gradskog krema, pa i od Kremerneni, kada bi se oni otisnuli u svet, Budimpeštu ili Beč, Pariz, Rim. Vrščani su uvek voleli da putuju, lete Evropom, lebde nad njom, i svoju lepu varoš upoređuju sa gradom u kojem bi proveli nekoliko dana, dovoljno da nađu sličnosti među njima i razlike. Razglednice su bile predstava tih gradova, prospekt i svedočanstvo da su kućni prijatelji, strasni turisti zaista u njima boravili a nisu prestali da misle na zavičaj na dnu presahlog Panonskog mora. Anton je pred putovanje prijateljima napominjao da uz tekst na anzithskarti zapišu da-

tum, da se zna kada su boravili na putu i da bi on po datumima razvrstavao razglednice u svom registru, fioci u vitrini u dnevnoj sobi u kojoj je bila i biblioteka. Jednu razglednicu iz Beča, od prijatelja koji je tamo otputovao na nedelju dana a u Vijeni ostao oženjen Austrijankom, zastaklio je i uramio, okačio iznad pisaćeg stola; na njoj je bio spomenik Mariji Tereziji, monument podignut na trgu sa imenom carice, jednom je Anton, moj otac, pekar i ikonopisac rekao, kao da se obraća sebi, „Marija Terezija, moja omiljena carica“, nisam ga razumeo a kartu u koloru je skidao sa zida i u nju dugo zurio i govorio kako treba putovati u carstvujušći Beč bar jednom godišnje, da se oseti njegov miris, dah i da se pogledom kruži po njemu i prošeta Ringom pred veče kada se senke skraćuju i gube.

Meni je pisac jednom poslao staru razglednicu Vršca u boji sa zavojitom Ulicom Stefana Nemanje odakle je najlepší pogled na Breg i Kulu što nadzire novi grad i u kojoj je, u kući broj šezdeset rođen on a na poledini karte, ispod datuma, napisao je da je dvorišna zgrada u koju je uvijen u pelene i čaršav donet iz porodilišta još uvek cela, naherena kao da će pasti, i posao njenog rušenja bio bi vrlo komplikovan, gotovo nemoguć poduhvat, napisao je i dopisao da će možda da napiše pripovetku o toj ruini.

Loni, njega sam zapamtio od cele vreve našeg izbacivanja iz kuće kada su nas okružili naoružani uniformisani ljudi i jedna visoka mršava žena dugačkih, strašno izduženih ruku kao da su rastegljene, ili su to bile samo spodobe, senke, siluete iz mog

sna, veliko priviđenje, fantazija, Lonijev tužan pogled kada sam ga davao Magdaneni u ruke, da ga čuva, rekla je tada da je mali Loni kevtavo detešce o kom će da brine, čuvaće ga do našeg povratka, predao sam joj ga u strepnji da će ga vojnici u znak odmazde ubiti u dvorištu, gledao me je tugaljivim pogledom skrušen što se rastajemo i sada čujem kako cvili, tuguje što ne ide sa nama, što ostaje u kući a mi odlazimo u neizvesnost, znao sam da ga nikada više neću videti i njegovo cviljenje je poslednje što od njega pamtim, Fidel je sad pred vratima ateljea i hoće da uđe unutra, laje kao Loni to malo čupavo milo umilno uporno čudovište koje i atelje smatra svojom neprikosnovenom teritorijom, svuda gde se nađe, u bilo kojem prostoru njegova je zona, banovina, oblast, a Loni je bio miran, nenametljiv povinovao bi se svakoj mojoj želji, nije skakao u krilo kao Fidel, vrpeljio se kod nogu i mahao repom i čekao da ga pomilujem, u kuću je ulazio tek kada bih mu rukom pokazao da može, naša stanarka i Perobači su ga uneli u svoj stan a on se poslednjim pogledom opraštao od nas dok smo prolazili kroz širom otvorenu kapiju na ulicu gde, mislim, nikog nije bilo, a ja sam u džepu imao malu knjigu Grimovih bajki ilustrovanu crtežima koju sam u svom krevetu stavljao pod jastuk u iščekivanju da ću da sanjam priče u njoj sabrane, skrivenu knjigu smo sa perinom izneli pred kuću, a po sumraku smo se sa Vajfertovima priključili dugoj koloni što se zaputila ka aerodromu i hangarima, utopili smo se u njoj, potamneloj, i nestali u utrobi velikog mračnog hangara.

Muziku Franca Šuberta Robert je voleo. Slušao je dok je slikao, naročito njegova rana dela obeležena protkana smrću, melanholijom i tugom, mračna i teška. Tonove je prenosio na svoje slike i crteže. Sive i crne boje su ih pretopile u boju, grafit, ugalj otelotvorenje muzike koja je mogla i da se gleda. Videla se. Hamerštil ju je video. I slušao obožavane Šubertove kompozicije. Melanholične, bolećive, na granici života i smrti. Imao je kolekciju kompakt diskova sa njegovim delima: Šubert je komponovao ciklus od dvadeset četiri tužna Lida *Zimsko putovanje*. Melodija sumornog, nesrećnog muzičara priziva smrt. Ona se uvukla u harmonije. R.H. ju je video dok je crtao *Winterreise* ukomponovan sa Šubertovom muzikom i stihovima Vilhelma Milera. Snežna mećava. Nanosi snega. Čovek sa šubarom izgubljen u vejavici. Čovek-sneg, sa štapom kojim se podštapa, pretvara se u snežnog čoveka, na putu ka svojoj zabiti, jazbini, pustolini, pećini. Čuo je kako tonovi govore, note vijore kao vetrom nošene pahulje od kojih je nacrtani, komponovani bradati čovek oslepeo. U mraku ništa ne vidi. Štap ga vodi. On otvara usta i peva dok sneg zapada u usta, prigušuje glas i rastapa reči. Lutalica je slepa. Njegove reči i vapaj i zapomaganje u snežnoj bestragiji niko ne čuje. Tone u prtinu, zajedno sa muzikom koju samo on čuje. I koju je kao da dolazi izdaleka načuo slikar dok je sa olovkom šarao po papiru. Kao da je olovka šestar. Crtao je po snegu štapom koji je vukao čoveka po zimskom bespuću. Po slepom putu.

Šubert je rođen u Beču januara hiljadu sedamsto devedeset sedme godine. Dva meseca posle Mocarto-

ve smrti. On, o kome je Hamerštil znao gotovo sve što je o njemu pisano, živeo je samo trideset jednu godinu. Umro je iznutra razdiran demonima. Razjedao se. Kidao se izolovan od sveta, potpuno sam sa svojom muzikom, nadahnutim partiturama, predodređen za nesreću, potrešen smrću starijeg Betovena, svog uzora koji je preminuo godinu dana ranije. Pretvorio se u muziku, sagoreo u njoj. Sveo je ceo život na note. Ušao je u njih. Skladane zvukove u koje je bio pretočio svoje misli. Sahranjen je u Vijeni pored Ludviga van Betovena. Oplakivao ga je dok je, potrešen od melanholijske, komponovao poslednje melodije. Hamerštil je napisao kratku priču o prijateljstvu dvojice genija. Priču nije objavio. Nikom nije pokazao svoje minuciozno literarno delo. Ni Greti. Pretpostavljam da je i komponovao po uzoru na bolećivog, u društvu smušenog introvertnog kompozitora koji nije bio sa ovog sveta. Nije bio deo građanskog pomodnog Beča. Nije mogao da mu se približi i uklopi u taj soj. Slikar je u svojoj biblioteci, u kući među knjigama koje nije nosio u atelje, da se ne zaraze bojama, imao i ukoričene notne sveske. Prazne.

Franc Šubert se rodio dva meseca posle smrti Wolfganga Amadeusa Mocarta, a preminuo je godinu dana posle Betovena koga je obožavao i oplakivao i komponovao pod pritiskom uspomena i sećanja na neprevaziđenog genija. U Beču. Dve smrti su pratile Šuberta, obrgrlile ga i čvrsto držale i zato je bio depresivan, melanholičan i setan. Smrt ga je volela

celog njegovog života i pratila ga u stopu, bila uz svaki njegov stvoreni ton kao omča oko vrata, vukla ga je nadole i usporavala, uspavljivala do iščeznuća sa ovog sveta. Kada sam slušao Šubertovu muziku činilo mi se, začaranom, da nisam na ovom svetu već na drugoj planeti, sa vanvremenim Francom i zato sam sinu dao ime Robert Franc, ja sam Robert a ojađeni Šubert Franc, obojica zaljubljeni u umetnost do umiranja, strasnog obamiranja, spremni da sa njom sve podelimo, u muzici i slikarstvu, njihovi sinovi i tvorci. Bio sam omađijan svetiljkama kao i on, a crtež je inspirisan Šubertovom kompozicijom *Streichquintett* (na srpskom *Gudački kvintet*) u C-duru, D 956, i to je jedno od mojih stotinu dela iz Šubertciklusa, više od sto listova crteža i drvoreza. Ciklus, krug *Zimsko putovanje* sa dvadeset četiri crteža o pešačenju i lutanju po snegu i vejavici sasvim me je obuzeo dok sam slušao obožavanu Šubertovu simfoniju, *Nedovršenu*, poklon od Grete. Činilo mi se da menjam mesto, da se okrećem glave nagnute na stranu i da ne sedim više u ateljeu u Altštrase nadnet nad započetim crtežom i zagnjuren u list hartije sa olovkom u ruci, kao strelom kojom ću probosti hartiju. Ledbeo sam i zapao u bespuće na slepom drumu u kojem sam se zaglavio tako da nisam mogao dalje niti da se vratim tamo odakle sam krenuo, opsednut muzikom, posednut kompozicijom, između čijih melanholičnih tonova sam lutao i gubio korak, našao se sa druge strane. Franc Šubert – lotalica. Njegova muzika je kao slika, kao crtež, kao grafika, lavirint, vidi se kada se zatvore oči, mili i zvonni ispod kapaka, i bridi, treperi pod obrvama i sipi. Lotalica Franc, skitnica. Ništa ne vidi, samo čuje. Ja

ne čujem, vidim, gledam muziku koja se širi, izleće ispod muzičarevih odignutih ruku i pazuha kao beli golubovi iz cilindra mađioničara, taj mag F.Š. i samim svojim inicijalima izaziva nemoguće, stvara čudo od muzike, čarobnice skladne do savršenstva. Franc Šubert, moj gatalica, moja gatalica.

Pun zloslutnih predviđanja Šubert je umro od trbušnog tifusa mnogo pre Mišija Vajferta, preminuo je od zarazne melanholije, pun nemirnih, leptirastih, lahorastih, blaženih melodija klavira od kojeg se nije odvajao i kad je sedeo za stolom, obedovao ili pisao pisma, izgledalo je da je za klavirom, pijaninom, klavičembalom i da izduženim prozirnim prstima iz dirki izvlači muziku i miriše je kao voćku, kao voćno stablo, kao plod njegov izrastao iz tonova koje samo on vidi, jedino on čuje pre nego što drugi, od kojih je bežao i skrivao se u muzici, to čuju i poput njega utonu u setu i večni san. Miši je samo jednom čuo njegovu muziku kada smo se Temišvarskom spuštali ka Gradskoj pijaci, tada je iz sobe kroz otvoreni prozor tekla muzika klavira i delovi Šubertove simfonije koju sam ranije i kasnije slušao kod Kremerneni, *Nedovršene*, a Kremerka je dok sam na muziku ćulio uši kao radoznalo kućence govorila, tiho, da je to čarobna potresna muzika, da je Franc Šubert, okultni kompozitor, predvideo ne samo svoju tragičnu sudbinu ukletog umetnika izgubljene zalutale duše, nego i stradanje drugih ljudi. Golgotu ljudskih duša, govorila je ubrzano kao da za kratko vreme hoće mnogo toga da mi saopšti i otkrije meni tada nedostupne tajne, a Miši Vajfert je samo jednom čuo tu savršenu, monolitnu muzičarevu simfoniju, uzvišeno delo, mada nedovr-

šeno, nalik dragocenom živom grumenu čistog zlata, biće što se kristalno čulo i jasno videlo, kao što je i Mocartovu *Malu noćnu muziku* samo jednom čuo u maloj sobi iza Kremerkine prodavnice kod Gradske bašte, kada je na bečki gramofon stavila ploču sa muzikom veličanstvenog Amadeusa.

Hteo sam da pričam sa Francom Šubertom kao sa Mišijem sa one strane života, u smrti i večnosti u koju nije poneo svoju muziku već je jednim svojim, proročkim, komadom, muzičkim, ostao među ljudima od kojih se sklanjao a koji su, da je bio manje oprezan, mogli da mu naude, nanesu zlo koje je slutio kada bi se našao u društvu, većoj grupi pa i na koncertima kada bi svirajući na klaviru, zanosno, muzici predat dušom i telom, očarao slušaoce zanete i opčinjene čarobnim zvucima kao i on. Uvek ih se plašio i izbegavao razgovor sa njima po završetku koncerta. Da čujem bar reč, zvučnu, od kompozitora koji je uprkos svojoj veličini bio skroman, jednostavan u ophođenju sa ljudima jer se svim svojim malim na prvi pogled nemoćnim silama, slabašnom snagom, trudio da prikrije svoju veliku, i jedinu želju, želju očajnika da se što pre rastane od njih, napusti ih. Smrt je bila idealan način da se povuče u široku, pa i raskošnu, blistavu senku svoga dela, neprevaziđeno bogatstvo njegovih brojnih kompozicija, ugođaj koji je pružao upravo onima od kojih je želeo, s velikom mukom i nadljudskim naporom, da se ukloni, i nestane, u vidu note-senke, siluete od tona što je vibrirao u ljudima, od tona njegovog nepisanog, zvučnog testamenta, neuništivog pečata. Da mi kaže nešto i da zamišljam kako sa njim vodim dijalog kao sa mojim dragim ma-

lim trinaestogodišnjim Mišijem, taj mili kompozitor koji bi bio i veliki slikar da se latio kičice, olovke i dleta, mogao bi da uđe u moj atelje, zasedne u njemu i ostane da stvara, komponuje slike i pretvara ih u zvuk, usklađen sa umetnikovim mislima, mogao bi da preuzme moju radionicu pa i po cenu da me iz nje istera da ne bih smetao njegovoj stvaralačkoj snazi, neiscrpoj energiji, živom vulkanu. Jedino u svojem delanju, stvaranju muzike osećao se sigurnim, na svojoj zemlji, bez granica, i ceo, živ, moćniji od smrti. Želeo sam da razgovaram sa njim bez posredstva njegove zavodljive muzike, da se čuju samo naši glasovi, njegov melodičan i moj žustar, da se njegovi cvikeri i moje naočari sučele i pogledima stakla razmene značajne poruke koje samo umetnici, značajni i mali, glavni i sporedni, razumeju i sporazumevaju se jezikom nerazumljivim ljudima, životinjama što imaju svoj neprepoznatljivi nemušti, da mi kaže kako se oseća u čvrstom, tvrdom ništavilu kuda su ga ispratile njegove lelujave melanholične, običnim ljudima bolećive, plačljive melodije. Zbog tih želja pokušao sam da sviram na pijaninu ali sam doživeo težak fijasko, muzičku propast, očaj o čemu ni Greti i našem Robertu Francu nisam govorio, i ostao sam samo na slušanju muzike, Šuberta i Mocarta, Baha, Bramsa, Hajdna, Rahmanjinova, Bartoka koji su živeli duže od Šuberta, i čiju sam muziku slušao i drhtavim šakama nju klesao, mesio kao hlebno testo dok sam delao u svom ateljeu, krugu u kojem smo mesto imali samo muzičari, njihove kompozicije, moje slike i ja, u tom začaranom kružnom polju.

Tako sam naslikao triptihon *Svetiljke života*, na sve tri slike naslikana je lampa iz koje, kao duh iz staklene boce, curi život i širi treperavu drhturavu životnu svetlost oko sebe, oživljava predmete i ljudima, na slikama, pruža nadu, obasjava ih svetlom, jezgrom, srcem delom života, baca na njih čini rađanja i besmrtnosti.

Opsednutog me u svom grčevitom naručju drži Šubertova kamerna muzika *Liebesstürme (Ljubavni izlivi)* – Allegretto ma non troppo, D 947, jedna od poslednjih kompozicija koja je izašla iz njegovog rukava, ispilila se iz šinjela i ozračena obasjana letnjim podnevnim sunčevim zracima ugledala svetlost dana za muzičarevog ovozemaljskog veka, sumornog, tugaljivog života, turobnog, i crtam melodiju koju priključujem ciklusu radova o Šubertu, svetu duhova, krugu iz kojeg ne može da se izađe, jer je konačan. Na elipsastom crtežu vidim kako kompozitor sa crnim cilindrom, belim sveskama sa partiturama pod obema miškama pruža korake leđima okrenut sedećim muškim figurama, za stolom ili klavirom, blago pognut u hodu ide ka svetiljci pod kojom leži žena u belom slabo osvetljena lampom i sa bolnom grimasom na usnama kao na samrti kojima umetnik u panici hrli, da devojkicu izbavi od demona što su je zaposeli. Bila je to jedna od dve strasne burne bolne ljubavi genijalnog, nenadmašnog Franca koji se bojavao velike neizmerne ljubavi kao i svega živog na ovom svetu a muzikom je saznao zid, cigle od kompozicija, što ga je delio od ovog sveta, razdvajao i udaljavao od njega, pa sada, u ovo vreme, poigrava se sa mnom i dok crtam i režem ovaj ciklus kršten njegovim ime-

nom stvara od mene usamljenika, pustinjaka. Pravim i ređam niz crteža i grafika. Da moj životni vek traje sto jednu godinu toliko bih i dela o Šubertu izdelao, svakog leta po jedno, u spomen na njega. Ne znam koliko je slika, crteža, grafika izašlo iz mene, isteklo kao krv.

Ko je najveći umetnik na svetu kome od pisaca pripada vodeća uloga u književnosti ko je izmislio komponovao najmuzikalniju simfoniju na svetu pitaju se ljudi iz dana u dan uporno jer ne nalaze odgovor na obična pitanja ko je najveći pesnik ko je najveći crtač svih vremena čiji je crtež najvredniji kome treba odati veliko priznanje da je dao najveći doprinos umetnosti i svoj život u nju pretvorio utopio se u njoj kao davljenik u nabujalaj huktavoj reci koga proglasiti da je ostavio najveći uticaj najjasniji trag na buduće događaje otvorio oči i uši i usta sveta što nadolazi nepripremljen na pripovesti iz prošlosti pune nerazjašnjenih nerasvetljenih događaja nedoumica ko je izmislio novi svet drugi kosmos i postao umetnik za sva vremena sa ove i one strane stvarnosti prividne stvarnosti sveta umetnosti parastvarnosti ko

Početak juna sam provodio u grčkom letovalištu Stavrosu, na Halkidikiju. Nedaleko od Stagire rodnog sela filozofa Aristotela. I Aristotel je pre više od dva milenijuma bio na stavroskim plažama, u ovoj vadašnoj banji. Doputovao sam da napišem *Ljubavnu priču*,

kratku, o ponovnom susretu ostarele devojke iz Novog Sada kojoj je prva ljubav bio ocvali momak, veći mladoženja iz sela Pavliša kod Vršca. Sa njom sam se sreo u Novom Sadu. Ispričevala je svoj doživljaj, a ljubavnika iako sam došao do zgrade u kojoj je stanovao nisam video. Susedi su rekli da često putuje. U stanu je vikendom. Ona je rekla da se ne viđaju u svom gradu, nego baš u Stavrosu u junu. Hteo sam da napišem priču. A Robert Hamerštil je u to vreme imao izložbu slika i crteža sa logorskom tematikom u nemačkom gradu Erlangenu, na poziv gradske uprave i Štefana Barta. Bart je rođen u Futogu kod Novog Sada. Iselio se u Nemačku. Decenijama sa porodicom živi u Erlangenu. Upoznao se sa Hamerštilom kada je slikar boravio u Novom Sadu i u Muzeju Vojvodine imao retrospektivnu izložbu. Štefan je od umetnika dobio katalog *Robert Hammerstiel Monographie* u kojem su i crteži iz Šubertciklusa i umetnikov zapis o muzičaru. I Hamerštilovi radovi iz svih njegovih faza. Među njima i oni sa temom logora i stradanja u lagerima. I grafika *Jeden mütter ist eine Madonna* (Svaka mati je Bogorodica) otisnuta u Potčahu hiljadu devetsto osamdeset sedme godine. Na njoj je povijena žena, senka ili silueta, u crnini. Okružuju je tri uniformisana čoveka sa šlemovima. Uperili su puščane cevi u nju visoku, skupljenih ruku, slomljenih krila. Neka dela iz te monografije bila su izložena u erlangenskoj galeriji. Uvodno slovo je držao Štefan Bart.

Stavros se smatra botaničkom baštom. U njegovim vrtovima, parkovima i na ulici među mediteranskim biljem zasađeni su hrast, kesten, bagrem, lipa, magriva, platan, kiparis, jela, tisa, rastu šljiva,

trešnja, višnja, dunja, mušmula, rogač, malina, borovnica, badem, vinova loza kao i u Vršcu. Masline, narandže, manadarine, limun, urma, datula, kokosov orah i drugo južno voće, i sredozemno bilje palma, oleandar. More je kristalno čisto, kao biser, čuo sam u beogradskoj turističkoj agenciji „Lui“ u Brankovoj ulici. Lipa je opojno mirisala kao u Vršcu.

Na plažu blizu vile Petros, u čijem studiju smo supruga i ja boravili dve nedelje, odlazio sam ujutro u osam sati, sam. Bio sam među prvim kupačima. Voda je bila hladna. Žene se ne usuđuju da uđu u more. Jedna se stresa od jeze dok stoji u plicaku, u vodi do kolena. Izdiže jednu nogu pa drugu, polako da ne padne. Kukovi su joj široki, stomak kao na Renoarovim slikama povelik i rumen, grudi nabubrele, kipte kao naraslo testo u korpama kupaćeg kostima. Bela svi-lena koža. Šake provlači kroz vodu. Povlači se prema peščanoj obali leđima okrenuta pučini. U vodi sam do vrata i posmatram krupnu ženu, netremice. Uočavam svaki bleđi ljubičasti cvet na njenom dvodelnom kostimu i žilice na butinama i žilave vene na listovima, pod kolenima, kada je izašla iz mora ravnog kao staklo. Ispružio sam noge i piljim u ženu. Iza mojih leđa doplivaao je muškarac, verovatno muž punačke žene. Kao Posejdon kome nedostaje trozubac pita me srdito što sam se zagledao u njegovu suprugu. Kao da nema nijedne druge ženske osobe na plaži. Što je tako uporno posmatram. Kao neki manijak.

Kažem, ne vidim ja nju, ko zna šta ja vidim i da li je siguran da je ona u mom vidokrugu, da baš nju gledam. Nakratko sam zagnjurio glavu.

Previše upadljivo gledate, kazao je, to nije pristojno. I ne pristaje vama. Delujete kao pristojan čovek. Još uvek je duvao od besa.

Ako baš hoćete da znate, govorim sa vodom do brade, posmatram terasu vile u kojoj je moja žena i očekujem da se svakog trena pojavi na terasi, da joj mahnem rukom. Pozvaću je na plažu jer mi ne prija samoća.

Vidim, vidim, mrmlja proćelavi. Vidim, vidim. Trlja se po maljavim prsima. Frkće od morske vode koju izbacuje iz nozdrva. Šmrkće i kašlje. Vidim da je gledate. Mogao je mirne duše dodati, i imate šta da vidite.

Krupna, široka žena, nalik namreškanoj lađi, smešila se prohladnoj vodi i sela na asuru. Skupila je noge. Zavalila se na sitan pesak ulegnut pod asurom. Nije obraćala pažnju na dvojicu muškaraca koji su vodili besmisleni pomorski dijalog, samo da im prođe vreme.

Zatim sam rekao da razmišljam o romanu, o priči koju ću da napišem, o logorima. Razmišljam o tome u grčkom moru, Egejskom. A lageri, tema romana, nalazili su se daleko na severu, u bivšoj Jugoslaviji, čak se i ne zna tačno gde su bili podignuti. U logorima nije bilo mora, plaže, sitnog peska, ugrejanog šljunka, vrućine i suncobrana.

Tip je rekao, a ja mislio da zurite u moju ženu, da će vam ispasti oči. Iskolačili ste ih, možete da zamislite kako ste izgledali. Možete da pitate moju suprugu.

Nije mi padalo na pamet da se obratim ženi koja je ravnodušno podizala gustu blajhovanu kosu sa vrata na potiljak.

Dlakavi Posejdon je izašao iz vode, stresao se i dohvatio plavi peškir od frotira. Otirao je kapi vode sa gojaznog lica. Meni se nije izlazilo iz mora. Okrenuo sam se prema pučini bez talasa. Mislio sam o Robertu Hamerštilu i erlangenskoj izložbi. Da li je slikar izložio bar jednu sliku na kojoj je u pozadini ili senci mali Miši, lajtmotiv izduženog koščatog samrtničkog lica, koštunjava tela? Dečačka silueta prelazi poput svetla pokretnog fara ili reflektora preko platna, među drugim siluetama kao u tesnacu, obasjana ili zatamnjena uljanim bojama. Osenčena.

Razmišljao sam o tome šta sada radi Robert u Erlangenu kuda je trebalo da otputuje vozom jer su radovi ranije otpremljeni transportnim vozilom. Na današnji dan se otvara njegova izložba u Nemačkoj. Sigurno je bio uznemiren i zabrinut kako će program da protekne i neće li mu posle svečanog otvaranja, na uobičajenom koktelu, biti postavljeno pitanje na koje ne može da odgovori, nesuvislo, besmisleno, kakvo mogu da mu upute kreteni umišljeni da su sveznalice. Za njih nema tajni u umetnosti. Postavljaju pitanje tako što delimično na njega odgovaraju. Postavljaju dosadna klišetirana pitanja a ne zanima ih odgovor. Strepeo je od takvih plitkoumnih nasrtljivaca. U galerijama oni su se lakonogi kretali u svim pravcima, špartali bi preko sale po dijagonali i kružili oko poslužavnika sa čašama. I oko glavnog umetnika kao kopci.

Erlangen, velika varoš na vodi kod Nirnberga, ispresecana i okružena vodom, prvi put se spominje hiljadu druge godine u povelji cara Hajnriha Drugog. Odtad teče njena milenijumska istorija. Danas ima

sto šest hiljada stanovnika i trideset tri hiljade petsto studenata. Erlangen je univerzitetski grad.

Čekao sam Snežanu da dođe na plažu i donese plastičnu bocu sa rashlađenom mineralnom vodom. Ožedneo sam. Sunce je ugrejalo pesak.

U Stavrosu nisam napisao nijednu rečenicu ljubavne priče. Pripovetku sam ostavio za Vršac i moj писаći sto koji sam pre više od tri decenije kupio od ćerke advokata Milana Mijatovića novinarkе Nade Mijatović. Priča će da me čeka iza prozora na koji rasplodna divlja magriva baca gustu senku i nad kojim je oluk u kojem vrabac Živan Života poje svoju poemu. Kroji pesmu. Proriče, ptica gatalica.

U Erlangenu je galerija Ars Pro Toto na preporuku i zalaganje Štefana Barta priredila moju izložbu. Slike i crteže, i grafike poslao sam u Nemačku kao prethodnicu, najavu a galerista je imao pet mojih monografija i upoznao se sa mojim radovima, zamolio sam ga da sačeka da dođem pa ćemo ih zajedno rasporediti u galerijskom prostoru. Uhvatiću prvi jutarnji voz za Nirnberg gde ću da presedam, a u Erlangenu će me čekati Bart sa kolima. Erlangen nije mali grad, ima više od sto hiljada žitelja i u njemu je gromada megakompanija Siemens sa dvadeset četiri hiljade zaposlenih. Štefan Bart je elektroinženjer, u penziji, i pisac. Veče pred polazak nazvao je i rekao da će galeristi i meni pomoći oko postavljanja slika po zidovima prostrane galerije u kojoj će se moji radovi osećati kao kod kuće. Izašle su iz mog ateljea i

čekaju me, tamo daleko, šaputao sam pre nego što sam usnio.

Greta me je probudila rano, i ja sam se sa otežalim koferom punim monografija taksijem dovezao do stanice, na peronu su se njihale drvene korpe sa cvećem, duvao je vetar. Kada sam stigao u Beč, na Vestbanhof, bio sam oznojen i popeo sam se u voz za Nirnberg. Kada sam ušao u kupe u kojem sam imao rezervisano sedište dočekao me je mlad nasmešen čovek, ustao je čim sam kročio u kupe vukući kofer kao crnog velikog psa, na točkićima. Ponudio mi je pomoć, uhvatio kofer i zajedno smo ga podizali na prtljažnik iznad sedišta, ja sa dve on, snažniji, s jednom rukom. Čim smo kofer stavili gore strovalio sam se na sedište i papirnom maramicom otirao znoj sa čela a on je mahnuo rukom, koju je dotad držao na koferu, i brzo, u jednom koraku, skoku, izašao iz kupea. Uputio mi je isti lukavi osmejak kojim me je dočekao, prepredenjak, pomalo nalik na Roberta fotografa. Osetio sam nelagodnost i pružio ruku do zadnjeg džepa na pantalonama u kojem uvek držim novčanik. Buđelar sa četiri stotine evra je nestao. Dobrodušni smeško me je pokrao, dok smo podizali kofer sa tri ruke on je slobodnu zavukao u moj džep. Izleteo sam iz kupea i vagona i zaustavio policajca koji je prolazio pored voza i rekao mu šta se desilo. Požalio sam mu se očajan zbog pljačke a on je odmahnuo rukom rekavši da zna ko me je pokrao, lopov sa nadimkom Nasmešeni dobro je poznat policiji, ima poveliki dosije, i dodao da se vratim u vagon pre nego što kompozicija, za koji minut, krene sa perona, da ne izgubim voz, da ne brinem, i da se ubuduće čuvam ljubaznih putnika

i budem oprezan, ne nasedam na prefrigane gestove takvih dobročinitelja. Vratio sam se u voz, znojav i zaduvan, bez para.

Na železničkoj stanici u Erlangenu čekao me je Štefan Bart. Tek u Štefanovim kolima sam odahnuo i pribrao se .

Vozio me je po gradu i pričao o Erlangenu u koji je došao po diplomiranju u Darmštat. Moj prvi zavičaj je banatski Vršac, a njegov bački Futog kod Novog Sada, oba u Vojvodini o kojoj razmišljamo dok slikamo i pišemo, rekao je a ja sam se saglasio. Dok smo se vozili do galerije kazao je da je zavoleo ovaj studentski grad koji reka Regnic deli na severni deo gde se u nju uliva rečica Švabah i južni gde joj je pritoka rečica Aurah, a zapadno od varoši prokopan je kanal Majna – Dunav. Varoš na vodi prvi put se spominje hiljadu druge godine. Hiljadugodišnja istorija Erlangena, o kojoj je objavljeno mnogo knjiga i monografija, ušla mu je u misli i prirasla za srce kao rodni Futog. Prolazimo pored fontane Paulibrunen čiju je izgradnju sponzoriseo trgovački bračni par pod uslovom da tekuća sveža voda stalno bude dostupna žiteljima Erlangena. Nova moderna Gradska kuća, neimarsko čudo nalik ukotvljenom ili porinutom prekookeanskom brodu. I Hugenotska crkva. O spomenicima, obeležju prohujalih vekova koje je vreme donelo u sadašnjost, pred naše oči, govori Futožanin Barth meni Vrščaninu Hammerstielu, na nemačkom i pomalo na srpskom jeziku koji kao potomci Kraljevine Jugoslavije nismo zaboravili.

U galeriji postavljamo svaku uramljenu sliku i zastakljeni crtež i grafiku na pravo mesto, po redu koji

nisam smislio nego sam sanjao taj raspored, po buđenju, iscrtao na hartiji, plan iz snoviđenja, pa i moji radovi su jednim svojim krakom, patrljkom u svetu koji ne uspevamo da dodirnemo mada se naprežemo, sneni i uspavani, da ga dohvatimo, dotaknemo, možemo samo da ga gledamo i nemoćno pokušavamo da telo svoje do njega dovedemo, dovučemo kao do daleke planine što se smanjuje kako joj se približavamo, nestvarna, paperjasta, a jedino možemo da postanemo nestvarni kao i taj svet, sa druge strane naših misli. Gledam se sa figurama i siluetama, tu je negde i mali Miši, još uvek trinaestogodišnjak, večiti tanki bleđi dečak, pokriven senkom ili ona, senka-sen, u pozadini kompozicije jeste on omršaveo, izgubljen u perspektivi slike, prozračan duh, vijori kao ton Franca Šuberta. Štefan je rekao da u kući ima disk sa Šubertovim kompozicijama i da ćemo ih slušati, ako budem želeo i ne budem premoren, i on voli Francovu muziku, rekao sam da ćemo slušati Francovu muziku, Francovu, kao da smo genije i ja zajedno odrasli u Aleksinoj ulici, poslušaćemo Francovu simfoniju *Nedovršenu*. Franc.

Da li i siluete, naslikane poput velikih rastočenih kapi u boji, vide mene, prepoznaju li svoga tvorca, pitao sam se dok sam se posle jezgrovitog i nadahnutog uvodnog govora Štefana Barta, kojim je izložba otvorena, kretao polako, zamišljeno, ispred radova kao da nisam njihov autor, kao da ih prvi put vidim, suočavam se sa nezgrapnim figurama pokušavajući da se prisetim časova kada sam ih u belom mantilu kao bolnički klinički neuropsihijatar ili hospitalizovan bolesnik malao, crtao u svom ateljeu niskog stropa, u

varljivoj nadi da me nikada neće napustiti ni izaći iz prenatrpane radionice, i saća moga pčelinjaka, moje senke. Svaka jeste moj odraz, ogledalo mojih misli i fantazije, i realnih događaja što su me gušili, sećanja na njih su me potresla i u Erlangenu, bio sam deo mojih bića u batrgajućem pokretu koji sam samo ja video a drugi naslutili. Kada bih se približio slikama senke su se uvećavale i dobijale tamniju nijansu, ili mi se zbog premora i jutarnje ponižavajuće pohare pre polaska voza za Nirnberg to pričinjavalo, mrak mi se spuštao na oči, vid mi se gubio, ispod naočara pod očima izbijale su kiselkaste graške znoja. To me je razdraživalo i jedva sam čekao da se posluži piće, završe koktel i neobavezni razgovori, i sa Štefanom odem njegovoj kući da slušamo melanholičnog, tužnog usamljenika Franca Šuberta.

Jedan čovek mi je ubrzano prišao i gestikulirajući rukama kao da crta izgovorene reči, pojačava grlen piskav glas, kazao mi pošto sam rođen u Vršcu da ima dobrog prijatelja, Srbina iz Vršca, sa kojim radi u Ludvigshafenu, supruga mu je Nemica Edit a njihova ćerka udata za Nemca i pre udaje je uzela nemačko državljanstvo, a on, Aleksandar, iako su i dva unuka Nemci ne želi da se liši jugoslovenskog pasoša, odnosno srpskog nekada crvenog a sada plavog. Vратиće se u zavičaj da tamo bude sahranjen, stalno je govorio o svom pogrebu kao da je mrtav ili u najmanju ruku ne želi više da živi. Pobojavao sam se da taj Aca, spominjao ga je i tim imenom, nije šinter, Strvoder koji je jadnog nevinog fotografa mučki ubio na Šinteraju. Među likovima, zalelujanim, zanešenim, iskošenim, izvitoperenim na platnima, drvenim pločama bio

je i fotograf, siguran sam, nedaleko od mog Mihaela koga je u Vršcu fotografisao, za porodični album koji je nestao, ostavljen na milost i nemilost novim stanarima kada su Vajfertovi napustili kuću i zaobilaznim putem otišli u ništavilo, onaj smeško iz voza rekao bi „otperjali“. Klimnuo sam glavom neznancu i prišao Štefanu Bartu i njegovoj Hildegard koji su stajali po strani. Galerista, zajapuren, sa podignutim rukama i šakama u visini lica, dvema starijim ženama pod šeširima širokog oboda, sličnih onome od kojeg se Kremerneni nije odvajala, govorio je o slici pred kojom su se nalazili, i smešio se, a one, nakarminisanih usana i narumenjenih ocvalih upalih obraza, pažljivo su ga slušale i klimale šeširima držeći se pod ruku. One će kupiti tu sliku bio sam siguran, na njoj je bila uspravna tamnoplava gromada-senka Angele Kremer sa šeširom bečke modiskinje, što se i dogodilo jer starice su bile kolekcionarke i umetnice koje su slikale žene i muškarce sa šeširima.

Čovek iz Ludvigshafena sa očima smeška lopova išao je za mnom, pratio me, da bi mi i dalje govorio o zemljaku koji je u Nemačkoj decenijama živeo a nije hteo nemačko državljanstvo. Imao je strasnu želju da svoje kosti ostavi na vršačkom groblju, u Vršcu poznom po tome što je groblja selio s jednog kraja na drugi, i brisao ih sa mape grada. Dovoljno je bilo uporediti karte varoši iz prošlih vekova i sadašnje. I ulice su menjale imena kada bi u njih došli novi žitelji, doseljenici sa uspomenama iz starog zavičaja, i da sam imao uticaja Altštrase bih preimenovao u Aleksinu ulicu, da me podseća na severni Vršac i srpski kraj što se prostirao do Balate i Jezera. Tamo negde, zaraslo u

korov, bilo je stočno i pasje groblje Šinteraj na kojem je bilo, govorilo se i pisalo, tušta i tma zametnutih masovnih grobnica u kojima su bez ikakvog obreda i reči opraštanja pokopani likvidirani ljudi, meštani varoši i okolnih naselja koji su tamo odvoženi i streljani.

Jedva sam dočekaao, pospan, da Štefan kaže da je vreme da napustimo galeriju i krenemo kući, na Šuberta, i dok su u domu Bartovih šumeli utišani tonovi *Nedovršene* utonuo sam u san, a izložba, zalelujana i pod zamagljenom koprenom, ostala je u polutama, izvitoperena.

Drvo života (Der Baum des Lebens) zajednička je knjiga velikog formata dvojice autora, slikara Roberta Hamerštila sa reprodukcijama njegovih drvoreza i teologa Jozefa Šultesa s tekstom inspirisanim starim i novim zavetom. Dvanaest grafika i dvanaest meditacija na biblijske teme u kojima se spominje drvo preklapaju se kao dva dlana. Reči o drvetu i njegova slika na kojoj drvo nema senku. Umesto njene elipse pod drvetom su ljudi i životinje što pod njegovom krošnjom žive, šire priču o životu i smrti, i stradaju. Ili je dan kada su grafike rezane bio oblačan, bez tračka sunčevih zraka pa su se tamne senketine izgubile u niskim oblacima na sredokraći između dobrodušnog neba-dobrotvora i plodne smerne zemlje na kojoj su zasađeni šume, voćnjaci, parkovi i ponegde usamljeno drvo sa svojom biblijskom pričom. Pripoveda je zalutalim ljudima koji sedaju u podnožje stabla da

predahnu uzalud očekujući da će ih senka pokriti i zaštititi od toplog vazduha i zmija i ptica i insekata što podmuklo vrebaju iz guste krošnje.

U desetoj meditaciji *Sturm bricht los* oluja čupa drvo iz korena i baca ga na čoveka, crno-belu figuru. U očajanju i panici podiže ruke iznad glave da se zaštititi od čemernog crnog nebeskog dara koji nešto donosi, nevidljivo. Pretnja, opomena. Izrezbareni lik štiti se od srušenog drveta, brani se od njegove razjarene krošnje.

Pitao sam Roberta o *Drvetu života*, štampanom hiljadu devetsto osamdeset treće godine kod bečkog Herolda. Jevanđenje po Mateju (gl. 24, 31–42) tema je i povod nastanka, rekao bih rađanja desetog drvoreza u dvobojnoj monografiji. Dva drveta povijenih iskošenih stabala i žila iščupanih iz narasle, trudne, trbušaste, naborane napukle zemlje pod udarom orkana. Jedno sa velikom teškom krunom a drugo bez lišća, očerupano. I dva čoveka, jedan na nogama, drugi opružen na zemlji. Između njih nema dodira ni dijaloga. Raspad, pitao sam umetnika. Mojim pitanjem naš nezapočeti razgovor se završio.

Znam, drvo je za ljude uvek bilo veliko iskušenje, za mene je mala drvena ploča izazov i kada dletom po njoj dubim ulazim u drvo i sam postupno postajem drvo, pretvaram se u biljku. Prvo prsti prodiru u drvena vlakna, cela ruka pa ona počinju da gutaju moje telo nadnešeno nad rapavom tablom na kojoj se igram. Jedan moj prijatelj, pesnik, teško bolestan na

pitanje kako mu je odgovarao je „umirem kao drvo, stojeći“. Izdelao sam ciklus drvoreza sa temama starog i novog zaveta hiljadu devetsto sedamdeset druge godine. Biblija je, uvek, bila moja prva knjiga-vodilja, pored ilustrovanih bajki koje su priredila braća Grim. Grimove skaske je bila prva knjiga koju sam ukrao iz svoje kuće, krišom sam je uzeo sa patosa mada je mati rekla da ponesem samo nužne stvari, hranu i odeću, kada su nas uniformisani izbacivali iz doma kao stari nameštaj, kofere, kao vreće. Knjižica je bila sakrivena u džepu, zaštićena kao drago biće. Biblija je putokaz, odgonetka svih nedoumica, rešenje životnih problema, pitanja na koja čovek ne ume pravilno da odgovori, verovao sam u znanje i iskustvo svih ljudi što su vekovima tvorili Sveto pismo.

Grimove bajke sam čitao i gledao pre Svetog pisma čije sam upečatljive delove, koje sam znao napamet, i oslikao u drvetu, simbolu rađanja i umiranja, nevinosti i grešnosti. Stari i novi zavet su ušli u moj život, u moju umetnost. Na drvorezima su motivi iz Biblije, moja mala skromna biblija, bez trunke gordosti i oholosti. Čuvam je. Teologa Jozefa Šultesa upoznao sam u Beču, mlađi je od mene trinaest godina, i ne libeći se rekao mi je da se divi mojim drvorezima na biblijske teme, da je video izložbu mojih grafika. Drvo je simbol života i stvaranja, stvaralaštva, a jasan primer jesu moji duborezi, kazao je. Predložio mi je, bez suvišnog okolišanja, da na njegove meditacije koje piše inspirisan starim i novim zavetom izdelam drvoreze i objavimo koautorsku monografiju o drvetu života kod izdavača Herolda. Jozef je imao prodoran sugestivan pogled, tako da se nisam opirao

datom predlogu i sam zanesen, opčinjen, opsenjen biblijskim prepotopskim, večnim temama koje ljudi danas, u brzom životu, lako zaboravljaju, prenebregavaju mada im one, stravične, strahotne, užasne, nelepe, dahću za vratom. Bauci, opsene.

Tako je nastala ilustrovanja knjiga *Der Baum des Lebens*.

Drvo je misao drvce je izazov drvo je kao u Bibliji iskušenje popeti se uz stablo do njegove krune jeste podvig za ljudsko biće – kazivao je pevušeci vrabac Živan Života – za nas ptice jeste igra šala dovoljno je uzleteti podići se iznad senke i lako je vrapcu da uzmakne polesti unazad zaleprša krilima ako među lišćem razlistalim granama samo uoči senku zmije uvijenu oko grane veliko drvo je knjiga biblioteka je stablo krošnja knjiga u kojima je pisano o drvetu života i drvetu smrti od drveta je hartija koja je sa knjigama ušla u biblioteke drvo sa knjigama je položeno u policama biblioteka na drvetu raste lišće rastu grane rastu ptice vezane za glavnu žilu biljke na granama drveta stanujem u krošnji drveta pevam i pišem knjige puštam žilu

Švebiš Gmind je stari nemački grad srebra i zlata u Baden Virtembergu, pedeset kilometara istočno od Štutgarta. Stara rudarska varoš je okružena plavima mokrim bregovima. Njeno jezgro čuvaju kule podignute u četrnaestom veku, hiljadu trista pedesete go-

dine, i u petnaestom stoleću. Kule – čuvari, tornjevi na izdisaju su iako se stari spomenici s vremena na vreme obnavljaju, vrše se nužne popravke. Renoviraju se da se ne bi raspale i pretvorile u prašinu. A ipak umiru, iznutra trule i šuplje. U Finfknopfturmu, kuli sa pet glava, petoglavoj aždaji, ima stanara, pretpostavljam jer uveče kada prolazim pored nje u malim prozorima na njenom vrhu vidim žuto svetlo. Ili tamo obitavaju duhovi. Pretvaraju se da su ljudi, skitnice koje su se tamo poput ptica ugnezdale. Kao lešinari u visokom skrovištu. Gerhard Šur mi je pokazao tu kulu između četiri ulice, dve glavne i dve sporedne, vrte se oko nje poput vira da se ne zna koji se sokak u koji uliva, četiri spojena suda. Pred kulom je raspeće a u njoj vlada tišina. Gerhard je rekao da u njoj niko ne stanuje. Poslednji stanari su se iz nje iselili pre više vekova kada su u gradu sazidane velike čvrste zgrade za stanovanje. I niko, osim kada se vrše popravke i danju kada se obilazi istorijsko zdanje, tamo ne ulazi. O kuli se raspliću legende.

Fotografisao sam kulu i raspeće pred njom kad se iz nje pojavio visok pogrbljen bradati čovek sa crnim šeširom, tamnim naočarima za sunce u do grla zakopčanom crnom mantilu mada je bio kraj toplog juna. Na ulici je bila toplo. Nosio sam košulju kratkih rukava. Čovek je brzo prominiuo pored mene kao da je senka, ili je on mene s aparatom u podignutim rukama smatrao senketinom. Video je u meni dosadnog radoznalca, turistu, kakvih je na sreću žitelja Gminda bilo malo, nedovoljno da u gradić unesu nespokojstvo. Bio sam stranac mada me je Gerhard upoznao sa nekim Gmindanima, koji su se blago začudili kada

su čuli da sam pisac. Književnici retko dolaze u zlatnu, zlaćanu, pozlaćenu varoš. Da, on je pisac, šriftštelner, i napisao je roman *Gost, Der Gast* o našoj varoši, starom gradu srebra i zlata, sa mrtvim rudnicima na kojima je grad, kao na zapuštenom groblju, podignut. A na peronu železničke stanice pored imena grada ostale su dve reči: zlata i srebra (gold und silber). To je naš znak, deo grba kao i jednorog koji leti između tornjeva i crkava u jezgru Švebiš Gminda.

Fotografiju Finfknopfturma sam uramio. Držim je na pisaćem stolu. Ona je mala relikvija. Da sam napustio Vršac Švebiš Gmind bi bio moj drugi zavičaj. Da sam prognan iz prvog. Uvek mi je fotos pred očima dok sedim za stolom. Ponekad napišem kratku prozu, zapis, medaljon ili mali putopis, o Gmindu. Spominjem ga i sada dok pišem roman o Robertu Hamerštilu koji je samo jedanput, možda samo dan i noć, bio u njemu. Samo da ga vidi i šake umoči u fontanu Marienbrunen na Marktplacu. Da ga pogleda očima slikara. I uporedi ga sa Vrščem što sam i ja radio pišući paralelno o dve varoši.

Zamolio sam jednog prolaznika da me snimi ispred Johaniskirhe. On je bio ljubazan i ispunio je moju želju. U crkvi sam fotografisao kamene spomenike, lapidarijum od dva niza sučeljenih kipova, skulptura, okamenjenih ljudi koji su bili slepi i gluvi, kao stena, samo su nalikovali ljudskim bićima, ličili na svoje modele. U crkvi smo bili sami, oni i ja. Nije bilo zvukova, ni sa ulice nisu dopirali šumovi kroz debele zidove. Oni, hladni, mirovali su u senci a ja sam se po njoj kretao, dok se prelamala preko mene.

Gerhard me je čekao u bašti kafea „Margrit“ na Johanisplacu, trgu pored crkve. Trg crkveni dvor. Dvorište u kojem smo sedeli na belim stolicama.

Prošao sam kroz centar Švebiš Gminda sa Gerhardom Šurom koji me je sačekao na železničkoj stanici i preko rečice Rems i Jozefovog potoka, kroz Ledergase, odveo do centra. Zaustavili smo se pred kulom sa pet tornjeva, Finfknopfturmom, nalik zašiljenim glavama. Pred kulom, opasanom potkresanim šimšiom, bilo je postavljeno raspeće sa suvim cvećem, krst što je obeležavao sveto mesto isprečio se između nas i starog zdanja koje je Gerhard fotografisao žmireći na levo oko i govoreći da u starom zdanju stanuju samo duhovi, gluvare, a i oni ne mogu da izdrže stalno u njemu nego povremeno u ljudskom obliku izlaze crni, da predahnu od teškog, zagušljivog ustajalog vazduha i smrada što izbija iz močvarnog tla na kojem je sazidano. Sa foto-aparatom na licu, na očima primakao se raspeću kao da će se uneti u njega ili kleknuti pred njim i poljubiti ga, pobožno, sa strahopoštovanjem, bojažljivo. Ja sam brzo ckicirao kulu i krst i zamolio Gerharda da mi u Beč pošalje fotografije kada razvije film. Prošli smo i pored Bogorodičine fontane na glavnom trgu u koju sam umočio šake, do Johaniskirche i kafea „Margrit“ na trgu pored crkve odakle se pružao lep pogled. Zavalili smo se u stolice, u gradu zlata i srebra, zatrpanih rudnika, varoši u koju je Gerhard Šur došao iz banatske Hajdučice, sela kod Plandišta, u kojoj je rođen i odakle se kao

petogodišnjak sa roditeljima i dva brata i mnogim vojvođanskim Nemcima iselio u Zapadnu Nemačku.

U Potčahu sam po brzopoteznoj skici grafitnom olovkom nacrtao Finfknopfturm i Marienbrunen, uokvirio ih u drvene ramove i postavio na stolu na kojem sam pisao i za kojim sam čitao knjige. Nikada više nisam bio u Švebiš Gmindu. Od njega su mi ostali samo dva uramljena crteža i Gerhardove fotografije zlatnog grada koje mi je poslao preporučenom poštom ubrzo po mom povratku u Austriju. A mogao sam, da sam imao više vremena na raspolaganju i u gradiću proveo bar jednu sedmicu, da iscrtam ceo ciklus, mapu, od njegovih živih veduta, urbanih prizora, varoških predela, kao muzika skladno zakrivljenih ulica, slepih sokačeta, crkava, kula-stražara, zamkova po okolnim bregovima.

Pitao sam prijatelje da li se sećaju Borisa Radaka, Vrščanina, džez baletana koji se pojavljivao u subotnjim večernjim muzičkim emisijama jugoslovenske televizije. Partnerka u igri bila je plesačica, džez balerina Ljiljana Dulović. Mišićavih listova i jakih, čvrstih zglobova. Čuli su za njega, ali se ne sećaju televizijskih emisija od pre pola veka. Nisu ga videli u Vršcu. Boris je na sebi uvek imao crnu rolku pripijenu uz telo. Sećam ga se kako šezdeset i neke godine, oboleo od podmukle bolesti koja je bila u poodmakloj neizlečivoj fazi, nalakćen jednom rukom stoji za šankom u klupskoj kafani Fudbalskog društva „Vršac“. Drugom rukom drži čašu crvenog vina u visini usta. Ivicu čaše do-

tiče bradom. Nosi zasenčene tamne naočari s debelim staklima kao da mu jako svetlo smeta. Previše ga draži. Govori kao kroz dugme prozuklo, i kašlje. Vinom ispi-
ra grlo, ali glas mu je ipak prignječen, šištav.

Nije hteo da sedne na barsku stolicu. Samo ju je nogom polako, kao u baletskoj igri, odgurao od sebe. Niko nije hteo da sedne na nju dok je oboleli baletan, sa zavojem oko vrata, pio vino iščekujući da se on, televizijska zvezda, postavi na njoj i u ogledalu iza šanka išaranog muvljim ispljuvcima posmatra svoje mutno lice i nejasne, zamagljene kafanske stolove iza svojih leđa. Vidi i goste što pognuti sede za njima i čavrljaju, kao vrapci. Zaobilazili su barsku stolicu kada su ušli u kafanu.

Na dve varijacije svoje slike – ulje na platnu – sa dva naslova, *Kafe u Njujorku* i *Kafe na Menhetnu*, Robert Hamerštil, ili njegov dvojnjak, sedi za šankom sa desnom šakom na njemu. U crnom je mantilu sa crnim šeširom širokog oboda na glavi, ili je to Kremnereni maskirana u muškarca na barskoj stolici sa velikim stopalima na šipki u dnu šanka iza kojeg je povijena bela silueta barmena. I žuto ogledalo u kojem se figura sa šeširom ogleda i vidi, valjda, davno nestalu osobu. Izvijorila se kao duh-jedro iz posrebrene pravougaone bleštave staklene ploče i dopuzala do šanka.

Hamerštil je u Americi, Njujorku, bio četiri puta kao gost Aleksandera Lermiera i Edvarda Grinvalda. U kafe gde ga je na barskoj stolici fotografisao zemljak, američki Namac Edvard Grinvald svratio je samo jednom. Robert je nevešt看im potezima dvanaestogodišnjaka naslikao tri uljane slike sa tim prizo-

rom, senkom na visokoj barskoj stolici i ogledalom u kojem se američka kafana ogledala. Ličio je na utvaru sa šeširovom velikog oboda leđima okrenutu celom svetu od kojeg želi da se odlepi. Da stvori, izmisli svoj sveti krug, drugačiji, po cenu da bude naopak i nevoljen. Da po njemu ledbi i uzleće, kao nevidljivi duh. Sedi leđima okrenut Ediju Grinvaldu. Da je umesto umetničke slike dokumentarna fotografija, u pozadini snimka video bi se i odraz fotografa Grinvalda sa foto-aparatom u ruci i bljesak blica, kao u izlogu. Utvara drži pesnice na šanku, glača ga dok čeka kafu od sporog barmena, udvojene siluete bele poput sablasti. U kafeu na Menhetnu, u Njujorku, avet i sablast, dva duha koja se ne razumeju, gledaju se i ništa ne vide. Ne prepoznaju se. Na slici Hamerštilovoj čija je reprodukcija u boji na naslovnoj strani korica luksuznog bogato ilustrovanog kataloga štampanog povodom njegove izložbe u bečkom Muzeju Leopold od 23. februara do 24. aprila dve hiljade šeste godine.

Na zadnjoj strani korica monografije je kvadrat-slika *Die Nachricht am Fenster*, ulje na platnu slikano, temeljno, od 1984. do 1988, četiri godine. Naslikane su četiri senke-figure-siluete. Original je u privatnoj kolekciji. Na njoj figure žene i dečaka okrenute su prozoru prema kojem se sa svojim senkama približavaju i mlataraju rukama. U prozoru je crna mačka kroz okno zagledana u osobu, verovatno ženskog roda, na koju frkće i od koje se vidi samo pola samrtnički bledog lica i zaplavljeno oko. Crninom joj je obavijena glava i telo. U okviru prozora podeljenog na četiri okna kao plima širi se tamnoplava noć. Dečak sa ispruženom rukom pokušava da uhvati mačku

i skine je sa prozora, pred crnom sablasnom prilikom stopljenom sa tamom s one strane stakla.

Da se Boris Radak zatekao u kafeu na Menhetnu, ili na Hamerštilovoj slici *Kafe u Njujorku*, stajao bi pored šanka, nalakćen na njega, i nogom odgurnuo barsku stolicu, kao da je u rodnoj lepoj varoši Vršcu, na drugom kraju sveta, i strpljivo čekao čašu crvenog vina od spore bele sablasti.

Njujork, velegrad sa svetlima dnevnim i noćnim očarao me je, zaslepio, da sam obnevideo kada sam se prvi put pojavio na Petoj aveniji gde me je doveo moj dragi Vrščanin Edi Grinvald čija je rodna kuća u Herengase, danas je to Sterijina ulica, u kojoj sam kao dete bio i koja je u nemačkom varoškom delu, i dok smo sedeli u kafeu na Menhetnu, tako se i zvao "Kafe na Menhetnu" kao da je lociran u Parizu ili Beču, pričao mi je kako se u Vršcu Gospodskom ulicom spuštao u centar grada do Gradske kuće oko koje su kružili crni fijakeri kao oni što danas u Beču prave krugove oko Štefansdoma i Hofburga, krstare po prvom becirku kao zanjihane lađe ili crne fotelje što vuku odrtaveli zasopljeni izmršaveli konji-kosturi, njih bi najupečatljivije naslikao Egon Šile jer su iz njegovog vremena zabasali u poslednje godine drugog milenijuma, Ed je govorio, nekoliko puta ponovio, da je kao dete go-reo od želje da se fijakerom provoza od svoje kuće do kolodvora, pored Jevrejskog groblja na padini ponad rečice Mesić na periferiji naše varoši, odakle se jasno vidi nazubljena Kula, da se vozi do železničke stani-

ce sa žutom fasadnom opekom, ukrca se u voz kao u parobrod, voz je vukla parna lokomotiva, i otputuje u daleki Beograd i Beč na drugom kraju sveta, i ta njegova želja se ostvarila i dolutao je Ameriku, Njujork, odveo me je do kafea, posadio na stolicu kao igračku ili lutku ili dete i rekao mi je da gledam u ogledalo iza šanka, da pažljivo posmatram i to upamtim jer sam na drugom kontinentu, daleko od Potčaha i Evrope, na drugom kraju sveta, drugoj polovini naše planete, sa crnim šešikom koji nisam skidao sa glave ni dok sam sedeo za šankom sa šakama na njemu a Edi me fotografisao, blic je sevnuo nekoliko puta, Grinvald se približavao nizu stolica sa crvenim okruglim sedištima kao gnezdima ispred bara pa se odmicao i kroz foto-aparat me posmatrao i slikao i govorio, sada si pravi Amerikanac, nizašta ne haješ, ne brineš se, opušten si, ne skidaš šešir kao kauboj na Divljem zapadu, ravnodušan si i hladnokrvan dok piješ toplu kafu, flegma si, dragi moj Roberte, ovo ti je Amerika a ne naš skrajnuti malecni prašnjavi Vršac u kojem životare prašinari, muve i komarci, kao i žabokrečina u močvari, zar ne, dragi moj Roberte, Vršac je glava čiode u poređenu sa megalopolisom Njujorkom, ne može ni da stane pored njega, potonuo bi i utopio se u ovom nepreglednom moru, okeanu, na šta sam se ja polako okrenuo na okretnom plišanom sedištu koje je više pristajalo prostitutkama nabujalim u tesnim suknjama, razbokorenim u kratkim šortsevima nego običnim gostima i turistima i pogledao ispod oka svog prijatelja, a on je malo ustuknuo jer je video da sam se narogušio, da stišćem usne i spremam se da kažem nešto važno, pa sam kroz stisnute zube procedio da

je za mene Vršac najveći grad, najznamenitije naselje jer je u pradavna vremena njegov gornji grad od kojeg je ostala samo velika odbrambena Kula, osmatračnica, bio na obali Panonskog mora i velika luka na tlu Evrope pre no što se more isušilo i upila ga zemlja, kakav Njujork, kazao sam, siktao sam, kakav Njujork, šta Njujork, Vršac je za mene glavni grad na svetu mada ni ovaj američki megalopolis nije loš i ružan, nije neinteresantan, ne može se reći da turistima nije zanimljiv jer je mnogo filmova o njemu i po njegovim ulicama snimljeno i prikazano u bioskopima širom sveta, pa i u Vršcu dok se Edvard nije pod prinudom otisnuo u daleki svet, preko Bare, kako smo govorili, u obećanu zemlju, prebogatu Ameriku, da nađe smisao svog života i ispuni detinji san o vožnji fijakerom krivudavim ulicama, kratkim zavojitim sokacima, do stanice, do vozova, a i u Njujorku je obožavao da se vozi podzemnom železnicom koja je premrežila ceo velegrad, ali nije bilo fijakera, rekao sam mu, kojih je doskora bilo u Vršcu a još ih ima u Beču gde su turistička senzacija i mogao je, a i jeste kada je došao Beč, pre nego što se preko Beograda uputio u Vršac, na Heldenplacu ušao u fijaker, kojim je kočijašio fijakerista sa bakenbardima kao Franc Jozef Prvi, da se provoza, kao dete, o čemu je u starom, istorijskom Vršcu sanjario, i za mene je naša varoš važnija pa i nama potrebnija od Beča, Pariza i Njujorka jer smo u njoj rođeni i prvi put ugledali svet i progovorili pošto smo čuli prve reči na više jezika kojima se u Vršcu govorilo, uostalom kao i Njujorku, pa i Amerikanci, rekao sam, po uzoru na Vrščane razgovaraju na mnogo jezika, kao u Vavilonskoj kuli, i naš Vršac je bio i

ostao novi Vavilon, sa raznim jezicima koji su doletali sa svih strana sveta kao ptice selice da u lepoj varoši sviju gnezdo i tu ostanu sa svojom bojom i zvukom, i zato nemoj da mi pridikuješ da je Veršec ništavan u odnosu na ovaj tvoj noje Njujork jer on ima i te kako veliki značaj u svetu, i sam znaš ko je sve u njemu rođen i tamo živeo, prošao kroz njega zadržavši se u nekom od hotela samo nekoliko dana dovoljno da oseti miris varoši i zarazi se njome, progleda i vidi sasvim drugačiji svet od onog odakle je doputovao, da shvati da je Vršac suština i srž planete Zemlje, da se iz njega razgranava sve čudesno, u njemu je na tajnom nepristupačnom mestu zakopana kristalna kugla, na šta me je Edi nemo gledao i samo klimao glavom, izbuljio oči, zbog čega je počela da me grize savest pa sam dodao, smireno i otežući slogove, da i Njujork nije tako loš i u njemu, toj džungli na asfaltu, može lepo i skladno da se živi.

Skicirao sam kafe na Menhetnu sa rumenim barskim stolicama i po povratku u Potčah, čim sam ušao u atelje, počeo prema skicama i Edvardovim fotografijama koje sam poneo iz Njujorka da slikam, istog dana, tri slike njujorške gostionice, naslikao sam ih sa svetiljkama, upaljenim pošto je u kafeu danju kao da je izolovan od uličnog sveta vladalo pritajeno polumračje, pričvršćenim za tavanicu, plafonjerkama, sa kojih se razliva žuta svetlost pa je duguljasto ogledalo iza šanka na jednoj slici žuto, na drugoj jarkožuto a na trećoj prigušeno oker, kao da snimici nisu nastali u isto vreme i u istom lokaluu, a dok sam na listovima bloka brzim potezima crtao skice za buduće slike, obratio mi se čovek u raskopčanom tamnosivom

mantilu i crnom maramom vezanom oko vrata dok je stajao za uglačanim šankom, nešto mi je govorio i čašu sa crvenim vinom držao u visini usta kao da se istovremeno obraća i meni i njoj, mrmljao je i zamrsio reči od kojih sam razumeo samo dve, „džez“ i „ballet“, ali nisam uspeo da protumačim šta je time pripiti gospodin hteo da kaže žmirkajući očima kao da mu svetlo i njegov odraz u velikom ogledalu smetaju iako je osvetljenje bilo prituljeno i puno senki, što su, plišane, padale na nas i obujmle nas, i pokrile, što sam napet i napregnut grozničavo pokušavao da dočaram na slikama, i preobražavale u bestelesne siluete.

Pisao sam o izložbama i delu Roberta Hamerštila i objavio zapise u novinama i nedeljnim listovima. Beogradska „Politika“ je u ponedeljak sedamnaestog aprila dve hiljade šeste godine donela tekst *Kazivanje silueta i senki* o Hamerštilovoj izložbi u Muzeju Leopold otvorenoj te godine. Urednica kulturne rubrike je bila Anđelka Cvijić. Članak je objavljen sa nadnaslovom „Pismo iz Beča“. Bečko pismo, od reči do reči:

U Beču se ovih dana zatvara izložba velikog austrijskog slikara Egon Šilea, priređena u Albertini, a u Muzeju Leopold, koji ima najveću zbirku Šileovih dela, uz prisustvo velikog broja uglednih zvanica otvorena je izložba značajnog austrijskog slikara i grafičara Roberta Hamerštila (Vršac, 1933). On potiče iz naših prostora i Banat smatra svojim zavičajem. Detinjstvo je proveo u Vršcu, kao učenik srpske, a zatim i nemačke škole. Od

kraja 1944. tri godine je proveo po vojvođanskim logorima za Podunavske Nemce odakle je pobjegao u Austriju o čemu je pisao u svom romanu *O ikonama i pacovima*, prevedenom i na srpski.

U izboru Rudolfa Leopolda i Sandre Treter izložene su slike, crteži i grafike, nastali tokom pet decenija, od 1955. do 2005. Kao što se pomenuti roman-hronika čita i posmatra poput velike slike, i njegova likovna ostvarenja se gledaju i čitaju, kao ilustrovana hronika. Na i u siluetama, figurama, likovima, ljudima, životinjama, predmetima, senkama možda, izobličnim odrazima vlada prigušeni napon; naslućeni unutrašnji život samo što ih ne pokrene i preobrazi u pokretnu traku, film. Siluete i senke, pa i seni, kazuju. Svaka ima svoju upečatljivo obojenu priču, ekspresionističku, oštru, znanu umetniku-tvorcu i njenim gledaocima-čitaocima. To je umetnikovo traganje za strasnim dijalogom i za oživljavanjem prošlosti. Na Hamerštilovim slikama, grafikama i crtežima su i figure-senke zabrinutih majki, prestrašenih žena, prestravljenih devojčica pod okom strašila što žude za odmazdom, kao i jednog zgrčenog dečaka (možda umetnika u odrastanju) koji veruje u dobro i dobročinitelje. Siluete i seni samo što ne prozbore.

Hamerštilov umetnički izraz podseća i na simboliste i ekspresioniste, na Edvarda Munka i Emila Noldea. Harmonija je u središtu njegovog dela. Boja i kompozicija su suština i smisao te umetnosti. Slikar vodi i dijalog sa oblicima koji se prožimaju. Predaje se novoj realnosti, nastoji da je otkrije i naslika. Prilike, prikaze, siluete i senke se otimaju prolaznosti i beže iz vremena. One svedoče jedino o sebi samima, kao što bi činili ljudi odsečeni od sveta i svakodnevne zbilje, zatočeni u svojoj

sudbini, kao njeni taoci. Izraz je usredsređen na suštinu, bez ulepšavanja i preteranih, lakih efekata. Izbor motiva i slikarski postupak su redukovani.

Delo Roberta Hamerštila jeste i višenacionalna vršačka karta, geografska i jezička i duhovna. Na grafikama, crtežima i uljima su tornjevi i zvonici sedam vršačkih crkava od kojih svaka ima vidno mesto kao zajednički imenitelj Vrščana. Kao što je pod tragičnim okolnostima prognan iz Vršca Hamerštil se vraća u tu varoš na velika, svetska vrata. Ili odatle nije ni odlazio. Njegovo likovno delo je veliki, lepi i strašni, san koji nikog ne ostavlja ravnodušnim.

U Gudurici, Kutricu, rodnom selu moje matere gde je porodična kuća mojih predaka Šif u kojoj se rodila, u vinskoj sali Milutina Stojšića, iznad starog podruma sa golemim drvenim bačvama, pili smo roze natočen u staklenim bokalima za dugačkim svetloštim drvenim stolom, pisci i novinari iz Vršca, dvojica slikara i ja i u vinskom razgovoru tražili sličnosti između Ternica kojem pripada selo Potčah i čiji je poštanski broj 2630 i Vršca sa poštanskom numerom 26300, pa smo zaključili da je razlika u jednoj nuli, pokušavali smo da ustanovimo šta povezuje velegrad Beč i varoš Vršac osim što u prestonici Austrije živi, godinama, mnogo ljudi sa ovog podneblja, a oni su se tamo otisnuli u potrazi za poslom jer je u Vojvodini i Jugoslaviji vladala besposlica, dok smo se moji zemljaci i ja pre šest decenija iselili pod prinudom i posle užasnih potucanja i izgladnjivanja po logorima za

Donaušvabe iz Vojvodine, razmatrali smo šta je isto u Vijeni i Veršecu osim početnih slova njihovih imena pa smo posle nekoliko čaša pića mudro i pomirljivo zaključili da je svet isti na svakom mestu i da se njegovi delovi razlikuju u jedva приметnim i nebitnim nijansama, a u suštini svet je svet ma gde se čovek zatekao, svuda se ljudi rađaju i umiru, bez obzira na poreklo i ime i status i zanimanje, a ja i kao pekar, i kao livac, i kao slikar neraskidivim nitima vezan sam za Vršac, ne samo slikama koje sam stvorio i uspomenama što u meni žive, jer u lepoj varoši je uvek bilo dobrih pekara, i livaca, i darovitih slikara od kojih je najčuveniji Pavle Paja Jovanović koji je dugo živeo u Beču, gde se školovao, naslikao mnogo slika i preminuo u devedest osmoj godini u Laudongase broj 67 u osmom becirku, u Jozefštatu, a do kuće na kojoj je mermerna ploča sa Pajinim uklesanim imenom odveo sam Vrščanina Zvonimira Santrača, vajara, da vidi to sveto mesto, on se slaže sa mnom da je Vršac nama važniji od Njujorka i najlepši grad na svetu makar ko šta o njemu napisao ili rekao, to je kazao ispred četvorospratnice u Laudongase i u Tinetovom hladovitom vlažnom podrumu između buradi iz kojih je izbijao omamljujući, jak miris i zadah vina, grožđa u vrenju, od čega smo se ošamutili i bili polupijani pre no što smo zaseli za hrastov sto sa naređanim bokalima iz kojih smo u čaše sipali čarobno vino, i Santrač je u neko doba dok se razgovor razbuktavao, kao vatra, proslovio da je pročitao Bugarčićev zapis u beogradskom dnevniku „Politika“ o Hamerštilovoj izložbi u Leopoldmuzeumu i da mu se najviše dopada rečenica u kojoj piše da se slikar Robert Hamerštil

kao što je pod tragičnim okolnostima prognan iz Vršca u tu varoš vraća na velika, svetska vrata, ponovio je svetska, i da je moje delo veliki, lep i strašan san, mi ga svi sanjamo, dodao je Santrač, mi Robertovi prijatelji, a nije loše napisano ni ono „delo Roberta Hamerštila jeste i višenacionalna vršačka karta“, kao da mu je sa jezika skinuo reči, „karta, geografska i jezička i duhovna“, a ja sam rekao da mi je pre dolaska u Stojšićev podrum prijala šetnja oko parka u središtu sela gde je i kuća Šifovih koja se adaptira u muzej gde će biti izloženi moji radovi i dokumenti, a ranije je u nacionalizovanom zdanju bio dom kulture gde su se prikazivale filmske projekcije, bioskop, đачke priredbe, mali muzički i folklorni festivali, pozorišne predstave opštinskog pozorišta i pesničke večeri, likovne izložbe, performansi, kuća iz koje su moji preci i mati izašli počela je da živi novim bržim životom, u njoj će biti izložene moje slike i crteži, prizori iz stvarnog života preneti u umetnost, dela u kojima je prepariran i predstavljen kakav je bio u prošlosti, obojen novim tonovima i nijansama u čiji smisao mogu da proniknu samo oni što su u to doba u Kutricu i Vršcu živeli, a njih nema, na slikama varljivo vreme je zaustavljeno, ukočeno, govorio sam Stojšiću, Santraču i drugima, a nisam bio uveren da su razumeli o čemu govorim, smisao rečenica koje smo izgovarali ružičasto vino i ja, spomenuo sam i da sam spreman da se vratim u prošlost, i da je moguć moj povratak u Vršac, roditeljsku kuću i pekaru, pa i u Kutric u žutu zgradu pored parkića izgažene trave i razvaljenih drvenih klupa sa kojih se farba okrunila, ali ne znam u kom vremenu to može da se ostvari, a ipak vraćanje je moj životni

san no bojim se, kazao sam, pribojavam se da on može samo delimice da se obistini, i moguće je da mi bude gore nego da sam ostao tamo daleko na zapadu, bez ikakve primisli o povratku u prvi zavičaj, a prijatelji za vinskim astalom su me gledali kao da bulaznim i da sam zapao u bunilo, govorio sam, govorio, dalje, da je Vršac moj zavičaj, i da njemu Njujork i Beč nisu ni do kolena, samo to niko ne može da shvati pogotovu ako nije proživeo bar sedam dana u oba grada, Golijatu i Davidu, čudovišnom gigantskom asfaltnom američkom i malenom, lepuškastom prašnjavom bantskom, iz Vršca, sada znam, nisam ni otišao, sva ta lutanja, odiseje, samo su mi se pričinjavala, prisnila, neko drugi je umesto mene imao putnu groznicu, a ja se nisam makao iz vinarije Stojšić i sinovi.

Pao mi je na um naziv buduće slike, i već sutra ću da skiciram studiju za uljani *Povratak u Vršac* na rumenoj osnovi.

Lice Magdalene Vajfert je bilo voštano.

U Rudolfsgnadu je duvao studeni vetar i prodirao do kostiju, razgrtao tanku odeću kada bi se logoraš pojavio na sasušenoj ulici, kao barjak, kao belu otrcanu zastavu.

Leninenine upaljene oči su bile poluotvorene, kapci teški i natečeni, i s mukom, slabašno se smešila Mihaelu i Sebastianu, sinovima koji su pobledeli od straha i stepnje da će im mati na slamarici izdahnuti, pred njihovim nemoćnim očima i na slabim daščanim rukama.

Miši i Vastl su preklinjali Boga da im majku ostavi u životu, molili su se da preboli groznicu i glad, da joj se vrati snaga, i premor nestane.

Mihael je pomislio na Roberta Hamerštila, nerazdvojnog pajtaša i pitao se gde se Robi nalazi, u kojem vojvođanskom logoru, ili je još u Zičidorfu odakle su se njih dvojica na Badnje večere prethodne godine sa džakovima po snežnoj vejavici zaputili u Vršac po hranu.

Mati je šaputala i jedva pokretala usne dok su se nad njeno blede lice naginjali dečaci i drhtali od bojazni da će je uskoro izgubiti.

Poručila im je da se čuvaju, posebno Mišiju da brine o mlađem bratu kada ona ne bude više sa njima u maloj hladnoj sobi.

Mihael je klimao glavom.

Sebastian je klimao glavom i počeo da jeca.

Mihael se jedva suzdržavao da ne zajeca kada je uhvatio majčinu ruku i malo je odigao od njenog skupljenog, zgrčenog tela ispod tankog izlizanog pokrivača.

Vastl se priljubio uz brata i držao ga pod ruku, oči su mu bile velike, razrogačene kao da će izleteti iz očnih duplji bledog lica.

Sumrak se spuštao na logor i kola za mrtve su kloparala ulicom i čuo se prigušeni topot konjskih kopita kao da su bila uvijena u krpe, ista zaprega što je odnela Kremerneni na Telečku, groblje po kojem su posute masovne jame gde su pokapani logoraši kada bi u svom stratištu skončali i spasli se groznih muka i velikih bolova.

Kola su prošla pored kuće u kojoj je mati Vajfert umirala.

Mihael je gledao izmučeno majčino lice orošeno velikim blistavim kapima znoja kakve su izbile i po licu oca kada je sedam godina ranije legao u nisku postelju iz koje nije ustao i u kojoj je proveo poslednje dane života, stenjao je od bolova osušen od boljke što ga je razjedala iznutra i od koje je ceo požuteo i postao kost i koža, nalik smrti koja ga je proždimala, i u krevetu je bio njeno naličje tog juna kad su Miši i Sebastian čuli cvrkut lasta što su pod strehom niske kuće nadničara svile gnezdo i čuvale mladunčad i nadletale ulegnuti krov pokriven mahovinom, u potrazi za hranom.

Laste su bacale male titrave pokretne senke po krovu i dvorištu i pevušile pesmu života, čuo je Mihael i Vastlu objašnjavao da ptice ptičjim jezikom govore da će otac ozdraviti i ponovo moći da radi u polju.

Po očevom licu se širilo žutilo i topio vosak.

Nije dočekao večer a sledećeg dana su ga sahranili na rimokatoličkom groblju.

Majčino lice je bilo voštano, otvrdle hladne kože i upalih istanjenih obraza, kao mlohavice istegljene krpe.

Vastl i Miši nisu mogli da zadrže suze kada je mati Magdalena počela da šapuće nerazumljive rečenice, nepovezane reči, i na kraju sopčući je rekla da je sve gotovo i da nema povratka kući, da ni kuće više nema, ni tata Franca ni nje mama Magdalene nema.

Otišli su, nestali su.

I Mihael je osećao da nestaje, da ga iznutra liže plamen, imao je utisak da je ceo natekao i da mu je

ruka, pod koju je svoju podvukao uplašeni Vastl, naiduvena, utrnula.

Trnulo je celo njegovo izgladnelo iscrpljeno telo, kleknuo je pored matere i glavom pao na slamaricu pored nje.

Ništa nije osećao, ni bratovljevu ruku kojom ga je držao dok se grčio na slami, kao da je skamenjen, komad suvog drveta.

Laste su odletele iz Rudolfsgnada kad je zahladnelo u logoru i nije ih bilo kada je Magdaneni pala u slamu, zatvorila oči i izdahnula, a za njom i Mihael koji se srušio, izgubio svest i kočio se i počeo da gubidah, uzdisao je pluća punih vode od koje se ugušio.

Vastl je nemoćno stajao nad majkom i bratom, bespomoćan i ojađen, sasušenih suza na tankim bleddim obrazima, slabašnih nogu koje su počele da se tresu, i drhtavica je obuzela i zanosila celo njegovo slabašno telo.

Sutradan se uputio prema Tisi.

Sestra Helena je preminula u Rusiji, u radnom logoru, iste godine kada majka i braća u Jugoslaviji.

Robert Hamerštil je hiljadu devetsto sedamdesete godine, dvadeset četiri leta posle smrti četvoro Vajferta, naslikao uljanu sliku *In memoriam porodici Vajfert*. Sećanje na Magdalenu, Helenu, Mihaela i Sebastiana. Na slici su njih četvoro, bez ranije preminulog Franca, sa smeđom senkom na levoj strani lica, raspoređeni kao na porodičnoj fotografiji što je bilo uobičajeno u građanskom Vršcu, pa pretpostavljam da je fotografija poslužila kao model.

Mihael i Sebastian, koji je sitan i nakrivljene glave, stoje bosonogi, mati sedi držeći Vastla za ruku a

iza nje je uspravna Helena zaštitnički položila šake na ramena majke i mlađeg brata.

U pozadini su mračne siluete sa šlemovima i puškama na ramenima, a dalje potleušica sa dva crna prozora i jednim odžakom, kuća Vajfertovih pred kojom je načinjen poslednji snimak porodice.

Delo, formata 65 x 85 cm, nalazi se u privatnoj kolekciji u Beču, a kada budem (danas je 29. jun dve hiljade trinaeste godine) prvi put sreo slikara, ovde ili tamo, pitaću ga u čijem je vlasništvu slika *In memoriam Familie Weifert*, jer sagorevam od želje da vidim original.

Od koga sam čuo da je Miši umro od gladi u Rudolfsgnadu, u slepoj sobi ili sam čuo da je sobičak slep, bio bi slep da na njemu nije bilo prozorčeta koji, zaptiven, nije mogao da se otvara, kazao mi je Štefan iz varošice kod Novog Sada, nisam mu upamtio prezime, dovoljno mi je bilo da kaže da su Miši i Lenine ni preminuli od iznurenosti u logoru, a da je Vastl dan po njihovoj smrti nestao, pobegao iz Vršačke ulice na poljanu gde mu se gubio svaki trag, nisam siguran da sam od Štefana čuo o smrti Vajfertovih, i ne znam od koga sam čuo o njihovoj tragediji, bubnjalo mi je u ušima pošto sam u logoru Molidorf čuo njihova imena tako da nisam razabrao šta je izrečeno pre no što sam ogluveo, glas je utihnuo, iščezao i nisam mogao ni da se prisetim vesti koju je kao zburadi vetar nosio muški glas koji ću tek nekoliko dana potom da čujem i shvatim da su Mihael i Sebastian, na mojoj slici bo-

sonogi i sa avetinjskim maskama na licu ili je to bio izraz i znak njihove bespomoćnosti, slabosti, nestali iz mog života čiji su deo otkinuli i poneli u većitu tamu, i na slici su u čemernom mraku u kojem svetle samo njihova kućica i Vastlova košulja, ona koju je na sebi imao kada smo svi isterani na Aleksinu ulicu i kao krdo stoke odvedeni, oterani u aerodromske hangare kroz koje je duvala promaja i ledila nam krv u žilama, u uglu hangara gde smo se nas četvorica šćućurili, a matere i Helena su ostale kod vrata kao da su očekivale da će nas svaki tren pustiti na slobodu, Mihael je rekao da su im u kuću, dok je tata Franc umirao valjao se i grčio po krevetu u velikim nepodnošljivim bolovima i grizao nadlanice, uletele dve laste i uvukle se u gnezdo od blata i slamčica pod strehom u dvorištu, i pomislio je radosno, ponadao se da je to znak života i da će otac ozdraviti ali se prevario jer su crne munjevite lastavice tog strašnog dana bile simbol smrti koja je uzela bolesnog oca i uznela ga u oblake pod nebom a u porodičnom domu je ostala njegova fotografija i grupna slika svih članova familije Vajfert, jedina uspomena na njega i kada sam dolazio u njihovu kuću Miši je zajedničku fotografiju gledao i dvoumim se da li je tada čuo šta mu govorim, on je nehajno odgovarao na svako moje pitanje kao da nisam prisutan, govorio sam mu o Balati i Bregu kuda bi trebalo da odemo ili o Mesiću u kojem smo gradili kolibu i pravili čamac, on je gledao u fotos i posle upornog ubeđivanja uspevao sam da ga nagovorim da izađemo na ulicu, na vazduh, i da li je u času, pitam se, kada je izdisao pored preminule Lenineni, u tom samrtnom času pomišljao na fotografiju koju

nije stigao od bojazni, prestrašen, da iznese iz kuće tog osamnaestog novembra koji nam je poput čeličnog klina ukucan u glave, na fotografiju čika Franca i njihovu zajedničku u koju je zurio kao da nisam u prostoriji sa njim, a onda bi se odjednom okrenuo prema meni i nasmešio se i pristao da izađemo iz polumračne sobe na sunce, ili je razmišljao o Heleni, kakav li je bio izraz njegovog uskog lica poslednjeg dana u životu, toliko o tome razmišljam da ću opet da imam noćne, pa i dnevne more u mom ateljeu, i da li je Miši video naš voz sa stočnim vagonima kada smo dugo stajali na stanici u Rudolfsgnadu i zatim prošli pored kuća logora Gakovo ili Molidorf, ili nazad u Zičidorf, možda Sečanjfeld, da li je video ijednu železničku kompoziciju dok je bio u logorištu, i pitam se da li je pored Rudolfsgnada uopšte prolazila pruga ili mi se to prisnilo, pitam se.

Listajući monografiju o životu Roberta Hamerštila i njegovom delu, u izdatu povodom pola veka njegovog stvaralaštva i izložbe u Muzeju Leopold dve hiljade šeste godine, naslovljenoj *ROBERT HAMMERSTIEL Bilder eines Zeitzeugen* (*Slike svedoka vremena*), privukao me je Hamerštilov triptihon *Die lampe* (*Svetiljka*). Naslikan je hiljadu devetsto sedamdesete godine kada su, ima li tu slučajnosti, objavljeni prvi moj roman i knjiga pripovedaka. Zagledao sam se u reprodukcije uljanih slika. Uljane slike. Zagledao sam se u njih i začitao se. Kao da gledam knjigu.

Na prvoj slici, *Bezbrizna idila*, za stolom preko kojeg je prostrt zelenkasti stolnjak sede žena i dečak. Majka sa detetom u krilu. Zagledani su u petrolejku. U njoj svetli crvenkast plamen. Obasjava desne strane lica njih dvoje dok su im leve u tami. Tamom su im zaklonjene i leve strane tela. Žena desnu šaku drži na dečakovom ramenu. Levu je položila na astal. Ruku osvetljava očajno polusvetlo lampe. Iza žene na zidu širi se, razliva njena senka. Detaljima na slici, bokalu i čaši sa senkama, ne pridajem pažnju.

Druga, srednja, centralna, vezivna, naslovljena *Tragedija, dostojanstvo i konačno hleb*, i sama jeste triptih, u triptihu, trodelna. Tamnosiva petrolejka u prvom planu, džinovska, golema, povezuje, ušnirava, sastavlja, ušiva tri segmenta. Tragedija: Na ramenima, za vratom ženske figure u hodu sedi dete sa zavežljajem u rukama. O ženinu ruku okačena je torba. Visi, tamnocrvena, boje krvi. Pred njima sa sivom vrećom na leđima korača dečak. Uputili su se u bespuće. Dostojanstvo: Osvetljena žena sa crnom maramom, pognuta, obgrlila je dečaka koji obasjan svetiljkom stoji ispred nje. Ona ga štiti. Mati i sin. Najzad hleb: Volan zelenog bicikla drži muškarac u belom pekarskom odelu. Sa beličastom kapom. Desnu nogu je podigao na pedalu dvotočkaša. Na leđima nosi korpu, nalik drvenoj vinogadarskoj putunji, sa hlebom.

Na trećoj slici plamičak u lampi je bleožut. Njeno svetlo je slabije, kao da jenjava. Gasne. Petrolejka je ista. *Ne tako daleko od velike tragedije*, krstio je slikar svoje delo. U pozadini bubnja plamen iz peći. Ispred furune četiri prilike. Figure. Žena sa maramom. Tri muškarca sa naočarima, dva dečaka i brkati

čovjek koji drži hleb ili paletu sa razmešanim bojama. Za stolom su. Na njemu je postavljena lampa, ispred ljudi, mada se vide samo njih četvoro.

Svaka od tri lampe ima svoj život, priču. Bacaju, šire različito svetlo. Prskaju ga kao vodu. Svetlost curi iz svetiljki. Oko njih kruže ljudi, ne miruju, ni onda kada su za stolom. Vrte se, u vremenu, dodiruju ga.

Možda će Robert Hamerštil, ili R.H., da mi objasni smisao tih slika. Nose li poruku, pitao bi prostodušno naivan posmatrač ili čitač. Umetnik će da razjasni vezu između njih i ukaže na mesta gde su im spojevi. Ispričaće pripovest kratku i jasnu, skasku, kao obli belutak. Savršeni. Kao sjajna kristalna kugla.

Pretpostavljam da je to nacrt za Robertov dokumentarni, ispovedni roman *O ikonama i pacovima*. Uvod u autobiografiju detinjstva. Objavljena je na nemačkom, srpskom, engleskom i mađarskom jeziku. Čovjek u pekarskoj odeći što gura bicikl jeste on, mladi ikonopisac, šegrt u Potčahu. Pekarčić. Na leđima nosi korpu sa hlebom. Koncept. Ili skica. U knjizi svako poglavlje prati ilustracija, vinjeta, crtež.

Ne znam zašto sam u veliki izložbeni katalog dve hiljade šeste *Bilder eines Zeitzeugen* uvrstio triptihon *Die Lampe* da li zato što su motivi na slikama vojvođanski banatski vršački osim trećeg dela centralne slike koji je iz austrijskog Potčaha ili zato što je na jednoj vekna hleba brašnjava raznobojna paleta iz pekare mog oca Antona poslednja koju smo zajedno slasno večerali ili zbog toga što je na najvećoj slici

formata 47,7 x 88,1 santimetar koja se nalazi u središtu triptiha pored bicikla figura u pekarskom odelu i sa belom kapom biciklista drži volan zelenog dvo-točkaša a na leđima nosi korpu sa hlebovima nju kao vinogradarsku putnju u kojoj su umesto grozdova zemičke i hlepčići nosi nekuda kroz Potčah i Ternic gurajući bicikl dok ga tamnosiva lampa u kojoj nema plamena ili plamičak gasne razdvaja od pogrbljene žene i mršavog dečaka kao vremenski neprobojni zid to sam snivao i naslikao to su tri slike iz mojih snova u kojima nije bilo svetla prilike i predmete sam naslućivao u tami kao da sam slep tri lampe su kružile oko mene lepile su meku svetlost za lice šake i odeću kao svilenu paučinu vrtele su se u elipsastim putanjama znao sam nisam video slutio sam da bacaju svetlo na figure siluete senke što su se kretale oko svetiljki video sam ih kada sam ih naslikao na drvenoj ploči iverici šperploči uljanim bojama koje sam na vlaknastu podlogu nanosio sa palete na kojoj su boje bile razmazane kao na vekni moga oca sa koje je hlebne mrve prenosio na male ikone položene na stolu na načvama na patosu

Robert Hamerštil je dve hiljade devete godine proglašen počasnim građaninom Vršca. Sedog starog umetnika odbornici Skupštine opštine Vršac su na sednici jednoglasno izabrali za počasnog Vrščanina. Hamerštil je prvi put u Vršcu rođen hiljadu devetsto trideset treće. Ponovo se u svom prvom zavičaju rodio kada je na Dan grada proglašen počasnim žite-

ljem. Umetnik je po drugi put zalutao među Vrščane. Ne zna se ko mu je prvi saopštio lepu vest. Slikar Javor Rašajski kome je u Beču Hamerštil ranije bio otvorio izložbu, verovatno? Osim njega to su mogli da mu prenesu i drugi poznanici, telefonom. Čestitke su mu upućene elektronskom poštom preko kompjutera suseda Manfreda Koha. Niko nije poslao zastareli, prevaziđeni telegram klasičnom poštom. Slikar je prvo pomislio da treba da sašije novo odelo ako protokolom nije predviđeno da na ceremoniji bude u smokingu. Ili fraku. Jelenskom kožom je protrljao stakla naočara, kao čarobnu lampu, pošto je dunuo u njih. Zamaglila su se od njegovog daha. Uzbudjen, disao je ubrzano. Zagrizao je donju usnu. Čekao je šta će Greta da kaže. Iščekivao je njen savet. U atelje se polako uvlačio sumrak. Slike su počele da tamne, siva patina se prevlačila preko crteža i drvoreza. Kuće je pred vratima cvilelo a ispred prozorskog okna munjevito je proletela lasta. Pod strehom kuće-ateljea u obliku slova Γ svila je gnezdo od blata i trave, za mladunce. Pastoralna, altštraska.

Lazin mi je preneo da mu je Hamerštil telefonom rekao da ima žarku želju da se kroz gradske ulice, od većnice do železničke stanice, provoza fijakerom, da čuje zvuk, zvon konjskih kopita. Da čuje kloparanje fijakerskih točkova sa dugačkim paocima. Zatim je Brani kazao da je to šala koja mu je tog trenu pala na um. I nasmejao se iskidano u telefonsku slušalicu. Kao da se zakašljao. Branislav Lazin je odlučio da snimi reportažu o svečanom činu u holu Gradske kuće. Prikazaće je na TV Panoviziji i ponudiće je Jutjubu, da film proleti planetom. Kadrovi u slikarevom ate-

ljeu, na strmoj Altštrase, ispred rodne kuće u Vršcu i u svečanoj sali ili holu Gradske kuće gde će na Dan grada Hamerštilu biti pompezno uručena opštinska povelja. I na Gradskoj pijaci i u Gradskoj bašti kod spomenika Nikolausu Lenauu čije je pesme štamparne goticom umetnik u mladosti čitao.

Očigledno je da je Robert bio jako uzbuđen što je postao počasni građanin lepe varoši. Potrešen. Provešće jednu besanu noć. Da li je bio ushićen, pitao bih ga. Da li mu se po glavi motala sumorna mučna pomisao na osamnaesti novembar hiljadu devetsto četrdeset četvrte godine kada je sa mamom Terezom i bratom Alfredom isteran iz kuće na ulicu, a psa Lonija je sakrila Magdaneni? Uveren sam da je prvo pomislio na sudbinu Mihaela Vajferta i aerodromske hangare odakle je sa dragim frojndom posmatrao Kulu.

Vrabac Živan Života i lasta bezimena, udvojeni, spevali su stihove za svršetak romana o Robertu Hamerštilu. Na drvetu su, a drvorezi grafičarevi su na drvenoj ploči na kojoj majstor senki oživljava prošlost.

Epilog

Ovo su siluete-seni koje samo što ne progovore kao što samo ne zauste usta imenih i bezimenih pokopanih u neobeleženoj masovnoj grobnici na Šinteraju kod Vršca koji polako zahvaljujući Nevrščanima odlaze u legendu u lepo ništa

Memorija teško pritiska umetnike ona sedi kao zastrašujuća noćna mora na ruci pisca u ovom slučaju sli-

kara i grafičara Roberta Hamerštila koji je u ranoj mladosti bio svedok ratnih zločina i izdržao jad i bedu života izbeglice loša sećanja su postala dominantna tema njegove umetnosti

Ptičji duet je negde pročitao tekstove i uglas ih izrecitovao kao svoje stihove u vršačkoj ulici davnašnjeg nemačkog kraja.

Postao sam počasni građanin Vršca. Nisam ni sanjao da ću to doživeti. Moj život-ponornica mogao je da prođe bez tog priznanja. Neće valjda samo po tome i po fotografiji iz Gradske kuće da me pamte Vrščani. Sve je to lepo ništa, rekao bi Jovan Sterija Popović da je živ i da je izabran za počasnog građanina V.

Oko vrata vezaću kravatu kada budem primao povelju iako su mnogi znameniti Vrščani u prošlosti bili bespoševci i klonili su se kravate kao užeta. Davila ih je, gušila, kao uže obešene osuđenike i samoubice. Nadam se da mi u Gradskoj kući niko od novinara, i zvanica, neće da postavi pitanje o događajima u prošlosti i o logorima i zlostavljanju i ponižavanju logoraša u vojvođanskim lagerima u kojima sam bio sa Mišijem i drugima. Mihael Vajfert i ja, a sa nama naša braća Alfred i Sebastian, mršavi, slabunjavi, igrali smo se na gumnu blizu Šinteraja kada se vršilo i mlatilo žito, leti. Išli smo prvo do železničke stanice Vašarište, pa do Šinteraja o kojem je brinuo i čuvao ga šinter Miši, za mene uvek starac, pa i sada dok ga se sećam i vidim kako hoda po divljem rastinju i mekoj zemlji sa lopatom kojom se poštapao i pomoću nje

bi zakopao uginule pse na pasjem i stočnom groblju. Gledali smo s blagom ironijom šta gospodin strvoder kao mađioničar iako na glavi nije imao cilindar nego kačket izvodi sa crkotinama. Pao sam u iskušenje da mu dobacim nešto podsmešljivo ali sam se pobjao da će ga začikivanje rasrditi pa će nas napasti i pojuriti opasnom velikom alatkom. Pre osamnaestog novembra četrdeset četvrte, i pre rata, kada smo sa svojim izvitoperenim izlomljenim senkama tumarali Balatom i ciglanom preko Mesića i Begejskog kanala do travuljinom zaraslog stočnog groblja.

Istog dana kada smo stigli u Vršac Helmut Braun i ja smo se odvezli do Gudurice, njegovog rodnog mesta i do muzeja sa mojim imenom, da vidimo, na njegov nagovor, kako je izložen moj autoportret. Helmut je otišao i do rodne kuće i groblja a ja nisam želeo da odem do fridhova pa sam prijatelja čekao u porodičnom domu Šifovih u centru sela. Piljio sam u uramljeni autoportret smišljajući šta da mu kažem i čekao dok sam se sa slikom gledao, spreman da započnem dijalog sa mojim dvojnikom. U Vršcu nisam svratio do kuće u Aleksinoj ulici, hteo sam da unajmim taksi parkiran ispred hotela ali sam se predomislio jer sam osetio bolove u nogama, počele su da trnu, kao davno u aerodromskom hangaru, pa sam se zavukao u sobu i čitao Grimove bajke, kao dete. Nisam smeo da odem do očeve kuće i pekare.

Noć pre odlaska u Gradsku kuću proveo sam u hotelu „Srbija“, sanjao sam kako Miši i ja, sa Kremerneni letimo iznad Šinteraja i gumna poput ptica raskriljenih ogrtača koji su, lepršavi, služili umesto krila. Probijali smo se kroz hladan vazduh što nas je rezao po licu kao

da je januar. Miši i ja smo se držali za ruke, šake su nam mrznule, on je hteo nešto da mi kaže, govorio je, video sam da pokreće usne i otvara usta ali ništa nisam čuo jer je njegove reči gutao vetar. Angela Kremer je sa crnim šeširom i sivim velom lebdela iza nas, kao naš čuvar, rasterivala je raširenim rukama dim što se podizao od tla u izmaglici ili smo mi bili u magličastim isparenjima, mogli smo da se gledamo ali nismo videli ni nazirali bagremove niti divlje bilje na zemlji, ni šintera kako sa lopatom krstari po Šinteraju kao da ga svojom dugačkom alatkom razmerava poput geometra.

Ipak sam u podne vezao kravatu. Posle doručka sam otišao na pijacu i krstario istom putanjom kojom smo Mihael i ja davno raznosili hleb i peciva. Šetnja me je umorila i u sobi sam dugo nepomično sedeo ophrvan svojom senkom koju nisam video iako sam upalio svetiljku na noćnom ormariću, ali sam osećao kako izlazi iz mene i zalazi mi iza leđa, prikrada se dok sam oko vrata stavljao kravatu. Iz hotela sam izašao sa šeširom na glavi. Skoro svi muškarci u Rathausu su nosili kravate i smešili se. Prizor me je podsećao na dan kada sam u Ternicu devedeset treće povodom šezdesetog rođendana kao zaslužni građanin primio orden Počasni prsten.

Vratio sam se u sobu, opružio se na krevetu kao na otomanu u svom ateljeu, i zažmurio, vraćao sam se na Gradsku pijacu gde je bez nogu, sa patrljcima, Ručmarija sedela na svojim kolicima na dva točka u koja je bilo upregnuto magare oklembesenh dugih ušiju sa senom među velikim zubima i očima preko kojih je bila prevučena pepeljasta skrama. Ručmarija se bavila gledanjem u karte, a oko gatara u kolicima trčkarali su zamorčići, mali zečevi, tri hrčka, oni su

zubićima kao lakomi kradljivci, kunići, mali glodari, iz ruku proročice izvlačili zamašćene izlomljene karte sa ušima kojom mali glodari proriču sudbinu, predviđaju budućnost ili Ručmarja gleda u karte koje joj dodaju *Cricetus cricetus* i čita, odgoneta sudbinu, srećnu ili zlehudu, a mnogi koji dolaze na pijacu, nadajući se unosnom poslu, žele da im baš polukunići gatalice bez nogu izvuku sreću, i obrađuju ih. Ležao sam kao u svom ateljeu, na prozoru su bile navučene zavese i senke su pod njima plesale. U aerodromskom hangaru su sa nama bili Ručmarija Klizeća sa kolicima, njeni glodari i magare koje je, milošću stražara, napojeno vodom, a kada je ono ugasilo žed, moji vršnjaci i ja, deca, otimali smo se za preostalu vodu, novembra hiljadu devetsto četrdeset četvrte. Ručmarija klizi po kartama i gata.

Ipak sam u podne vezao kravatu.

Zvaničan program je prošao, bilo je i muzike ali ne Šubertove, i mogao sam da odahnem jer me niko nije pitao šta se zbilo pre više decenija, ni kada sam, zašto i kako otišao iz Vršca, pa ni o porodičnim kućama u Gudurici i gradu u koje su se uselili novi stanari, neki novi svet. Televizijske kamere su kružile oko mene ali reporteri nisu ni znali da se moj ujak Artur obesio kada su nemačke trupe umarširale u varoš i da je moj otac bio pet godina interniran u ruskim logorima. Priče o zlostavljanjima, ponižavanju i prisilnom radu u lagerima i smrtima u njima bile su zastarele i zaboravljene kao da se ništa nije desilo. Mogao sam da odahnem i vratim se u hotelsku sobu. Prišla mi je mlada novinarka iz lokalne televizije i gurajući mi u lice mikrofon pitala koliko meni znači titula počasnog

građanina kada se zna da sam u životu za svoje umetničko delo primio mnogo austrijskih i međunarodnih nagrada. Uskratio sam odgovor pa sam devojkju upitao gde je urednik i vlasnik vršačke TV Panovizije Brani-slav Lazin, zašto nije došao na dodelu priznanja. Rekla je da je bolestan, prilično oboleo, boluje od dijabetesa, rekla je i povukla se sa snimateljem. Lazin je napravio film o meni i mom ateljeu, u Potčahu je DWD sa snimljenim materijalom, među slikama.

Nisam otišao ni tog ni idućeg dana na periferijsko zapušteno groblje Šinteraj mada su me u Beču Hermine Divald Mini i Anton Hok Toni, rođeni u našem dragom Vršcu i stariji od mene, zamolili da tamo upalim bar jednu sveću, kao mali pomen. Pisac Bugarčić mi je bio poslao fotografije stočnog i pasjeg groblja sa stabljikom koprive kroz čije se žeženo lišće nazire uspravna nazubljena Kula, simbol Vršca, ili je to bila samo njena silueta, posivela senka. Nisam bio na Šinteraju, nisam se usudio da pogledam otrovnu koprivu i prođem između podivljalog bilja i sprženih žbunova. Samo sam na fotografijama gledao travuljinu, korov na pasjem i ljudskom groblju. Naslikaću Šinteraj i njegovo divlje nemo bilje jednog dana, verujem.

Izašao sam iz Gradske kuće, nisam video ko je išao za mnom i nosio knjigu i povelju počasnog građanina, slika izlaska na trg ponavljala se više puta u mojoj glavi dok sam usporeno koračao prema hotelu. Ušao sam u njegovu senku. Ništa nisam osećao u hotelskoj sobi, poput stranca. Kao da sam prvi put u Vršcu.

Vršac
Dve hiljade trinaeste

BELEŠKA O PISCU

Dragi Bugarčić je rođen 20. oktobra 1948. u Vršcu. Prvu priču *Vašarište* objavljuje u listu „Index“, Novi Sad, 1966.

Knjige pripovedaka:

Semenkare, Beograd, 1970.

Grob Džonija Vajsmilera, Beograd, 2003.

Romani:

Sparina, Vršac, 1970, 2012.

Pusti puže rogove, Beograd, 1974.

Zaharije u Beču, Vršac, 1975.

Pustolovine Želimira Besničkog, Beograd, 1975.

Gost, Beograd, 1979.

Strah, Beograd, 1994.

Lavirint, Beograd, 1995.

Roman o romanu, Vršac, 1997.

Roman o Milu Doru, Beograd, 2002.

Mozart i kugla, Beograd, 2004.

Sporedna ulica, Beograd, 2006, 2012.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41-31

БУГАРЧИЋ, Драги, 1948-

Gatalica : Hamerštil ili mirovanje :
Roman über Robert Hammerstiel / Dragi
Bugarčić. - Beograd : Čigoja štampa : D.
Bugarčić, 2013 (Beograd : Čigoja štampa). -
198 str. ; 20 cm

Tiraž 1.000. - Beleška o piscu: str. [199].

ISBN 978-86-531-0000-1 (ČŠ)

COBISS.SR-ID 201376268